

54170

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

**İSLÂM ÖNCESİ CAHİLİYYE ARAPLARINDA
TANRI ANLAYIŞI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Suat AYGÜR

Danışman

Dr.Süleyman SAYAR

BURSA 1996

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

KISALTMALAR

GİRİŞ

I.BÖLÜM

CAHİLİYYE DEVRİNE GENEL BİR BAKIŞ

A-Cahiliyye'nin Kelime ve Terim Anlamı.....	3
1.Cahiliyye'nin Kelime Anlamı	3
2.Cahiliyye'nin Terim Anlamı	4
B-Kur'an'da Cahiliyye Kavramı	5
C-Cahiliyye İle İlgili Bazı Görüşler	8
D-Cahiliyye Devrinde Siyasî-Sosyal Hayat ve Dinî İnarıç lar.....	11
1.Arap Yarımadası'nın Coğrafi Konumu	11
2.Siyasi Durum Ve İdarî İşler	12
a.Arabistanda Siyasî Durum	12
b.Mekke'de İdari İşler	13
(1) Nedve.....	13
(2) Ukab (Kiyâde, Liva).....	13
(3) Sifaret	13
c.Kâbe ve Hac İle İlgili Vazifeler	14
(1) Sidanet (Hicabet).....	15
(2) Sikayet.....	15
(3) Rifade.....	15
3.Cahiliyyede Sosyal Hayat	17

4.Dini İnançlar	18
a.Putperestlik	18
b.Haniflik	19
c.Diğer Dinler	22

II.BÖLÜM

CAHİLİYYE ARAPLARINDA ŞİRK VE MÜŞRİKLİK

A-Şirk kavramı.....	24
1.Şirk Kelimesinin Anlamı.....	24
a.Lügat Anlamı	24
b.Terim Anlamı	24
2.Kur'an'da Şirk ve Müşrikler	25
3.İslâm'da Şirk Çeşitleri	27
a.Büyük Şirk	27
b.Küçük Şirk	27
c.Açık Şirk	27
d.Gizli Şirk	28
B-Cahiliyye Araplarında Şirk Çeşitleri	29
1.Putlara Tapmak.....	29
2.Ruhani Varlıklara ve Gök cisimlerine Tapmak	30
a.Cin ve Şeytan'a Tapmak	30
b.Gök cisimlerine Tapmak	31
3.Allah'a Çocuk İsnad Etmek	33
4.Melekleri Allah'ın Kızları Kabul Etmek.....	34
5.Dehri Putlaştırmak.....	35

III.BÖLÜM

CAHİLİYYE ARAPLARINDA TANRI ANLAYIŞI

A- Araplarda Tanrı Anlayışı.....	37
1.Put Kavramı.....	37

2.Araplar Arasında Put ve Şirkin Doğuşu.....	38
3.Arapların Taptığı Putlar.....	40
a.Kâbe'deki Putlar : Hübel ve Diğerleri	40
b.Kâbe Dışındaki Putlar ve Tapınaklar (Tağutlar).....	41
(1) Tağutlar	42
(a) Lat.....	42
(b) Uzza.....	42
(c) Menat.....	43
(d) Zü'l-Hâlasa.....	44
(e) Fels.....	45
(2) Putlar.....	46
(a) Sa'd.....	46
(b) Vedd.....	47
(c) Suva.....	47
(d) Yağus.....	47
(e) Ya'uk.....	48
(f) Nesr.....	48
4. Putlarla İlgili İnançlar ve Tutumlar.....	49
a. Putları Ziyaret ve Telbiye	49
b. Putlar Adına Yemin.....	50
c. Putlar İçin Ürünlerden Pay Ayırma.....	50
d. Putlara Kurban Sunma.....	50
e. Putlar Önünde Fal Okları Çekme.....	52
f. Şiirle Putları Övme - Yerme.....	52
g. Putlara Nisbetle Çocuklara Ad Koyma.....	53
h. Putlara Adanan Havyanlar.....	53
B- Araplarda Yüce Tanrı İnancı ve Kaynağı.....	54
1. Sabiler'de Yüce Tanrı : El.....	54
2. Araplarda Yüce Tanrı : Allah.....	55
3. Tanrı'nın Birliği.....	55
4. Tanrı İçin Kullanılan Diğer İsimler.....	56

a. Rab (Rabbü'l-Kâbe, Rabbu'l-Beyt).....	56
b. Rahman.....	57
5. Haniflerin Tanrı İnancı.....	58
SONUÇ	60
BİBLİYOGRAFYA	62

ÖNSÖZ

Tarih boyunca din ve insanlık iç içe yaşamıştır. Böyle yaşamaya da devam edecektir.Tarihin bütün devrelerinde din en belirgin bir şekilde varlığını sürdürmüştür. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamak ve kendilerini aşan işlerde yardım sağlamak için insan üstü bir varlığa daima ihtiyaç duymuşlardır.

Arap yarımadası Hz.İbrahim'den Hz.Muhammed'e kadar pek çok dine beşiklik etmiştir. Bu yarımadanın coğrafi yapısını ve burada yaşayan halkın siyasi,dini ve ictimai durumlarını incelemek çok yönlü bir araştırmayı gerektirmektedir.

İslam öncesi döneme "cahiliyye" adının verilmesinin sebebi nedir? Pek çok Peygamber gelmiş bir bölge olduğu halde burada cahiliyye çağı diye bir devrenin yaşanması nasıl olmuş tur? Araştırmamız bu sorulara cevap teşkil etmek üzere hazırlanmıştır. Çok sayıda Peygamber gelip insanları vahiyle aydınlattıkları halde, her konuda olduğu gibi dini konuda da bir cahiliyye çağının yaşanması ve "cahiliyye müşrikliği"nin meydana gelmesi; Arapların bunu meşru görüp kendilerini yalnız dini tutumlarında haklı çıkarmaya çalışmaları, bütün bu konular Dinler Tarihi açısından karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Ancak Arap tarihi çok geniş ve derin boyutlu olduğu için, çalışma, İslam öncesi cahiliyye çağı ile sınırlanmıştır. Böyle bir sınırlandırma, bize, bu dönemdeki dini hayat üzerinde daha detaylı durma imkanı vermiştir.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde cahiliyye kavramı, Kur'anda cahiliyye, bazı yazarların cahiliyye ile ilgili görüşleri, cahiliyyedeki idari ve hacle ilgili vazifeler, sosyal hayat ve bu dönemdeki dinler hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölüm de şirk ve müşrik kavramları, Kur'an da şirk kavramı, şirk çeşitleri, cahiliyye Arapları arasındaki şirk çeşitleri incelenmiştir.

Üçüncü bölüm de cahiliyye dönemimde putlar ve putlarla ilgili inançlar ele alınmıştır. Bu çerçevede put, tagut, sanem, vesen ve ensab, kavramları incelenmiştir. Puta tapıcılığın doğuşu ve cahiliyyedeki şekli, Kabe'deki putlar, Kabe dışındaki put ve tagutlar, putlarla ilgili inançlar üzerinde durulmuştur.

Yine bu bölümde cahiliyye araplarında Tanrı anlayışı ele alınmıştır. Allah inancının kaynağı, Allah lafzı dışında kullanılan isimler ve haniflerin tanrı anlayışı üzerinde durulmuştur.

Tez, sonuç ve bibliğrafya ile sona ermektedir. Tezin seçimi ve hazırlanmasında her zaman yardımını gördüğüm merhum hocam Prof.Dr. Günay TÜMER'e Cenab-ı Hak'tan rahmet dilerim. Tezin okunması ve son şeklini almasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Süleyman SAYAR'a teşekkürü bir borç bilirim.

Suat AYGÜR

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
- a.g.m. : Adı geçen makale
- a.g.md. : Adı geçen madde
- a.y. : Aynı yer
- bkz. : Bakınız
- c. : Cilt
- Çev. : Çeviren
- d. : Editör
- A...F.D.: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi
- A....D. : Atatürk Üniversitesi İslami İlimler
Fakültesi Dergisi
- D.F..F.D. : Darül Funun İlahiyat Fakültesi Dergisi
- D..A. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- E.R.E. : Encyclopedia of Religion and Ethics
- E.. : Encyclopedia of İslam
- .A. : İslam Ansiklopedisi
- a. : Sayı
- ad. : Sadeletiren, Sadeletirenler
- s. : Sayfa
- Thk. : Tahkik Eden
- Trc. : Terceme
- Ve dgr : Ve diğerleri

GİRİŞ

Cahiliyye Araplarının zihin dünyasında sessiz ve ıssız çölün doğurduğu ince düşünce, çöldeki rüzgarın etkisiyle engin felsefi düşüncelere ve güzel şiirlere kapı aralamıştır. Arap dili ve edebiyatı o dönemde "Muallakât-ı Seb'a"yı ortaya çıkaracak derecede bir altın devir yaşamaktadır.

Hayatı çöle bağlı olan, ekmeğini ve hayatını kazanmak için çöldeki zor şartlarla mücadele etmek durumunda kalan cahiliyye araplarının çapulculuk ve basit hedefler dışında bir amaçları yoktu. Herşey ve herkeste bir başıbozukluk vardı. Herhangi bir otoriteyi tanımama ve ona bağlanmama tavrı karakter haline gelmişti. Cahiliyye toplumu, teşkilatlanma ve devlet olma gibi özelliklerden de uzak bulunuyordu. Özellikle Hicaz çevresinde herhangi bir devlet yapısı oluşturmadan kabileler ve küçük topluluklar halinde yaşıyorlardı. Esasen Hicaz bölgesinde de kurulmuş bir devlet yoktu. Ancak Yemen ve Kuzey Arabistan'da bulunan devletlerin Arap şehir hayatının oluşmasına etkileri olmuştur.

Arapların çoğunluğu ümmi idi. Bu sebeple tarihi hadiseler kayda geçmemiş bunlar şifahi olarak yapılan nakillerden ibaret kalmıştır. Ancak kitabeleri günümüze kadar gelmiş olan Sebe ve Main gibi bazı devletleri bundan istisna etmek gerekir. Arap toplumu putlarla iç içe idi. Değişik şekil ve çeşitte putlara tapıyorlardı. Hatta bazıları meleklerle, şeytanlara ve cinlere tapıyor ve onları Allah'a ortak koşuyorlardı. Uluhiyyet düşüncesi zihinlerde netlik kazanmamıştı. İnsandaki fitri inanma ihtiyacı bir arayış ve çare peşindeydi. Müşrik Araplar Allah'ın varlığına dair deliller önlerinde iken şirk ve delaletlerinde devam ediyorlardı.

Tezimiz, yukarıdaki bilgiler çerçevesinde cahiliye Arap toplumunun inançlarını ve özel olarak Tanrı anlayışını ele almaktadır. Konular ulaşılabilen kaynaklar ölçüsünde incelenmekte ve tahlil edilmektedir. Kaynaklarımız genel olarak, ansiklopedik eserler, tefsirler ve tarih kitaplarından oluşmaktadır.

Ansiklopedik eserler arasında geniş bir lügat çalışması olan İbn Manzur'un "Lisânu'l-Arab"ı başlıca kaynağımız olmuştur. Ayrıca İsmail b.Hammad el Cevherî'nin "Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye" adlı eserinden de yararlandık. Ragıp el İsfahani'nin "el-Müfredâf fi Garîb'il-Kur'an, daha sonraki çalışmalara örnek teşkil eden bir Kur'an terimleri lügatı olarak başvurduğumuz kaynaklardandır.

Konumuzla ilgili Kur'an ayetlerinin tefsiri için, rivayet tefsiri olarak Ebu Cafer Muhammed b. Cerir el Taberî'nin "Câmiu'l-Beyan an Te'vllî Âyi'l-Kur'an" ve Ebu'l Fida İsmail

b. Kesîr'in "Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm" adlı eserleri, dirayet tefsiri olarak ise, Fahreddin er-Razî'nin "et-Tefsîru'l-Kebir" ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'an Dili" adlı hacimli çalışmaları sıkça başvurduğumuz tefsir kaynaklarıdır.

Tarih kaynaklarına gelince, bu alanda zikredilmesi gereken ilk eser İbnu'l-Kelbi'nin Kitâbu'l-Asnâm"ıdır. Burada Arap putperestliği hakkında detaylı bilgiler mevcuttur. Ayrıca ilk dönem eserlerinden Abdülmelik b. Hişam'ın "es-Sfretü'n-Nebeviyye"si, İbn Sa'd'ın "et-Tabakâtu'l-Kubra"sı, et-Taberî'nin "Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk" adlı geniş çalışması ve Ebu'l-Velid el Ezrakî'nin "Ahbâru Mekke'si" yararlandığımız diğer kaynaklardır.

Son dönem eserlerinden Mevlana Şibbi'nin "Asr-ı Saadet"i, Mahmut Es'ad b. Emin Seydişehrî'nin "Tarih-i Din-i İslâm"ı da başvurduğumuz kaynaklar arasındadır. Özellikle Seydişehrî'nin eserinin ilk cildi konumuzla ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Cevad Ali'nin "el Mufasssal fî Tarîh'il-Arab Kable'l-İslâm" adlı eseri, İslam öncesi Arap tarihi alanında vazgeçilmeyecek değerli bir çalışmadır. Söz konusu eserin VI. cildi ,tezimizde en çok yararlandığımız temel kaynaklardan biri olmuştur. M.Şemsettin Günaltay'ın "Kable'l-İslâm Araplar ve Tedeyyünleri" adlı makalesi de kendisinden sonrakilere ışık tutan bir çalışmadır.

Modern çalışmalar arasında Neşet Çağatay'ın "İslâm öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı" adlı eserinin ayrı bir yeri vardır. Toshihiko İzutsu'nun "Kur'an'da Allah ve İnsan" adıyla Süleyman Ateş tarafından tercüme edilen çalışması, etimolojik ve semantik açılarından Allah ve insan ilişkisini, cahiliye dönemi araplarının Allah anlayışını inceleyen değerli bir kaynaktır. Hüseyin Atay'ın "İslâm'dan önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı" ve Ekrem Sarıkçıoğlu'nun "Kur'an'a Göre Müşrikler ve Putperestlik" adlı makaleleri ile Suat Yıldırım'ın "Kur'an da Uluhiyyet" adlı eseri bu çerçevede kullandığımız başlıca kaynaklardır. Daha bunlar gibi, yararlandığımız halde zikredemediğimiz fakat bibliyografyada yer alan çeşitli kaynaklar mevcuttur.

I. BÖLÜM

CAHİLİYYE DEVRİNE GENEL BİR BAKIŞ

A. Cahiliyye'nin Kelime Ve Terim Anlamı

1. Cahiliyye'nin Kelime Anlamı

Bu kelime 'cehile' (جهل) fiilinden türemiş olup, cahil oldu bilmedi, ahmakça davrandı anlamlarına gelmektedir. Aldığı mef'ul ve harf'i cer'e göre anlam değişikliği söz konusudur.

Buna göre:

1. جهل لشيء, bir şey bilmedi, onu tanımadı,
2. جهل عليه, ona karşı zorbalık etti, kaba davrandı (1). şeklindeki iki anlam öne çıkmaktadır.

Ez-zebidi (ö. 1205/1790) Tacü'l-Arûs isimli kamusunda kelimenin üç ayrı anlamından bahsetmektedir. Bunlardan birincisi bilgisizlik, ikincisi bir şeyi olduğundan başka düşünmek, üçüncüsü yapılmayacak bir şeyi iyi veya kötü niyetle yapmaktır (2).

Rağıb el-İsfehanî (ö.502/1108) ise, aynı kelime hakkında ilimden uzak olma, bilgisizlik, bir şeye hilafsız inanma gibi anlamlar sıraladıktan sonra, Kur'an-ı Kerim'den "cahil bir toplulukla karşılaşmaktan sakının, araştırın"(3). "cahiller, iffetinden dolayı onu zengin sanırlar"(4). mealindeki ayetleri aktarmaktadır (5). "Cehile", eski lisanda çok kullanıldığı gibi, sonraları da "alime" (bildi) nin zıddı olarak kullanılmıştır. Mesela cahiliyye şairlerinden Antere, Muallakat'ının 43.beyitinde "o sence bilinmeyen şeyleri eğer sen bilmiyor idiyse" (6). şeklinde bir ifadeye yer vermiştir.

Öte yandan kelimenin "halume" (sakin, sabırlı)'nin zıddı olarak sert, kaba, hoyrat olmak anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Şair Şenfera bir şiirinde "kendini bilmeyenler, ağır başlılığımı ehemmiyetsiz saymasınlar" demekte; yine bu çerçevede Muallakat şairlerinden Amr b. Kulsum, Besus savaşı dolayısıyla yazdığı şiirinde "hele kimse, bize karşı zorbalık etmesin. O zaman her zorbadan daha zorba oluruz." ifadesine yermektedir (7). Bu manalardan dolayı müsteşrik İ.Goldziher, "cahiliyye"yi barbarlık diye nitelendirir.

Goldziher'in bu görüşü ve tenkidini aşağıda ele alacağız. Şu kadarını belirtelim ki. lügat larda genel olarak cahiliyye kelimesi ilimden uzak olmak, bir şeyi bilgisizce düşünmeden yapmak gibi anlamlara gelmektedir.

1 İbn Manzur, Lisânü'l - Arab, X, 129; Firûzabadi, Seyyid Muhibbuddin, Kamûsu'l-Muhit, III, 364
2 ez - Zebidi, Mühîbüddin Muhammed, Tacü'l Arûs, III, 364
3. Hucurat, 49/6
4 Bakara, 2/67-273
5. İsfehanî, Rağıb, el - Müfredât Fî Garibi'l-Kur'an, 143
6. Tülücü, Süleyman, "Cahiliyye Kelimesinin Manâ ve Menşei "A.Ü.İ.İ.F.D, Sa. IV, 280
7. Tülücü, a.g.m., 280-281

2. Cahiliyye'nin Terim Anlamı

Arabistan'da Hz.İsa'dan İslam'ın zuhuruna kadar geçen devreye "Cahiliyye" denir (8). Cahiliyye tabiri, İslam'dan önceki devreyi adlandırmak için, ilk defa Kur'an-ı Kerim'de kullanılmıştır. Böylelikle Allah(c.c), İslâm'ın getirdiği güzelliklerden cahiliyyeyi ayırmış oldu. Hz.Peygamber (s.a.s.) ve Sahabe-i Kiram da Kur'an'dan öğrendikleri bu tabiri kullanmışlardır. Dolayısıyla İslami devredeki ilim, irfan ve aydınlığın karşıtı olan bilgisizlik, karanlık bu terimle ifade edilmiş olmaktadır.Yüce Allah mü'minleri zulmetten nura, yani cahiliyye karanlığından İslamın aydınlığına çıkarttığını "Allah inananların dostudur. Zira onları karanlıktan kurtarıp aydınlığa çıkarır. İnkâr etmiş olanların dostları ise Tağuttur. Çünkü onları aydınlıktan alıp karanlığa götürür"(9) ayetiyle belirtmektedir. Müfessirler bu ayette geçen karanlığın küfür, şirk, şüpheli karanlığı olduğunu; aydınlığın ise imanın, hidayetin yol göstericiliği olduğu kanaatindedirler (10).

Cahiliyye hakkında bilgi veren yazılı kaynaklar yeterli olmadığı için, bu dönem müphem ve karmaşık bir yapı arz etmektedir. Konuyu ele alan değişik bazı değerlendirmelere burada temas etmek istiyoruz.

S.G.F.Brandon, Goldziher'in cahiliyyeyi "barbarlık zamanı" olarak nitelendirdiğini nakletmektedir (11). Bu nitelendirmeye katılmak mümkün değildir. Cahiliyye döneminde Arabistan 'da Kindeliler, Sebeliler, Himyerliler, Mainliler, Palmirliler, Gassaniler gibi toplumların düzenli olarak yaşadıkları, bir devletin bütün yapılarını oluşturdukları tarihçe bilinmektedir (12).

Öte yandan ipek yolunun Yemen'den Hicaz yoluyla Suriye'ye ulaşması nedeniyle hem ticari faaliyetler hem de kültürel hayat gelişmişti (13). T.H.WEIR, J.D.Michaelis ve arkadaşları cahiliyyeyi "bilgi ve nurdan önceki devir" diye nitelendirmişlerdir. Çünkü "İslam bilgi ve nur devridir"(14). Bu niteleme yukarıda söz konusu ettiğimiz ayet-i kerime ile uyuşmaktadır.

Haşimi Rafsancani ve arkadaşları ise cahiliyyenin bir başka özelliğine dikkat çekmektedirler. Onlara göre cahiliyye, İslâm'ın yasakladığı, karşı olduğu inanç ve davranışların adıdır (15). Bu niteleme ile cahiliyyede İslam'a aykırı olan her şey kastedilmektedir. Bu da İslam'ın getirdiği tevhid ve hidayet esaslarına uymayan herşeyin cahiliyye alameti olduğunu belirtmektedir.

8.Weir, T.H,"Cahiliyye", İ.A., III, 11-12; Danışman, Nafiz, "Cahiliyye Kelimesinin Manâ ve Menşei" A.Ü.İ.F.D.,c.V.Sa. I-IV,143,192,193 ; Uğur,Mücteba,H.I.Asırda İslâm Toplumunu, 4- 5, 9 Bakara,2/257

10 İbn Kesîr, İsmail; Tefsîru'l Kur'ani'l - Azîm, I, 232; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, II, 174-175

11.S.G.F.Brandon (ed.), A.Dictionary of Comparative Religion, 336

12 Şibli, Mevlana, Asr-ı Saadet,Trc.Ö.R.Doğrul,I,83-90 ; Brockelmann, Carl, İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, Trc. Neşet Çağatay, 7

13 Hasan İ.Hasan, İslâm Tarihi,Trc.İsmail Yiğit - Sadrettin Gümüş, I, 83-86

14 Weir, a.g.md., 11-12

15 Haşimî Rafsancanî ve arkadaşları, İslâm Öncesi Cahiliyye ve Günümüzde Din Gerçeği, 12

Nafiz Danışman'a göre de cahiliyyenin en belirgin özellikleri zorbalık, çapulculuk, kız çocuklarını diri diri gömme, kuvvete dayanma, zina, işret vb. şeylerdir (16). Bu vasıflar o dönemin genel özellikleri olduğu için, İslam'ın o dönemi bu isimle adlandırmasının ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir.

B. Kur'an'da Cahiliyye Kavramı

Arapların İslâm'dan önceki zorbalık, çapulculuk, bilgisizlik, zulüm dönemlerini İslam'ın cahiliyye diye isimlendirdiğini yukarıda belirtmiştik. Gerçekten de İslam'dan önceki devri İslami devirden ayırmak için "cahiliyye" kelimesinden daha kuvvetli, daha belirleyici bir tabir bulunamaz (17).

Kur'an-ı Kerim'in, Mekki ayetlerin de cahiliyye kelimesinin kullanılmamış olmasına bakarak bu terimin o dönemde henüz yerleşmemiş olduğu düşünülebilir. Buna karşılık Medine döneminde inen dört ayette (18) "cahiliyye" kelimesi geçmektedir (19). Şimdi ilgili ayetlere nüzül sırasına göre kısaca göz atalım:

1. "Sonra o üzüntünün ardından Allah size bir güven ve uyku indirdi ki, bir kısmınızı bürüyordu. Bir takımı da kendi canlarının kaygısına düşmüştü.

Allah'a karşı cahiliyye zannı gibi haksız bir zanda bulunuyorlar". Hani bu işten bize bir şey var mı? diyorlardı. De ki: "Bütün iş Allah'a aittir. Onlar sana açıklayamadıklarını içlerinde gizliyorlar. Diyorlar ki: Bu işten bize bir fayda olsaydı burada öldürülmezdik." (20). Bu ayetin sebebi nüzülü, Uhud muharebesi sonrasında bazı münafıkların Allah ve Rasülü hakkındaki cahili düşünceleridir (21). Aslında içten müşrik dıştan mü'min görünen bu insanların durumunu İbn Kesir (ö.774/1372) zikredilen ayetin tefsirinde şöyle demektedir: "Böyle durumlar karşısında bu inanış müşriklerin (münafıkların) kemikleşmiş (kronikleşmiş) inançlarıydı" (22).

Elmalılı Muhammed Hamdi (1877-1942), münafıkların savaş öncesindeki dilek ve beklentilerini aktardıktan sonra beklemedikleri işler başlarına gelince içine düştükleri durumu

şöyle ifade ediyor: Münafıklar savaşın sonucu müslümanların aleyhine biterken gönüllerinde intikam almış gibi sevinç hissettiler. Sonra da her iki taraf için şüpheli bir mevkide bulduklarında korkuları şiddetlendikçe şiddetlendi. Allah kendilerine sekine indirmedeği bir durumda cahiliyye kafasıyla Allah (c.c.) ve Rasulü hakkında su-i zanda bulunarak "artık Peygamberin işi bitti, yok oldu, Muhammed (s.a.s.) hak peygamber olsaydı, Allah Mekkelileri ona musallat etmezdi" diyorlar. Sonra da alay edercesine bize bir tedbir, bir iş var mı? diyerek müslümanlarla alay etmek, kendilerine hakimiyet ve menfaat elde etmek için uğraşıyorlardı (23).

16 Danışman ,a.g.m., 129-130

17.Danışman, a.g.m., 129-130

18.Bkz. Ali İmran, 3/154; Maide, 5/50; Ahzab, 33/33; Fetih, 48/26

19 Fayda, Mustafa, "Cahiliyye" D.İ.A.,III,17

20 Ali İmran, 3/154

21 Elmalılı, a.g.e., II, 446 ; Sabunî, Muhammed Ali, Safvetü't - Tefasir, I, 236

22 İbn Kesîr, a.ge., I, 330

23 Elmalılı,a.g.e., II, 446

Sabunî, bu ayetin tefsirinde münafıkların sözlerini değerlendirirken, başlarına bir kötülük geldiğinde şüphe ehlinin yapacağı iş ve söyleyeceği söz budur yorumunu yapmaktadır (24).

2. "Yoksa cahiliyye hükmünü mü arıyorlar? İyice bilen bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?"(25). Bu ayet, Beni Nadir ile Beni Kureyza yahudileri arasındaki adam öldürme olayından dolayı yahudilerin peygamberimize gelerek ondan hüküm talep etmeleri ve peygamberimizin de eşitlikle hükmetmesi üzerine Beni Nadirın bu hükme razı olmayarak cahiliyye adeti üzere üstünlük sevdasında bulunmaları sebebi ile nazil olmuştur (26).

İbn Kesîr (ö.774/ 1372), bu ayetin tefsirinde; "bir kimse içinde pek çok hayır bulunan, şerri yok eden Allah'ın hükmünü inkar eder ve ondan ayrılırsa cahiliyye ehli gibi dalaletle ve cahaletle kendi görüş ve heveslerini ortaya koyar" der. Sonra da Tabarani'den şu hadisi nakleder: "Yüce Allah'ın kendisine en çok kızdığı, buğz ettiği kimse İslam içerisin de cahiliyye adetlerine ve kanunlarına uyararak İslam'dan yüz çeviren, bir kişinin kanını kendi kanını yüceltmek için kullanan kimsedir" (27).

Elmalılı, aynı ayetin tefsirinde şu yorumu yapar: Yahudiler (Beni Nadir) bu hükme razı olmamakla yalnız Hz.Muhammed'i ve Kur'an'ı değil, kendi dinlerini ve kitaplarını, Musa (a.s.)'nin şeriatını tanımayıp inkar etmişlerdir. Kendi istekleri peşin de koşmakla kendi dinlerine iman iddialarına rağmen küfür, ilim ve şeref iddialarına rağmen cehalet, bozgunculuk yaptıklarını ortaya koymuşlardır. İslam şeriatı yahudi ve hıristiyanların da şeriatı olduğundan bunu tanımayanlar kendi şeriatını da tanımamış olur (28) demektedir. Sabuni ise "cahiliyye hükmü"nü insanların müslüman olup Allah'ın şeriatına teslim olduktan sonra, insanların yaptığı şeriatı benimseyip ona göre hüküm vermeleri ve ona razı olmaları şeklinde açıklamaktadır. Ona göre bu tutuma sahip olanlar Allah'ın şeriatından çıkmış olurlar "(29).

Müreysi pazarında bir muhacir ile ensardan birisinin kendi kabilelerini yardıma çağırmasını üzerine, Peygamberimizin cahiliyye halkının çığığından maksadın ne olduğunu ifade eden hadisini Buhari, "cahiliyye davasının reddi" babında rivayet etmekte ve ayette geçen hükmü ile cahiliyye davasını irtibatlandırmaktadır (30).

3. "Ey Peygamber hanımları evlerinizde oturun. İlk cahiliyye (çağı kadınlarının) açılıp saçılması gibi açılıp saçılarak (kırita kırita) yürümeyin, namazı kılın, zekatı verin Allah ve Rasulüne itaat edin. Ey Ehli Beyt! Allah sizden, kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor "(31).

Ayetin sebebi nüzulu şöyle açıklanmaktadır:

24 Sabunî, a.g.e.,I, 237; Ayrıca bkz. er-Razf, Fahreddin, et-Tefsîrül - Kebir (Mefatihü' l-Gayb), II, 74

25.Maide, 5/50

26.Elmalılı, a.g.e., III, 258

27.İbn Kesîr, a.g.e., I, 525

28.Elmalılı, a.g.e., I, 525-529

29 Sabunî, a.g.e.,I, 348

30.Miras, Kamil, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, IX, 230

31 Ahzab, 33/33

Resulullah'ın hanımları kendisinden zinet eşyası, süslü elbiseler ve daha çok yiyecek ve geçimlik istemişlerdi (32).

Bu hadise üzerine Peygamberimiz onları serbest bıraktı Hz. Aişe, "Ben Allah'ı, Rasulünü ve ahiret evini isterim"dedi. Diğer hanımlar da böyle söylediler. Konuyla alakalı olarak Hz.Aişe, "Rasulü Allah bizi serbest bıraktı, biz de kendisini tercih ettik ve O bunu boşama saymadı" (33) ifadesini kullandı. Bu ayette geçen cahiliyye kavramı "teberrücü'l-cahiliyye" (cahiliyye süsü) şeklindedir. Burada Hz. Peygamber'in hanımları, cahiliyye devri kadınları gibi açılıp saçılmamaları konusunda ikaz edilmek suretiyle cahiliyye devri düşüncesine işaret edilmiştir (34).

İbn Kesîr, söz konusu ayeti tefsir ederken Resulullah'ın (s.a.s.) hanımları ve diğer müslüman hanımlarının evlerinin dışına örtüsüz çıkmamaları gerektiğini belirttikten sonra bunların, hatta mescide namaz için gittiklerinde bile dikkatli olmaları, "kadınları mescidde namaz kılmaktan men etmeyin, fakat onlar için evleri daha hayırlıdır." hadisini zikrederek fitne gibi sebeplerden dolayı evlerinin onlar için daha uygun olacağını belirtmektedir. Ayrıca Katade' den naklen, "günlük hayattaki zorluklar ve pek çok kötü şeyler sebebiyle Yüce Allah kadınları bundan nehyetti" (35) demektedir.

Elmalılı'nın tefsirine göre, Resulullah'ın hanımları bütün mü'minlerin anneleri durumunda olduğu için, bir kabahatleri olsa, kabahatleri de sosyal durumları oranında büyük olurdu. Yine Resulullah'ın hanımlarına yönelik olmak üzere, cahiliyyedeki gibi süslerini göstererek ve görünmek için kırıtarak çıkmamalarının, emredilmesi, onlara yalnız tesettürü değil, özellikle "hıdr"ı yani yabancı bir erkeğe hiç görünmeyecek şekilde örtünmek demek olan "muhaddere"yi vacip kılmıştır. Diğer müslüman hanımlara tesettür vacip, "hıdr" müstehaptır (36).

Elmalılı'nın belirttiği "muhaddere" meselesi, bir önceki ayette geçen "konuşurken kırıtmayın" ifadesinin de olduğu gibi, yüz yüze veya perde arkasından bile olsa konuşan ve konuşulan kişinin karşı karşıya gelmesine engel değildir. Hz.Aişe'nin ikibinden fazla hadis rivayet ettiğini düşündüğümüzde, eğer durum öyle olsaydı bu kadar hadis nasıl rivayet edilirdi sorusu akla gelmektedir. Çünkü hadis rivayetinde, hadisin alındığı ravi ile karşı karşıya gelmek ve onun rivayet şartları açısından sağlam olup olmadığına dair görüş sahibi olmak gerekir. Bu durumlar ve daha pek çok mesele yüzünden Elmalılı'nın görüşü her zaman için gerekli bir görüş olarak görünmemektedir.

4. "O zaman inkar edenler, kalblerine kızgınlık ve gayreti, o cahiliyye (çağının) kızgınlık ve gayretini koymuşlardı. Allah'da elçisine ve mü'minlere huzur ve güveni indirdi. Onları takva kelimesine (sebata ve ahde vefaya) bağladı. Zaten onlar, buna layık ve ehil idiler. Allah herşeyi bilendir (37)".

32. Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim, Câmiü's-Sahih, Tefsîr, 45

33. Buharî, Tefsîr, 42-43

34. Fayda, a.g.md., 17

35. İbn Kesîr, a.g.e., III, 94

36. Elmalılı, a.g.e., VI, 309

37. Fetih, 48/26

Ayetin sebebi nuzülü şöyle açıklanmaktadır:

Peygamberimiz (s.a.s.), hicretin 6. yılında ashabıyla birlikte umre ziyaretinde bulunmak için Mekke'ye doğru yola çıktılar. Mekke'ye yaklaşınca Hz.Osman (r.a.) ve yanında birkaç kişiyi geliş sebeplerini anlatıp izin istemek üzere Kureyş'e gönderdi. Mekkeliler Hz.Osman ve yanındakileri tutukladılar. Bunun üzerine müslümanlar Rıdvan ağacının altında "Beyat-ı Rıdvan"da bulundular. Bu durumu öğrenen Mekkeliler müslümanlarla savaşmaya cesaret edemediklerinden elçiler göndererek anlaşma yapmak istediler. Anlaşma metnine "Bismillahirrahman-irrahim" ve "Muhammed Resulüllah" ibarelerinin yazılmasını kabul etmeyerek "Bismikellahümme" ve "Muhammed b. Abdullah " yazılmasını teklif ettiler. Anlaşma böylece sonuca bağlandı. Nihayet anlaşma şartlarına bağlı olarak Ebu Cendel'in Mekkelilere iade edilmesi sebebiyle müslümanların öfkeye kapılmaları ve üzülmeleri üzerine bu ayet nazil olmuştur (38). Ayette cahiliye çağının taassup ve barbarlığına, müşrik toplumun hayatına hakim olan şiddet,kin ve nefrete işaret edilmektedir (39).

Hudeybiye'deki müşrikler az, Mekke'deki müşrikler dağınık ve cesaretsiz bir durumda buldukları; buna karşılık, müslümanlar derli toplu ve herşeye hazır oldukları halde, oradaki müşrikler bütün bu ihtimalleri göz önünde bulundurmadan, savaş stratejisini hiç akıllarına getirmeden cahiliyedeki gibi taassub, hamaset ve nefislerini tatmin uğruna içinde buldukları durumun vehametini göremediler, gafil davrandılar. Mü'minlere Allah sükunet ve takva ihsan edip, onları huzur ve itminan üzere tutmasaydı orada hemen bir savaş çıkı verecekti.

İbn Kesîr (ö.774/1372), bu ayetteki takvayı İbn Cerir'den naklen "La ilahe illallah" diye tefsir etmiştir (40). Elmalılı (1877-1942) da ayetteki cahiliye hamiyetini, yerinde olmayan manasız hamiyet yahut hakkı kabule mani olan hamiyet diye tefsir etmekte; (41) takvayı ise hilim ve vakar şeklinde değerlendirmektedir (42). Sabunî'nin tefsirine göre, cahiliye hamiyeti cahiliye asabiyeti, hakkı örtme, izzet'i nefisine dokunacak şeyleri kabul etmeme; takva ise sakin, oturaklı, vakarlı şekilde karşılık bulmaktadır (43).

C. Cahiliye İle İlgili Bazı Görüşler

Seyyid Kutup (....1964), Kur'an-ı Kerim'de geçen "hamiyyete'l-cahiliyye" deyimiyile ilgili olarak şu açıklamalara yer vermektedir: Mekkeli müşrikler kibiri, gururu, övünmeyi ve inadı kalblerine yerleştirerek Rasulullah ve ashabının karşısına dikilmişlerdir. Beytullah'ı ziyaretten alıkoymalarının hiç bir örf ve inançta yeri yoktur" (44)

38. Buharî, Tefsîr, 82; İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik, es-Sîretü'n-Nebeviyye, III, 319-320; Taberî, Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk, III, 72

39. Fayda , a.g.md., 17

40. İbn Kesîr, a.g.e., III, 348

41. Elmalılı, a.g.e., VII, 174

42. Elmalılı, a.g.e., VII, 174

43. Sabunî, a.g.e., III, 226

44. Kutup, Seyyid, Fî Zilâil'l-Kur'an, Trc.Ahmet Ağırakça ve dğr., XI, 354

Muhammed Kutub da, cahiliyyeyi sınırlı bir mekan; belli bir zaman dilimi ve belli sayıdaki insanlarla sınırlamanın mümkün olmadığını söylemektedir. O bir itikat ve yaşayış tarzını ifade ettiğini belirterek bu kelimayı şöyle tarif eder: "Cahiliyye; Allah'ın hidayetini, Kur'an'ın kast ve tahdit ettiği manaya göre kabul etmeyen bir halet-i ruhiye ile ve İlahi nizamı terk ederek beşeri nizamlara bağlanmak ve hükümlerine razı olmaktır" (45). Yine ona göre peygamberlerin getirdiği itikat ve yeni hayat tarzını kabul etmemek de cahili bir anlayıştır.

İnsanların cahiliyye anlayışından kurtulmalarının bir tek yolu vardır. O da, Allah'ın hakimiyetini, peygamberlerini ve bu peygamberlerin getirdiği şeriati tanımak ve bu şeriati hayatlarına tatbik etmektir. Peygamberlerin bildirdikleri dışında herhangi bir sistem, nazariyye vb. şeylere bağlanmak cahiliyyetin ta kendisidir. İsterse bu sistem ve nazariyeler onlara en iyi hayatı, en güzel geleceği vadetsin (46).

Kur'an-ı Kerim'in çizdiği genel cahiliyye durumunu şu ayet-i kerimede görebiliriz: "Ey Nebi! Aralarında Allah'ın indirdiği kitapla hükmet. Onların keyiflerine uyma. Dikkat et Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmasınlar" (47). Burada geçtiği gibi cahiliyye, insanların heva ve heveslerinin esiri olmaları, sapıklıkların her çeşidini meşrulaştırmaları onlara tabi olmalarıdır.

Muhammed Kutup, tarihte kalmış bazı önemli toplumların cahiliyyeleri üzerinde de durmaktadır. Biz, bunları birer cümle ile özetleyeceğiz.

Yunan cahiliyyesi akla ve cisme önem verip onlara tapmasıyla meşhurdu. Roma cahiliyyesi maddiyat ve hissi zevk cahiliyyesi idi. Arap cahiliyyesi ise bir takım putlara tapma, bir takım sapık inançlar ve saçma adetler, kız çocuklarını diri diri gömme, kadın erkek çıplak olarak Kabe'yi tavaf etme gibi olumsuz özellikler taşıyordu. Bir de tarihte görülmüş ve görülebilecek cahiliyye alametlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Allah'a hakkıyla iman etmemek, hükümlerine teslim olmamaktır ki, bu hususta akide şeriat-hukuk müsavidir ve birbirinden ayrılmazlar (48).

2. Allah'ın emirlerine uymayıp cehaletin kendisi olan heva ve heveslerin esiri olmak (49).

3. Yeryüzünde şeytanların ve şer güçlerin insanları Allah'a kulluktan alıkoyması, heva ve heveslerine esir kılarak kendilerine kul yapmaları.

45. Kutup, Muhammed, 20. Asrın Cahiliyyeti, Trc.M.Hasan Başer, 12 -15

46. Kutup, Muhammed, a.g.e., 8-9

47. Maide, 5/49

48. Kutup, Muhammed, a.g.e., 16-30

49. Kutup, Muhammed, a.g.e., 64-67

İhsan Süreyya Sırma, ayetlerde geçen cahiliyye kelimesi ile ilgili tesbitlerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Münafıkvari hareketler: Uhud savaşına katılan münafıklar, sırf menfaatleri icabı katıldıklarından yenilgi sözkonusu olunca nifaklarını şöyle açığa vurmuşlardır:

"Muhammed gerçek peygamber olsaydı yenilmezdi". Sonra da alay edercesine "bu işte bizim için yapılacak birşey var mı?" diyorlar. Diğer bir grup münafık ise, "eğer bizi dinleyip savaşa gitmeselerdi ölmeyeceklerdi" demiştir. Bu grubun özelliği, Allah yolunda mücadele eden insanları alıkoymaktır.

2. Allah'tan başkasının kanun koymas: Müslüman'a icthad hakkının verilmesi, onun günlük meseleler hakkında Kur'an ve sünnetten istifade ederek ve onlara ters düşmeyecek bir hükme varması içindir. Allah'ın kanunlarını beğenmeyenler, cahiliyye dönemindeki şirk kanunlarını istediklerini göstermiş olurlar.

3. Kadınların süslenip kırtarak sallana sallana sokaklarda dolaşmaları cahiliyye adetlerindedir. Müslüman kadınlar bu davranıştan uzak durmalıdırlar.

4. Hicri VI. yılda Hz.Peygamber ve ashabına Kabe'yi ziyareti yasaklayarak İslami gelişmelere engel olmak da cahiliyye kavramı çerçevesinde ifade edilebilecek bir tespittir (50).

Bu cahili anlayış ve adetlerden nasıl kurtulunacağı Kur'an-ı Kerim'de belirtmektedir (51).

Arapların İslam öncesi tarihlerinin cahiliyye ile ifade edilmesinin sebeplerinden birkaçı şunlar olabilir.

1. Taassup, kin, nefret, şiddet, haksızlık zulüm gibi hususların zirvede olup toplum hayatının her safhasında ve her katmanında yaşanması.

2. Mediniyet bakımından geri kalma, bilgisizlik, gaflet içerisinde olma, kayda değer bir tarihe sahip olmama göçebe olma, bir önder ve Peygamberden yoksun olma.

3. Hadiste (52) belirtilen cahiliyye alameti gibi hilmin zıddı bir anlayışın hakim olması, azgın arzuların esiri, şiddet taraftarı ve aceleci karakter sahibi olma.

4. Allah'ı hakkıyla bilmeme, O'na imanda bir takım yanlış anlayışlara sapma ve Allah'ın azamet ve kudretini idrak edememe.

Bu sebepleri daha da çoğaltmak mümkündür. Bizim için önemli olan bu dönemin karakteristik özelliklerini ortaya koymaktır. Böylece, karakterini ortaya

50 Sırma, İhsan Süreyya, "Cahiliyye Devri ve İnançları" (ed. Vecdi Akyüz), Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam, I, 33,35

51 bkz. Bakara, 2/257; Nisa, 4/76; Hucurat, 49/13

52 Buharî, Cenâiz, 36

koymaya çalıştığımız insanların inançları, bu inançların etkileri, inançları benimseme ve uygulamadaki durumları ortaya çıkarılmış olacaktır.

Cahiliyye, belli bir döneme ad olmak yanında; zihniyet, ahlak, örf-adet gibi unsurları da ifade edebilmektedir. Buhari'nin rivayet ettiği bir hadiste, Hz.Bilal-i Habeşi'ye Ebu Zer'in "kara kadının oğlu" demesi üzerine, Hz.Peygamber (s.a.s.), "onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun? Demekki sen, içinde henüz cahiliyye ahlaki kalmış bir kimse imişsin" bu tutumun yanlışlığını belirtmiştir (53).

Buraya kadar cahiliyye döneminin menfi tablosunu ortaya koymaya çalıştık. Şimdi de bu dönemdeki bazı müsbet olay ve davranışları sıralamak istiyoruz:

1. Kız çocuklarını diri diri gömmeyen ya da gömülmeden kurtaran birçok insan vardı. Bu işi ilk yapanlardan birisi Sa'sa idi. Sa'sa müslüman olduğunda 70 çocuğu anne babasından satın alarak kurtarmıştı. Bunun gibi, çobanlık yaptıran, büyütüp besleyen başkaları da vardı.

2. Araplar, düşmanları bile olsa kendilerine sığınan insanları himaye ederlerdi.

3. Misafire ikram ve cömertlik Araplarda övünç vesilesiydi. Cimrilik ise hicvedilirdi.

D- Cahiliyye Devrinde Siyasî-Sosyal Hayat ve Dinî İnançlar

1. Arap Yarımadası'nın Coğrafi Konumu

Arap Yarımadası doğudan İran körfezi, güneyden Hint ok yanusu, batıdan Kızıldeniz, kuzeyden Gazze şehri, Lut gölü Fırat ve Basra körfezi hattında kalan üç tarafı denizle çevrili bir yarımada (54). Arap coğrafya alimlerinin çoğu ve Avrupa coğrafya alimleri Sina yarımadasına "tih" adını vererek onu Mısır hudutları içerisinde sayarlar. Fakat jeoloji bilimine göre burası da Arabistan'a dahil edilmelidir (55).

Arabistan bütünüyle çöllüktür. Batıda Serat sıra dağları vardır. Bu dağların doğusunda Tihame sahil ovası vardır. Medine'nin kuzeyinde Aca ve Selma dağları doğuya doğru uzanmaktadır (56). Yarımada da yer yer kum yığını tepeler, büyük ve küçük dağlar, derin çukurlar ve yüksek bölgeler olmak üzere birbirinden farklı tabii konumlar görülür. Eski coğrafyacılar Arapların oturduğu bölgeleri üçe ayırırlar.

53. Buhârî, İman, 22

54. Şiblî, a.g.e., I, 86; Hasan İ. Hasan, a.g.e., I, 20

55. Şiblî, a.g.e., I, 86

56. Brockelmann, a.g.e., 1

a. Arabia petrit (veya Batlomyas'un isimlendirdiği gibi petraea): Badiyetü'ş-Şam'ın güney batısında kalan ve merkezi petra olan bölge.

b. Arabia Deserta: Önceleri Badiyetü'ş-Şam, sonra da bazılarınca tüm Arabistan için kullanılmıştır.

c. Arabia Felix: Burası da sebe, main medeniyetlerinin kurulduğu bölgeler olan el-Biladü's-Saide = mutlu ülkeler veya el-Ardü'l-Hadra = yeşilyurt diye isimlendirilen Yemen ve civarıdır (57).

2. Siyasal Durum ve İdarî İşler

a. Arabistanda Siyasî Durum

Arap yarımadasının üç önemli yerleşim yeri vardır:

1. Yemen Bölgesi: Arabistanın en eski yerleşim yerlerindedir. Bu bölgede Main Devleti (M.Ö.115-M.S.525), Sebe Devleti (M.Ö.750-115), Himyer Devleti (M.Ö.115-M.S.-525) gibi devletler kurulmuştur (58).

2. Kuzey Arabistan Bölgesi: Arim selinden sonra kuzeye doğru göçeden Arapların kurduğu Nabatiler Devleti (M.Ö 300- M.S.106), Palmyrena Devleti (? - M.S.272), Gassaniler (?-M.S.490), Hireliler (M.S.226-268), Kindeliler (M.S.300-500) gibi devletler kurulmuştur (59). Bu bölgeler konumuzla doğrudan ilgili olmadıkları için bunlar üzerinde fazla durmayacak, konumuz gereği Hicaz bölgesini ele alacağız.

3. Hicaz Bölgesi: Bu bölge coğrafi, siyasi ve dini konumu gereği herhangi bir devlet otoritesi olmadan çeşitli kabilelerin iç içe yaşadığı bir bölge idi. Araplar da, Yahudilerle iç içe kendi kabilelerine bağlı kalarak siyasi ve iktisadi birlikten uzak karmaşık bir hayat yaşıyorlardı.

Gerek Arapların psikolojik yapıları, gerekse çöllerin acımasız ve zor hayat şartları onları reislerine bağlı irili ufaklı kabileler halinde yaşamaya sevk etmiştir (60).

Hicaz bölgesi denince akla ilk gelen Hz.İbrahim ve Hz. İsmail'in inşa ettikleri Kabe ve onun etrafında yaşanan dini ve iktisadi canlılıktır.

57. Hasan İ.Hasan, a.g.e, I, 20

58. Daha geniş bilgi için bkz.Zeydan, Corci, el-Arab Kable'l-İslâm, I, 186-210; Şiblî, a.g.e., I,88-91; Çağatay, a.g.e., 30-40; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, I,113-118
59. Taberî, Tarih, II, 282-315; İbn Hişam, a.g.e., I, 15-45; Seydişehrî, M.Esat, İslâm Tarihi, (Sad.A.Lütfi Kazancı-Osman Kazancı), I, 112-125 Hitti, K.Philip, Tarihü'l-İslâm, I, 75-115; Çağatay, a.g.e., 15-19

60. Taberî, Tarih, II, 285-315; İbn Hişam, a.g.e., I, 33-45; Şiblî, a.g.e., I, 90

Kâbe, öteden beri Arabistan'ın ve komşu ülkelerin insanları için hem dini hem de ticari bir merkezdi. İnsanlar her yıl Hicaz'a gelmekte, dini vazifeleri yanında panayırlarda ticaret yapmaktaydılar. Bu durum Kâbe'ye dini bir üstünlük sağladığı gibi, oranın hakimi ve sakini olan kabileye de şeref, Mekke'yede dini ve ticari üstünlükler sağlıyordu.

Bu şeref ve üstünlüğe sahip olmak uğruna, değişik zamanlarda Mekke ve Kâbe hakimiyetini ele geçirmek için kabileler arasında çetin mücadeleler oluyordu. Ancak bu mücadelelere son vermek için araya arabulucuların girip onları alıkoymaya çalıştıkları da vaki idi (61).

Kabile hayatında çok kalabalık olan Kabileler birkaç kola ayrılır, bu kollar-dan herbiri ayrı birlik olur ve istiklaline kavuşurdu (62).

b. Mekke'de İdarî İşler

Cürhumilerden Kâbe ve Mekke yönetimini üzerine alan Huzaa, idi. Sonra Kusay ve oğulları bu işleri devam ettirmekteydiler. Onlar bu işleri yaparken bir nevi meclis ve bakanlık gibi kurumlar oluşturdular. Kusayın, kendi evlatları arasında paylaştırdığı bu görevlerden birkaçını görelim:

(1) Nedve

Kusay'ın oluşturduğu Daru'n-Nedve ismiyle anılan yapıda toplanılıp Mekke'deki genel durum ve gelişen olaylar görüşülürdü. Bir nevi meclis niteliğindeki bu toplantıda aynı zamanda nikah kıyılır, bülüğa eren genç kızlara gömlek giydirilir, savaş kararları alınır ve meşveret yapılırdı. Bu durum İslam'ın zuhuruna kadar devam etmiştir (63).

(2) Ukab (Kiyade, Liva)

Kureyşlilerin Ukab isminde bir sancakları vardı. Bir tarafa asker sevk olunacağı, savaş ilan edileceği zaman bu sancağı saklayandan alarak bir yere dikmekle görevli birisi olurdu. Eğer hiç kimse görevlendirilmemişse, sancağı saklayan diker, asker onun etrafında toplanır ve sevk olunurdu. Bu görev Abdudhar oğullarının üzerinde idi (64).

(3) Sifaret

Bir nevi elçilik ve dışişleri bakanlığı idi. Mekkelilerin başka kabile veya devletlerle olan münasebetlerinde, gönderilecek heyete başkanlık etmek, gelenleri karşılamak ve görüşmek vasıfesi vardı.

61. Taberî, Tarih, II, 298-310; İbn Hişam, a.g.e., I, 145-156; Çağatay, a.g.e., 80-86

62. Hasan İ. Hasan, a.g.e., I, 74

63. Çağatay, a.g.e., 120-121; Miras, a.g.e., VI, 26-27; Büyük İslâm Tarihi, I, 134; Taberî, Tarih, II, 23-25; İbn Hişam, a.g.e., I, 132-137

64. İbn Hişam, a.g.e., I, 133-137; Taberî, Tarih, II, 24-25; Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, Trc. Salih Tuğ, II, 123-127; Miras, a.g.e., VI, 26

Başka kabileler arasında hakemlik de yapardı. Hz.Muhammed'in peygamberliğinin ilk yıllarında Mekke'de bu vasıfı Ömer b.Hattab (Hz.Ömer r.a) yürütüyordu. Müslümanlar Habeşistan'a hicret ettikleri zaman onları Habeş kralı Necaşi'den geri istemek için giden heyete, Sehm oğullarından Amr b.As başkanlık etmişti. Demekki o sırada bu vazife Sehm oğullarına geçmişti (65).

Bunlardan başka kabilelerarası kavgaları halletmek üzere hakemlik görevinden ibaret olan "hükümet", nakledilen eşyaları muayene etmekten ibaret olan "nizaret" ve "depo muhafızlığı" demek olan "kubbe" görevleri bulunmaktaydı. Bu sonuncusu, Kureyş ve Mekkeliler savaşa gittiklerinde eşyalarının saklanma işi idi. Ayrıca "ezlam" denen fal oklarını saklama ve çekme görevi vardı ki, bu, Hübel'in önündeki ok sandığından ok çekmek demektir. Kabe'ye ve putlara sunulan hediyeler, bunlar için hazırlanmış özel kuyuya konurdu. Nihayet diyet dağıtımı, savaş hayvanlarına bakma, Mescid-i Haram'da uygunsuz söz ve davranışları önleme gibi vazifelerde, görevlendirilen şahıslar tarafından yerine getirilmekteydi. İşte bütün bunlar Mekke Site devletindeki devlet işleriydi (66).

Arabistan'ın değişik bölgelerindeki krallıklardan daha önce kısaca bahsetmiştik. Medine'de (Yesrib) ise Evs ve Hazrec kabileleri yanında Yahudiler bulunmaktaydı. Evs ve Hazrec kabileleri daha çok ziraatle, yahudiler ticaretle meşgul oluyorlardı. Günlük hayatta ise Evs ve Hazrec kendi aralarında kavga ederler, dış tehlikelere karşı ittifak ederlerdi. Yahudiler bu iki kabile arasındaki anlaşmazlıkları devamlı körükleyerek kendi ticaretlerini yapıyor ve rahat yaşıyorlardı.

Gassanilerin yardımıyla yahudi liderini öldürmeleri üzerine, Medine'nin riyaleti (başkanlık) Evs kabilesine geçti. Hz.Muhammed'in Medine'ye hicreti sırasında Abdullah b.Übey b.Selül Medine reisliğine hazırlanıyordu. Hicret vaki olunca bu gerçekleşmedi. Oda bunu hazmedemeyerek Hz.Muhammed'in Peygamberliğini ve dinini içten kabullenemedi. Gizli gizli müslümanlar aleyhine faaliyetlerde bulundu ve bu hal üzere öldü (67).

c. Kâbe ve Hac İle İlgili Vazifeler

Şimdi de Kabe ve Hac ile ilgili vazifeler üzerinde duracağız. Kabe'nin Hz.İbrahim ve Hz.İsmail tarafından inşası, Hz.İbrahim'in bu esnadaki duaları ve insanları Kabe'yi tavafa ve Hacc'a çağırma memur edilmesi, nihayet onun Ebu Kubeys dağına çıkışı, insanları Hacc'a davet etmesi ve onlarla birlikte ilk haccı sözkonusu edilecek konular arasındadır. Bölgenin coğrafi ekonomik ve sosyol yapıları da dikkate alınması gereken önemli bir konudur. Ancak biz, önce Hz.İbrahim'den kalma bazı adetler çerçevesinde cahiliyye döneminde Mekke'de yaşayan Curhumiler, Huzaalılar ve Kureyş tarafından icra edilen Kabe ve Hac ile ilgili vazifeleri ele alacağız.

65. İbn Hişam, a.g.e., I, 135-136; Miras, a.g.e., VI, 26; Taberî, Tarih, II, 25-26

66. Çağatay, a.g.e., 121-123; Miras, a.g.e., VI, 26-27; Daha geniş bilgi için bkz. İbn Hişam, a.g.e., I, 136-137; Taberî, Tarih, II, 25-29

67. Çağatay, a.g.e., 94-97; Miras, a.g.e., II, 350; IV, 349; VIII, 393-400; IX, 230; X, 129-166; XI, 71; XII, 302

(1) Sidanet (Hicabet)

Kâbe'nin perdedarlığı, Kâbe örtüsünün değiştirilmesi işidir (68). Bir başka anlayışa göre, perdedarlığın yanında anahtar muhafızlığı veya "hicabet" görevi idi. Bu görevi elinde bulunduran kişi en yüksek makama erişmiş sayılırdı (69). Kâbe'yi ilk örtenin Yemen hükümdarlarından Tübbalakaplı Es'ad b.Kerib olduğu konusunda bütün tarihçiler müttefiktir (70). Ondan sonra bu görev devam etmiş; Hz.Peygamber de bunu kaldırtmamış ve bu güne kadar, gelmiştir. Kusay Mekke'nin idaresini eline geçince, diğer vazifelerle birlikte bunu da kendi evlatlarında topladı. Öldüğü zaman oğlu Abduddar'ın deruhte ettiği bu iş daha sonra onun kardeşleri ve oğulları tarafından yürütülmüştür (71).

(2) Sikayet

Mekke'ye gelen hacılara içecek tatlı su temin etme vazifesi idi. Bu vazife de Kusay'ın oğullarındaydı. Zemzem bulunmadan önce Mekke dışındaki kuyulardan getirilen su, üzüm ve hurma ile tatlandırılarak hacılara ikram edilirdi.Yeri kaybolmuş zemzemi Abdulmuttalib ruyasında gördü. Sonra kazdı ve onu ortaya çıkardı. Ancak Mekkelilerle arasında kuyu yüzünden ihtilaf çıktı Durumu Şam'daki kahin Sadin'e danışmak için yola çıktılar. Yolda meydana gelen bir susuzluk hadisesi ve Abdulmuttalib'in tekrar su bulması üzerine muhalefet edenler onun davasında haklı olduğuna karar verip geri döndüler. Daha sonra Abdulmuttalib'in Allah'a dua edip, "bana on oğul verirsen birisini senin için kurban edeceğim" vaadinde bulunması da bu zemzem hadisesinde çektiği sıkıntı ve yalnızlıktan dolayı idi. Bu olayı çözmede de durum aynı kahine götürülmüş ve kura fikri ortaya çıkmıştır (72).

(3) Rifade

Hacılardan yoksul olanları yedirmek görevidir. Kusay tarafından ihdas edildiği rivayet edilmektedir. Rivayete göre Kusay, Kureyşlileri toplayarak onlara: "Ey Kureyş! Siz Allah'ın komşuları ve evinin sakinlerisiniz. Hacılar da Allah'ın misafirleri ve evinin ziyaretçileridir. Onlar, ikrama en layık misafirlerdir. Hac günlerinde onlara yiyecek ve içecek ikram ediniz" dedi. Onlar da denileni yaptılar. Kusay her yıl mallarından belli bir miktarı ayırıyor ve hacılara yemek veriyordu. Bu adet İslam'dan sonra da uzun müddet devametti (73). Kusay'ın yukarıdaki konuşmasında da açıkça geçtiği gibi, Araplar, Allah'ın var olduğunu kesin ve şüphe götürmez bir şekilde biliyorlardı. Ancak onun çok yüce olduğuna ve erişilmez uzaklıkta bulunduğu inanıp araçlar (putlar) edinmişlerdi.

68. Sırma, a.g.m., I, 115-116

69. Büyük İslâm Tarihi, I, 133

70. Cevad Ali, Tarihü'l-Arab Kable'l-İslâm, VI, 440; Şibî, a.g.e., I, 117

71. Büyük İslâm Tarihi, I, 133

72. İbn Sa'd, et-Tabakatü'l-Kübra, I, 80-87; İbn Hişam, a.g.e., I, 140; Cevad

Ali, a.g.e., VI, 443-444; Büyük İslâm Tarihi, I, 133

73. İbn Hişam, a.g.e., 141-142; Taberî, Tarih , I, 19-20; Büyük İslâm Tarihi, I, 134; Hamidullah, a.g.e., II, 125-12

Kusay'ın yukarıdaki konuşmasında da açıkça geçtiği gibi, Araplar, Allah'ın var olduğunu kesin ve şüphe götürmez bir şekilde biliyorlardı. Ancak onun çok yüce olduğuna ve erişilmez uzaklıkta bulunduğu inanıp araçlar (putlar) edinmişlerdi. Araplarda ayları tehir ve haram kılma olayı, hac mevsiminde bir düzensizlik meydana getirmişti. Şöyle ki, Araplar sürekli savaş içinde yaşadıkları için, senenin belli ayları denilen savaş yapılmayan haram aylardı. Bu aylarda insanlar hem hacc ederler, hem de ticari ve diğer ihtiyaçlarını gidermiş olurlardı. Bu durum Mudar kabilesinden Malik b.Kinane tarafından başlatıldı."Nesie" olarak adlandırılan ve Recep, Zilhicce, Zilkade aylarını haram ilan edip Muharrem ayını tehir etme işi, (74) bir münadi ile Muharrem ayının birinci günü Kâbe'de halka duyurulurdu. Muharrem ayı bir yıl haram ay, bir yıl ise helal sayılırdı.

Haram aylarda savaş yapılmaz, ancak yasaklanmış bazı şeyler serbest olurdu. Hac mevsimini yılın ılık ve meyvelerin bol olduğu zamana denk getirilir ve bu hal değişmezdi. Panayır, yerlerindeki işler bitince hac yapmak için Mekke'ye gelinir ve hacca başlamak için izin almak gerekirdi. Bu izni Benu Huzaa kabilesinden birisi verirdi (75). Arafatta vakfe yapıldıktan sonra Müzdelife'ye gelinir, buradan inme iznini ise Advan oğulları verirdi.

Hac işlerinde Kureyş de bazı yeni adetler getirdi. Kureyş'in ihdas ettiği yeniliklerden biri, Ahmesi ile Sarura meselesi idi. Ahmesî olan Kureyş, Kinane ve Huzaa kabileleri ile bunlara akraba olanlar Kâbeyi kendi elbiseleriyle tavaf ederlerdi. Sarura ise Ahmesî'nin zıddı olup onlara akraba olmayan ve Kâbe'yi ilk defa ziyaret eden kimselere denirdi. Onlar Ahmesî birisinden elbise alıp öyle ziyarette bulunurlar; eğer öyle bir elbise bulamazlarsa kendi elbiselerini çıkarıp çıplak olarak Kabe'yi tavaf ederler, sonra elbiselerini giyerlerdi.

Bu durum İslam'ın zuhuruna kadar devam etti. Hz.Muhammed (s.a.s.) bunu kaldırdı. Kureyşliler, Ahmesî olanlara ihramda buldukları müddet içinde çökelek ve kızarmış yağ yememeleri kuralını koydular. Yine ihramda buldukları müddetçe yünden yapılmış çadırlara girmemeleri şart koşulmuştu. Onlar ancak deriden yapılmış çadırlara girebilirlerdi. Dışarıdan gelenler yanlarında getirdiklerini yiyemezler, sadece kendilerine ikram edilen yemekleri yiyebilirlerdi.

Ahmesîlerden birisi kendi evine girecek olsa, arkasından açtığı kapıdan girer, önden girmezdi. Hz.Peygamber cahiliye adetlerini kaldırana kadar bu adet devam etti. Hudeybiye anlaşmasını yapıldığı sene Hz. Peygamber ihram giydi ve ihramlı olarak evine girdi. Beraberinde Ensardan bir sahabi vardı. Sahabi, kapının önünde durarak içeri girmek istemedi. Hz.Peygamber, "ben de Ahmesîyim, her ikimizin de dini birdir" deyince, o, Peygamberimizle birlikte eve girdi. Böylece söz konusu cahili adet kaldırılmış oldu (76).

74.Ezrakî, Ahbaru Mekke,Trc.Yunus Vehbi Yavuz, 173; Çağatay, a.g.e.,113 ; Tevbe, 9/37

75.İbn Hişam, a.g.e., I, 46-125; Ezrakî, a.g.e., 167-169; Çağatay, a.g.e., 115-123

76.Ezrakî, a.g.e.,171; Çağatay,a.g.e., 115

Hacc sırasında "telbiye" de getiriyordu. Telbiyede Amr b. Luhay bazı değişiklikler yapmıştı (77). Hz. Peygamber Hicretin 9. yılında haccı bütün menasikiyle birlikte yaptı ve cahiliyyeden gelen, İslâm'a aykırı hususları kaldırmış oldu (78).

3. Sosyal Hayat

Cahiliyye dönemi Arapların kahramanlık, şairlik, nüfuz, çapulculuk, öç alma gibi çeşitli duygu ve davranışların yaygın olduğu bir çağıdır.

Şehirlerde hayat çöle göre daha yumuşak ve ticarete dayalıydı. Çölde ise hayvan yetiştiriciliği ve çapulculuk hakim bir hayat tarzıydı. Cahiliyye Araplarının en önemli özelliği olan nesep açıklığı, çöl araplarının neseplerini ve dillerini bozulmaktan korumuştur. Çöl hayatı, doğru ve fasih Arapça için adeta bir okul gibiydi. Daha önce keşfedilmemiş olduğu halde, İslâm'ın yayılmasıyla çöl hayatı ve çöl insanı dünyaya kapısını aralamış oluyordu (79). Cahiliyye araplarında müstakil ailenin varlığından bahsetmek güçtür. Bu toplumda ailenin bir ferdi olmaktan çok bir kabilenin üyesi olmak daha önemlidir. Kabile büyük bir aile gibidir. Araplarda akrabalık erkek yoluyla kurulurdu. Kadın çocuk doğurduğu zaman aileye katılır, çocuk doğurmayan kadın kendi kabilesine mensup sayılırdı.

Cahiliyyede dört çeşit nikah vardı: Bunlardan birisi bugünkü gibi idi. Diğerleri ise gayri ahlaki idi. Üvey analar ve yetim kızların üzerine rida atılarak "bu benimdir" denilebiliyordu. Böylece onların üzerinde her türlü tasarruf yetkisine sahip oluyorlardı. En mühim talak çeşitleri hulle ve zihar şeklinde idi. Kocasını ölen kadın bir yıl iddet beklerdi. Kadının sosyal hayatın hiçbir kademesinde bir söz hakkı, değeri yoktu. Kadınlar ticaret malı gibi alınıp satılır, kız çocuğuna sahip olmak utanç vesilesi sayılır, mirastan mahrum edilir, zorla kirli ve çirkin işler yaptırılır, küçükken canlı canlı toprağa gömülürdü. Cahiliyyede kadınlar, içtimai hayattaki rolleri hesaba katılmadan yaşayıp gitmişlerdi (80). Cahiliyye Araplarının sosyal sınıfları, hürler, esirler ve mevaliden oluşmaktaydı.

Hürler, aile topluluğu veya kabilenin ortak adını taşıyan ve onlarla birlikte yaşayan kimselerdi. Aile ve kabileleriyle birlikte yaşayan ve göç eden hürler içinde şairler, kahinler, savaşlarda cesaret ve kahramanlığı ile ün yapanlar daha itibarlı idiler. Kusay ve evlatları bütün Araplarca üstün sayılıyorlardı (81). Esirler sınıfı, köle ve cariyeler ile savaşta ele geçirilen insanlardı. Bunlar özel işaret ve damgalarla belirlenirlerdi. Toplumda değerleri olmayıp eşya gibi alınıp satılıyorlardı. En zor işlerde, çiftçilikte, sanatta, ticaretle ve kötü işlerde zorla çalıştırılıyorlardı. Bu durum İslâm'ın gelişine kadar devam etti. İslâm ise esirlerin durumunu düzeltti (82).

77. İbnü'l-Kelbî, Putlar Kitabı (Kitab'ül-Esnâm), Trc. Beyza Düşüngen, 27-49; Ezrakî, a.g.e., 183

78. Ezrakî, a.g.e., 171-172

79. İbn Abdurrabbih, Ebi Ömer, İkdü'l-Ferid, I, 288-289; İbn Haldun, Mukaddime, Trc. Zakir Kadiri Ugan, I, 311-316

80. Ebu Cafer, Muhammed b. Cafer, el Muhabber, 325-330; Günaltay, M. Şemsettin, Kable'l-İslâm Araplarda İçtimai Aile, D.İ.F.M, Sene I, Sa.4, s.82-89; Uğur, a.g.e., 21-23; Aydın M. Akif, "Aile" D.İ.A., I, 198

81. Çağatay, a.g.e., 131; Uğur, a.g.e., 7

82. Zeydan, Kable'l-İslâm Araplar, IV, 34-36; Çağatay, a.g.e., 131 Uğur, a.g.e., 8

Mevali ise azad edilmiş köle, cariye ve fidye karşılığında kurtulan esirlerdir. Bunlar orta sınıfı oluşturuyorlardı. Bunlar efendilerine akraba sayılırlardı (83).

Eyyamü'l- Ficar (Ficar savaşları), Hicaz Arap kabileleri arasında haram aylarda yapılan savaşlardır. Bu savaşlar Havazin-Kinane, Kureyş-Havazin, Kinane-Havazin, Kureyş-Kinane-Havazin arasında cereyan etmiştir. Hz.Peygamber sonuncusunda bulunmuştu. O zaman peygamberimiz ondört yaşındaydı (84).

Hilfü'l-Füdul, Cürhumilerden Fadl veya Füdul adlı şahısların haksızlıklara engel olmak için biraraya gelip yaptıkları and veya haklar sözleşmesi adına kullanılmıştır. Bu anlaşma, sürüp giden savaşlara son vermek, haksızlıkları önlemek, tahammülsüz insanları islah etmek için zengin ve itibarlı kimseler tarafından gerçekleştirilmişti. Hz.Peygamber (s.a.s.) bu anlaşmaya yirmi yaşındayken Abdullah b.Cüda'nın evinde katılmıştı.İbn Sa'd'ın (ö.833/1430) rivayetine göre O, bu olaydan bahsederken "bu gün böyle bir anlaşma için çağırılsam hiç tereddüt etmeden kabul ederim" demiştir (85).

Cahiliye döneminde sosyal hayatın en önemli unsurlarından biri panayırlardı. Haram aylarda Mekke ve civarında kurulan panayırlar ticari, sosyal ve edebi faaliyetlerin icra olunduğu yerlerdi. Buralarda panayırdaki insanlar korkusuzca hem bu faaliyetlerini icra ediyorlar hem de hac vazifesini ifa ediyorlardı. En önemli panayırlar;Ukaz, Zü'l-Mecaz, Mecenne ve Hubbaşe idi. Bunlardan başka Dumetü'l Cendel, Taif gibi yerlerde de ticari faaliyetler yapılırdı. Panayırların en meşhuru ve en uzun süreklisi, Mekke ile Arafat arasında Zilkade'nin 1-20. günlerinde kurulan Ukaz panayırı idi. Buraya bütün çevre bölgelerden insanlar gelirlerdi. Çadırlar kurular, alış verişin yanısıra şiir (Muallakat-ı-Seb'a seçimi) (86) ve hitabet yarışmaları yapılır; dava ve şikayetler için hakimler tayin edilirdi.

Buradan Zilkadenin 20'sinde topluca Merrüzzehran da kurulan Mecenne panayırına geçilir ve 30 Zilkade'ye kadar orada kalınırdı. Zilhicce hilalinin görülmesiyle birlikte buradan Arafat'ın arkasında kurulan Zülmecaz panayırına gidilirdi. Zilhiccenin onuna kadar devam eden bu panayırdan sonra Mekke'de hacc için toplanılırdı (87).

4. Dinî İnançlar

a. Putperestlik

Hz.İbrahim üç ilahi kaynaklı dinin kendisine dayandığı büyük babadır. Asur ve Filistin'e gitmesi yanında, Hz.İshak vesilesiyle de Yahudiler ve Hristiyanlar O'nu kendi dinlerinde önemli bir kilometre taşı olarak kabul etmektedirler.

83.Zeydan, Kable'l-İslâm Araçları, IV, 36-38; Çağatay, a.g.e., 132-133;Uğur, a.g.e., 7-8

84.İbn Abdurrahbih, a.g.e., III, 368-369; Belazurî, Ahmed b. Yahya, Ensâbü'l-Eşraf, I, 100-117

85.İbn Sa'd, a.g.e., I, 82; Ayrıca bkz. Şibli, a.g.e., I, 135

86.Muallakât-ı-Seb'a, Ukaz panayırındaki şiir yarışmasında dereceye giren ilk yedi şiire verilen addır.Bu şiirler altın harflerle yazılıp Kâbe'nin duvarına asılmıştı.

87.Ezrakî, a.g.e., 179-183; Cevad Ali, a.g.e., I, 129; VI, 391; Hasan İ. Hasan, a.g.e., I, 80

Hz.İsmail ve annesi Hacer'i getirip Mekke'ye bırakması, daha sonra İsmail ile birlikte Kabe'yi inşası ve burada tevhide yaptığı çağrı dolayısıyla İslam dininde de Hz. İbrahim önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilir.

Hz.İbrahim, İsmail ve Hacer'i getirip Mekke'ye bıraktıktan sonra onları birkaç defa ziyaret etti. Daha sonra aldığı İlahi emirle Mekke'ye geldi. Oğlu İsmail ile Kabe'yi inşa ettiler. Kur'an-ı Kerim onların Kabe'nin inşa safhalarını ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir (88). Kabe'nin inşası bittince, Allah Teala Hz.İbrahim'e insanları hacca çağırmasını emretti. O da Ebu Kubeys dağına çıkarak insanları hacca çağırdı. Sonra oğlu Hz.İsmail ile birlikte haccetti. Hz.İbrahim, tevhidin bütün esaslarını öğretti. Daha sonra Hz.İsmail'e de vahiy gönderilerek tevhid dini sağlamlaştırıldı. Hz.İsmail Hicaz'da tevhid dinini yaymak ve yaşamak için büyük gayretler sarfetti. Tevhid dini bütün inanç, ibadet ve ahlak sasklarıyla yaşanır oldu. M.I.yüzyılda Yahudilik, M.III.yüzyılda ise Hıristiyanlık Yarımada'nın değişik bölgeleriyle birlikte Hicaz'a da girdi. Ancak zamanla insanlar Hz.İsmail'in tebliğ ettiği Haniflik'ten uzaklaştılar. Hanifliğin ibadetlerini folklorik bir tarzda yapar oldular (89).

Nihayet civar bölgelerde yaygın olan putperestliğe geçiş sözkonusu oldu. Bu konuda değişik rivayetler vardır. Biz, burivayetleri daha sonra ele alacağımız için burada zikretmiyoruz. Ancak şu kadarını belirtelim ki, Kabe çevresinde ve diğer yerlerde putlar görülmeye ve gündün güne çoğalmaya başladı. Kabe'ye dikilen en büyük put Hübel'di. Bundan başka, Kabe'nin yanın da İsaf, Naile ve üçyüztalmış put vardı. Kabe dışında ise, değişik yerlerde tağutlar (tapınaklar) edinilmişti.

Hz.Nuh döneminden kaldığı rivayet edilen putlar yeniden dikilmeye yüz tuttu ve durum karışık bir hal almaya başlamıştı. İnsanlar bir taraftan Allah'a inandığını söylüyor, O'nun adına yemin ediyor, O'na izafetle isim koyuyorlar; diğer taraftan o putlara da aynı mumeleyi layık görüyorlardı. Putlara da kurban kesiyor, telbiye getiriyor ve, onlara saygıda kusur etmiyorlardı. Bu tazim ve ibadetin sebebi sorulduğunda ittifakla, "biz bunlara bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" diyorlardı (90). Araplar putlara aşırı derecede bağlılık gösterdikleri ve şirk içinde buldukları gibi, gök cisimlerine de inanıyorlar, (91) cin şeytanlara da tapıyorlardı. Hatta cin ve şeytanları Allah'ın kızları kabul ediyorlardı (92).

b. Haniflik

Hanif kelimesi problemlı bir kelime olup, etimolojisi hala karanlıktadır. Bazı müsteşrikler, aslının İbranice olduğunu ve "tchinatlı" ya da "hanef" kelimesinden geldiğini söylemektedirler.

88.Bakara, 2/127-129

89.Taberî,Tarih,I,240-241;İbn Hişam, a.g.e., I, 15-16; Hamidullah,a.g.e., I, 393-399;

Fayda, İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı,19

90.Zümer,31/3

91.Brockelman, a.g.e., 8,

92.Enbiya, 21/26; Ali İmran, 3/80; Encyclopedia of Religion and Ethics (ed.James Hastings), I, 160; Seydişehri, a.g.e., I, 284; Hitti,a.g.e.,II,149

Bir kısmı ise, kelimenin Süryanice'den geldiği ve sabiiiler için kullanıldığı kanaatindedirler (93) Müslüman müelliflere göre, "hanif" kelimesi Arapça "hanef" mastarından türetilmiş bir sıfattır. Lügatta "hanef", sapıklıktan yüz çevirip tevhide ve bir Allah'a tapmaya yönelmek, İbrahim'in ve İsmail'in dinine tabi olmak anlamında kullanılmıştır (94).

Şaban Kuzgun'a göre "hanif" kelimesi, Arapça'dan bu dillere geçmiş olmalıdır. Bu diller zaten aynı dil gurubuna girerler (95). Muhammed Hamidullah'a göre ise, bu kelimenin sabii ve putperestlikle karıştırılmasının sebebi bu inançların aynı bölgelerde iç içe yaşamış olmalarına bağlanabilir (96).

Birçok müfessir ve tarihçi de, Hanif kelimesinin Arapça olup, tenvin ve cer kabul ettiği, Kur'an-ı Kerim'de tenvinle geçtiği, yabancı bir kelime olsa bunun mümkün olamayacağını belirtmektedir. Haniflik, genel kabule göre İslam'dan önce Hz.İbrahim'in tebliğ ettiği tevhid dininin adıdır ve Kur'an-ı Kerim'de de bu anlamda geçmektedir (97). Hanif kelimesi K.Kerim'de 11 yerde geçmektedir. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir: "Yahudi veya Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız dediler. De ki, hayır, biz doğru İbrahim dinine uyarız.O (Allah)'a ortak koşanlardan değildi" (98). "İbrahim ne yahudi nede hıristiyandı. Fakat Allah'ı bir tanıyan gerçek bir müslümandı ve müşriklerden değildi" (99). "O halde İslâm'a yönelerek İbrahim'in dinine uyun, O Allah'a ortak koşanlardan değildi" (100)."Hangi insan, din yönünden, iyilik edici olarak yüzünü Allah'a teslim edip dosdoğru İbrahim dinine tabi olandan daha güzel olabilir? Allah İbrahim'i dost edinmişti" (101).

Bu gibi ayetlerde "hanif" kelimesi hem Arapça gramer kurallarına göre zikredilmekte; hem de küfür ve şirkten yüz çevirme Hakk'a ve tevhide yönelme, Allah'ı birleme, çoktanrıcılığın veya putatapıcılığın karşiti olarak kullanılmaktadır. Bir başka nokta, bunun Hz.İbrahim'in ismiyle özdeşleşmesi ve sembolleşmesidir. Elmalılı, hanif kelimesini dosdoğru fitrat dini, fitrat dinine yönelme olarak açıklamaktadır (102). Cevad Ali ise, K.Kerim'de geçen haniflerin putatapıcılıktan yüz çevirip halis tevhide din olarak seçmiş insanlar olduklarını belirtmektedir. Onların tevhide yahudi ve hristiyanların tevhidinin çok üzerinde, onlarınkinden farklıdır (103).

Putatapıcılığın süratle yayılması ve Arap Yarımadası'nın her tarafına ulaşmasına rağmen, Hanifliğe uyan, Yahudilik ve Hristiyanlık'tan uzak duran bir grup varlığını devam ettirmiştir. Putperestlikten yüz çeviren bu insanlardan Kur'an-ı Kerim övgüyle bahsetmektedir (104).

93.Cevad Ali, a.g.e., VI, 453-457; İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Allah ve İnsan, Trc.Süleyman Ateş,

94. 102.İsfehânî,a.g.e.,134;Cevad Ali,a.g.e.,VI,455; Elmalılı, a.g.e., VI,254

95. Bilgi için bkz.Kuzgun, Şaban, İslâmî Kaynaklara Göre Hz.İbrahim ve Haniflik,120-121

96.Hamidullah,a.g.e., I, 71

97.İbn Hişam, a.g.e., I, 53-56; Şehristani, Abdülkerim b.Ahmed, el-Milel ve'n-Nihal,I, 565-570;

Razi, a.g.e., I, 747; Alûsi, Mahmud Şükrî, Bülûğul-Ereb fî Ahvâli'l-Arab, II, 196

98.Bakara,2/135

99.Ali İmran,3/67

100.Ali İmran,3/95

101.Nisa,4/123

102.Elmalılı, a.g.e. VI, 254

103. Daha geniş bilgi için bkz.Cevad Ali, a.g.e., VI, 455

104. Hac, 22/30-31

Haniflik, pek çok özelliğini kaybetmiş ve folklorik bir tarzda da olsa varlığını sözkonusu insanlar sayesinde devam ettirmiştir. Son haniflerden Zeyd b.Amr, "Rabbim, senin yanında en sevimli ibadet şeklini bilseydim, sana onunla ibadet ederdim. Fakat bilmiyorum" (105) demiştir. Aynı kişi bir gün sırtını Kâbe'ye dayayıp "ey Kureyş topluluğu, Allah'a yemin ederim ki benden başka hiç biriniz İbrahim'in dini üzere değilsiniz" demişti (106). Bu örnekler son haniflerin durumunu göstermesi bakımından önemlidir.

Haniflerin inançları ve ibadetleri konusunda kesin ve geniş bilgiye sahip değiliz. Bu konuda Kur'an-ı Kerim ve ilk dönem tarih kitaplarının verdiği bilgiyle yetinmek zorundayız. Haniflerin Allah inancı, Hz.İbrahim'de olduğu gibi katıksız tevhid inancıydı. Onlar Allah'a şerik tanımazlar, O'nu herşeyin üstünde, her şeye güce yeten, doğmamış, doğurmamış, herşeyi bilen, kudret ve azamet sahibi bir yaratıcı olarak bilirlerdi. Araplarda Allah adının yeminlerde, dualarda ve isim vermede kullanılmasında bunların rolü büyüktür (107).

Haniflerin diğer inanç esasları hakkında net bilgiler yoktur. Ancak biz, Allah inancı gibi diğer inançlarının da tevhide uygun olduğu kanaatindeyiz. İbadetlerine gelince, namaz yanında dua da ediyorlardı. Muharrem ayının onuncu günü oruç tutuyorlardı. Kâbe'yi tavaf ediyor, telbiye getiriyor, Arafatta vakfe yapıyorlardı. Ayrıca Hz.İbrahim'in uyguladığı bazı adetleri sürdürüyorlardı. Bunlar mazmaza, İstinşak, bıyıkları kısaltmak, saçları taramak, misvak ile ağız ve dişleri temizlemek, koltuk altlarını temizlemek, kasıkları temizlemek, tırnakları kesmek, İstinca, sünnet olmak, cünüplükten yıkanmak, cuma günü yıkanmak, ölüyü yıkamak, cenaze namazı kılmak, Allah adına kesilmeyen ve ölmüş hayvan eti yememek, kan yememek, dikili taşlar (putlar) adına kesilmiş hayvan eti yememek gibi adetlerdir.

Son haniflerin sayısı kesin olarak belli değildir. Onlardan İslamın zuhuru zamanına yetişen beşinin isimleri klasik kaynaklarda yer almaktadır.

1. Varaka b.Nevfel (108).

2. Ubeydullah b.Cahş (109).

3. Kus b.Saide (110).

4. Ümeyye b.Ebi Salt (111).

5. Zeyd b. Amr (112).

105. İbn Hişam, a.g.e., I, 140

106. İbn Hişam, a.g.e., I, 143; Kuzgun, a.g.e., 120-123; Günaltay, Kable'l-İslâm Araplar ve Tedeyyünleri, D.İ.F.M., Sene I, Sa.3, 163-175

107. İbn Hişam, a.g.e., I, 143-144; Ayrıca Arapların Allah'ı bildiklerini ispat eden ayetler için bkz. Ankebut, 29/61-63 Meryem; 19/87-88 Daha geniş bilgi için bkz. Bu Tez III. Bölüm

108. İbn Hişam, a.g.e., I, 235-240; Alûsi, a.g.e., II, 245; Seydişehrî, a.g.e., I, 526

109. İbn Hişam, a.g.e., I, 238-242; Alûsi, a.g.e., II, 250; Çağatay a.g.e., I, 160

110. Hasan İ.Hasan, a.g.e., I, 98; Cevad Ali, a.g.e., VI, 465

111. Cevad Ali, a.g.e., VI, 477-479; İzutsu, a.g.e., 106; Kuzgun, a.g.e., 205

112. İbn Hişam, a.g.e., I, 240-241; Cevad Ali, a.g.e., VI, 480-485

c. Diğer Dinler

Yahudiliğin Arap yarımadasına girişi kesin olarak bilinmemekle birlikte, çok eski zamanlara ulaştığı söylenebilir. Nitekim Cevad Ali, bu zamanın milattan önce mi, sonra mı olduğuna dair elimizde kesin bilgi bulamadığını belirtmektedir (113). Günay Tümer, yahudi kabilelerinin m.ö.6.yüzyıldan itibaren Arabistan'ın kuzeyinde, m.s.6. yüzyıldan itibaren de büyük cemaatler halinde Yemen'de yaşadıklarını ifade etmektedir (114). Muhammed Hamidullah da, yahudilerin Arabistan'a ne zaman geldiklerinin belli olamadığına işraşet etmektedir (115).

Şurası bütün yazarlar tarafından ve tarihi belgelere göre kabul edilmektedir ki, İslam öncesi dönemde yahudiler Arap yarımadasının değişik yerlerinde yaşamaktaydılar (116). Bu çerçevede Medine, Vadi'l-Kura, Teyma, Fedek, Taif ve benzeri yerler onların yaşadıkları bölgelerdi. Mekke'de ise hemen hemen hiç yahudi yoktu. Bunların Yemen tarafına Tubba ile gittiği bilinmektedir (117). Daha sonraları Zu Nüvas isimli yahudi hükümdar, etrafındaki hristiyanları yahudi olmaya zorladı. Olmayanları içi ateşle dolu olan ve "Uhdud" adı verilen çukurlara atarak öldürüyordu. K.Kerim'in bahsettiği Ashab-ı Uhdud'un bunlar olduğu rivayet edilmektedir (118). Bunların imdadına Habeşliler yetişmişlerdir (119).

Hıristiyanlık, Arap yarımadasına ilk yüz yıllarında girmiş, Kuzeyden Suriye'ye, oradan Manofizit ve Nesturi Kiliseleri ile kuzey Arabistana kadar gelmiştir (120). Bir başka rivayete göre Doğu Kilisesi'ndeki ihtilaflar yüzünden bazı monafizit hristiyanlar diğer grupların takibinden kaçıp Arabistan çöllerine dağılmışlar, bunlarla Hıristiyanlık Necran bölgesine yerleşmiş ve bu sayede bazı kabileler hristiyan olmuşlardır. Yemene'de buralardan ve Konstantin'in Himyerlilere İranlılara karşı ittifak için gönderdiği heyetteki rahipler (121) ve ayrıca Hristiyan misyonerleri vasıtasıyla girmiştir (122).

Putatapıcılıkta meşhur olan Araplar herşeyin putunu yaptıkları gibi, Hz.Meryem ve kucağında tuttuğu oğlu Hz.İsa'nın timsalini de yaptılar. Bu, Kâbe'nin kapısı yanındaki direğin üzerinde idi. Fakat Araplar bu tasvire ve Hıristiyanlığa pek önem vermeyip sadece zahiri bir değer atfetmişlerdi (123).

Arabistandaki yahudi ve hristiyanlar, Eski ve Yeni Ahit'teki tanrı kavramını Arapça Allah kelimesi ile ifade ediyorlardı.

-
- 113.Cevad Ali, a.g.e., VI, 511
114.Tümer,Günay, "Cahiliyye Çağı inançları", Basılmamış Ansiklopedi md.,3
115.Hamidullah, a.g.e., II, 394
116.Cevad Ali, a.g.e., VI, 511-520; Hamidullah, a.g.e., II, 393-399; Seydişehir, a.g.e., I, 293-297
117.Taberî,Tarih, II, 250-260; Seydişehir, a.g.e., I,290-293; Fayda, a.g.e.,16-17
118.Buruc, 85/14; İbn Kesîr, a.g.e., IV, 123; Elmalılı, a.g.e., IX, 97-98
119.Taberî, Tarih, II, 255; Fayda, a.g.e., 19
120.Tümer, a.g.md., 3
121.Seydişehir, a.g.e., 293-295
122.Fayda, a.g.e.,19
123.Seydişehir, a.g.e., 94

Yahudilerin ve Monafizit hıristiyanların Araplar arasındaki tek tanrı inancı üzerinde etkileri olduğu öne sürölmüştür. Ancak bu, Arapların yerli kültürlerine kendi ana vasıflarını kaybettirecek, tefekkür ve zihniyetlerini değıştirecek derecede çok ciddi bir etki olmaktan uzaktır (124).

Sabiilik Arabistan'a bir din olarak girmemiş olmakla birlikte, bazı inanç ve adetleri Araplar arasında yaşamaktaydı. Mecusilik ise, Yemen-Bahreyn-Umman civarlarında çok az taraftar bulabilmişti. Bunlardan bir kısmını yahudiler yok etmiş, bir kısmı da İslam'ın buralara yayılmasına kadar varlıklarını sürdürmüş, nihayet İslam ile ortadan kalkmıştır (125)

124.Hitti,a.g.e., I, 161-162

125.Cevad Ali, a.g.e., VI, 693-694; Hamidullah,a.g.e., II, 397-403

II. BÖLÜM

CAHİLİYYE ARAPLARINDA ŞİRK VE MÜŞRİKLİK

A. Şirk Kavramı

1. Şirk Kelimesinin Anlamı

a. Lügat Anlamı

Şirk, şerike fiilinden mastardır. Lügatte; bir şeye karışma, ortak olma, ortaklık, mirasta ve alış verişte ortaklık, nasib, uğursuz sayma, ortak koşma gibi anlamlara gelmektedir (1).

Bunlardan başka yakın olmak, eşlik etmek, tek olmanın zıddı, uzamak, uzayıp gitmek, bir yöne doğru yönelmek, bir şeyin iki kişi arasında olması, yol engeli, yol seddi veya avamın tuzak ağı gibi anlamları da vardır (2).

Cahiliyyede araplar telbiyelerinde şerik kelimesini kullanıyorlardı. Bu kelime, onlar nezdinde put veya puta tahsis ve takdim edilen şey anlamına geliyordu (3).

Müşrik de, "şerike" fiilinden türemiştir. İf'al babından türemiş ism-i faildir. Ortak koşan, şirk işini yapan veya şirk üzere bulunan kimse demektir.

b. Terim Anlamı

Şirk, İslam dininde Allah'a eş koşmak anlamında kullanılmaktadır. Rububiyette, imanda, ibadette, Allah'ın yanında ondan başkasına da tapmaktır. Allah'ın mülkünde başkasına pay ayırma; put, taş, insan, cin, şeytan, güneş, ay, yıldızlar vb. şeyleri Allah'a eş tutarak onlara tazimde bulunma, eş tutma, dua etme, onlar adına kurban kesme gibi faaliyetlerin ve inançların hepsine şirk denilmektedir (4).

Şirk, bir ve eşsiz olan Allah'a benzer isnad etmek, politeist bir anlayışı benimseyerek ve tevhidten uzaklaşarak pekçok tanrıyı kabul etmektir. Kur'an-ı Kerim'de Hz.Lokman'ın oğluna, "yavrum Allah'a ortak koşma, çünkü şirk koşmak en büyük zülümdür"(5) dediği belirtilerek şirkin Rububiyet noktasında Cenab-ı hakk'a ihanet ve O'nun şerefini korumamak olduğu üzerinde durulur. Bu ayette şirk, her türlü eş ve ortaktan münezze olan Yüce Allah'a Rububiyetinde eş koşmak anlamında kullanılmıştır (6).

1. İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, X, 448; İsfehanî, a.g.e., 259

2. Bilgin, Muhammed, Kur'an'a Göre Şirk ve Müşrikler, 49

3. İbnü'l Kelbî, a.g.e., 27; İbn Hişam, a.g.e., I, 79

4. İbn Manzur, a.g.e., X, 448-449; Cevat Ali, a.g.e., VI, 35 ; Kaya, Remzi, Kur'an'ı Kerime Göre Ehl-i Kitap ve İslâm, 8; Rıza, Muhammed Reşid, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (Tefsiru'l-Menar), XI, 130-131

5. Lokman, 31/13

6. İbn Manzur, a.g.e., X, 449; Bilgin, a.g.e., 47

Bu ise Allah'ın hakkını Allah'tan başkasına vermektir. Allah'ın şerefli kıldığı insanın, Allah'tan başkasına ibadet ederek kendisini alçak ve zelil kılmasıdır. Dolayısıyla mahluku hiç bir hakkı olmadığı halde mabudluk mevkiine koymaktır (7).

Hadislerde şirk, en büyük ve affedilmez günahların ilki sayılmıştır. Hz.Peygamber (s.a.s.), "Allah katında en büyük günah hangisidir" diye sorulduğunda," Allah'a eş koşturmak" cevabını vermiştir (8). Bir başka hadiste en büyük günahlar Allah'a şirk koşturmak, anne-babaya saygısızlık etmek, boş ve faydasız söz söylemek şeklinde sayılmaktadır (9).

Bu ve benzeri hadisler daha pek çoktur. Kur'an ve hadiste şirkin büyük günah olduğu kesin ve tartışma götürmez bir şekilde ortaya konulmaktadır. Müşrik de, bu şirk işini yapan yani Allah'a ortak koşturmak suretiyle putlara yahut başka şeylere tapan kimseye denilmektedir.

2. Kur'an'da Şirk ve Müşrikler

Kur'an-ı Kerimde şirk kavramı birçok ayete konu olmuştur. Bunların bazıları şöyle sıralanabilir: "Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başka herşeyi dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan da uzak bir sapıklığa düşmüştür"(10).

"Allah'a meseller vermeğe bir takım benzerler ortaya çıkararak Allah'ı onlara benzetmeye ve O'nu ortak koştuğunuz ortaklarla kıyaslamaya kalkmayın. Çünkü Allah (benzetme yapmayı) bilir, siz ise bilemezsiniz"(11).

"Allah'a ortak koşturmadan halis olarak Allah'ı birleyenler olun. Kim Allah'a ortak koşarsa o, sanki gökten düşmüş de kendisini kuş kapıyor veya rüzgar onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir" (12).

"Ve dediler ki Rahman dileseydi, biz onlara tapmazdık (Demek Allah dilemiş ki biz meleklerle tapıyoruz. Allah dilemeseydi, onları Allah'ın parçası saymazdık) Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar saddece yalan söylüyorlar" (13).

"Heva ve hevesini tanrı edinen ve Allah'ın (yanındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını, kalbini mühürlediği, yüzüne perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi ona Allahtan sonra kim doğru yolu gösterecek, düşünmüyor musunuz?"(14)

"Lokman oğluna öğüt vererek demişti ki: Yavrum Allah'a şirk (ortak) koştur. Çünkü şirk (ortak koştur) büyük bir zülümdür"(15).

7. İbn Kesîr, a.g.e., III, 65; Elmalılı, a.g.e., VI. 272-273 ; Sabunî, a.g.e., II, 490-491

8. Buhârî, Tefsîr, 63; Müslim, İman, 141

9. Buhârî, Edeb, 7; Müslim, İman, 143

10. Nisa, 4/116

11. Nahl, 16/74

12. Hacc, 22/31

13. Zuhruf, 43/20

14. Casiye, 45/23

15. Lokman, 31/13

Yukarıda sıraladıklarımız ile birlikte daha pek çok ayette şirk ve müşriklerin vasıfları belirtilmektedir. Kur'an-ı Kerim de Allah Teala, şirkin bir kaç özelliği üzerinde durmaktadır:

Şirkin; insanı boşluğa düşmüş, tutunacak hiç bir şeyi bulunmayan başı boş sahipsiz bir mahluk durumuna düşürdüğü ve nereye gittiği belirsiz bir şey gibi onu dünya ve ahirette hiçliğe sürüklediği üzerinde durulmaktadır.

Her şeyden önce şirk, bağışlanmayacak büyük bir günahdır. Allah, pek çok büyük günah işleyeni cehennemde cezasını çektikten sonra bağışlayıp cennetine koyduğu halde şirkin asla affedilmeyeceğini belirtir. Hz.Peygamber'in (s.a.s.) hadisleri de bu ayetlerle paralellik arz etmektedir.

Allah emretmiş gibi insanların şirke daldığı, ya da Allah'ın insanı şirke zorlandığının sanıldığı, halbuki Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde ve Hz.Peygamberin pek çok hadisinde şirkin kötülüğü ve Allah'ın insanları tevhide çağırdığı, insanların tevhide girmeleri'den Allah'ın hoşnut olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir.

Şirkin kaynağın da nefis, şeytan, heva ve heveslerin, bulunduğu; insanı şirke bunların sürüklediği ve şirk bataklığında yalnız bıraktığı üzerinde durulmaktadır.

Şirkin büyük zulüm olduğu belirtilmektedir. Çünkü şirkte Allah'a dil uzatmak, alemlerin Rabbi'ni zemmetmek vardır. Allah'ın (c.c.) insanı en güzel şekilde yarattığı, ona anne ve babasını musahhar edip büyüttüğü, sayılmayacak kadar çok nimetler verdiği, en güzel dini ona din olarak seçip gönderdiği, dünya ve ahirette saadet ve uzun bir hayat vaadettiği halde, bilgisizce O'nun hukukunu çiğnemek ve O'na, O'nun yarattığı aciz şeyleri eş koşmak büyük bir haksızlığı, akılsızlığı, bilgisizliği içerdiği için hak ve hakikatçe büyük zulümdür (16).

Kur'an'a göre Allah'a ortak koşanlar uzak sapıklığa düşerler (17). Onlar faydası ve zararı olmayan şeylere tapmaktadırlar (18). Azgınlık ları içinde bocalayıp dururlar (19). Allah'a meseller vermektedirler (20). Allah'tan başka ilahlar edinirler (21).

16. İbn Kesîr, a.g.e., III, 65; Elmalılı, I, 104-105 ; IV, 272-273 ; Bilgin,a.g.e., 47

17. Nisa, 4, 116

18. Maide, 5, 76

19. En'am, 6 /110

20. Nahl, 16/74

21. İsra, 17/38

3. İslâm'da Şirk Çeşitleri

Şirkin değişik şekillerde sınıflandırmaları yapılmıştır. Biz onu büyük şirk, küçük şirk, gizli şirk, açık şirk şeklinde sınıflandırmak istiyoruz.

a. Büyük şirk

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde Allah Teala'nın bağışlamadığı (22), sahibini sapıklığa götüren (23) ebedi olarak cehennemde bırakan (24), büyük zulüm ve büyük günah (25) şeklinde izah edilen şirk büyük şirkdir (26).

b. Küçük şirk

Allah'a inandıktan sonra bazı varlıkları veya Hz.İsa, Hz. Üzeyir vb. sevilen insanları O'nun yanında yardımcıları saymak, O'nun yanında başka varlıklara rububiyet derecesinde saygı ve sevgi duymak (27), kadın, para ve mal'a aşırı derecede saygı ve sevgi duymak, bu şirk çeşidine girer (28).

c. Açık şirk

Birden çok tanrının ilahlığını kabul etmek yani politeist tanrı anlayışı demektir. Her şeye bir tanrı atfetmek, mesela Zerdüştilik'teki iyilik ve düzen tanrısı Ahuramazda, kötülüklerin temsilcisi Ehrimen, Hinduizm'deki koruyucu tanrı Vişnu, yokedicisi tanrı Şiva buna bir örnek teşkil eder (29). Cahiliyye araplarındaki Lat-Menat-Uzza'nın üçlü yıldız tanrıları temsil ettiğine inanılması da aynı çerçevede zikredilebilir (30).

Arapların durumunu Kur'an-ı Kerim şöyle ifade etmektedir: "O'ndan başka veliler edinenler, biz bunlara, sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyorlar derler"(31). Burada gayet net bir şekilde Arapların bu şirk tutumu ifade edilmektedir. Cahiliyye arapları açık şirki günlük hayatlarında izhar ederlerken şiirlerinde de bunu dile getiriyorlardı.

22. Nisa, 4/48

23. Nisa, 4/116

24. Maide, 5/72

25. Nisa, 4/48; Lokman, 30/13

26. İsfaharî, a.g.e., 259; Bilgin, a.g.e., 71

27. Bilgin, a.g.e., 71

28. Bu konuyla alakalı olarak daha geniş bilgi için bkz. İsfaharî, a.g.e., 259; Bilgin, a.g.e., 71

29. Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, Dinler, Tarihi, 75-79

30. İbnü'l-Kelbi, a.g.e, 30; Çağrı, a.g.md., 318

31. Zümer, 39/3

Mesela Malik isminde biri Fels tapınağının yanında ona adanmış olan deveyi alıp kaçarken bekçi Sayfi puta dönerek Malik'i göstermiş ve şöyle demişti:

Ey Rab, bak! Malik b.Kulsüm,

Senin bölgene yaşlı, kaba bir deveyle hakaret etti,

Bu güne kadar sana böyle cebri davranılmamıştı. Böyle diyerek putu, Malik aleyhine kışkırtıyordu (32).

d. Gizli şirk

Açıktan Allah'a inandıklarını söyleyen münafıklar, "Allah'a inandık" dedikleri halde, bunu tekzib edercesine fiilleriyle O'na ortak koşarlar. Kur'an-ı Kerim, gizli şirk içinde olanların durumunu ifade eden bir çok ayet ihtiva etmektedir. "Peki, eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, düşmesinden korktuğunuz ticatiniz, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan ve Rasulünden ve onun yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, o halde Allah emrini getirinceye kadar bekleyin (33).

Burada akraba, mal ve mesken sevgisinin Allah sevgisinin üzerinde tutulması ve bunun insanı Allah yolunda cihad etmekten alıkoyması bela, zulüm ve cezayı gerektiren bir durum olarak dile getirilmektedir (34). "Onlara açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman bize kavuşmayı ummayanlar, "Bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir dediler" (35). Bunu diyenler, Kur'an-ı Kerim'e ve onu gönderen Allah'a tam ve sadık olarak inanmayıp sanki Kur'an'ı Allah (c.c.) değil de Hz.Muhammed (s.a.s.) ya da başka birisi ortaya koyuyor gibi, Hz.Muhammed'ten böyle bir istekte bulunarak gizli şirklerini ortaya koyuyorlar (36).

Hz.Peygamber bir hadisinde "şirk, ümmetim arasında karıncanın ayak seslerinden daha gizlidir buyurmuştur (37).

Bu hadisteki gizli şirkten maksat ameldeki riya, gösteriş, desinler için yapmak gibi farkında olmadan veya bilgisizce şirke düşmektir (38). Benzeri başka hadisleri de sıralamak mümkündür. Ayet ve hadislerde vurgulanan ortak nokta bilgisizce sırf his ve zanna dayanarak Allah'ın ilah ve Rab olduğu konusunda vehm ve şirke düşmektir. Belli bir makam veya menfaat için dil ucu ile müslüman olanlar, eğer dinden bir hayır ve iyilik gelirse onu iyi, gelmez yahut bir musibet gelirse onu kötü kabul edip dinden yüz çevirenler gizli müşriklerdir. Buna en çarpıcı örnek, Uyeyne b.Bedr, Akra b.Habis ve Abbas b. Midras'ın kendi aralarında gizlice anlaşarak

32. İbnü'l-Kelbt, a.g.e.,52

33. Tövbe, 9/24

34. Elmalılı, a.g.e., IV ,301

35. Yunus,10/15

36. İbn Kesîr, a.g.e, II, 471,532

37. İbn Manzur, a.g.e., V, 450

38. İbn Manzur, a.g.e., V, 450

"Muhammed'in dinine gireriz, eğer bize bir iyilik gelirse onun hak olduğunu kabul ederiz, yoksa onun doğru olmadığına hükmederiz" şeklindeki sözleridir (39).

B. Cahiliyye Araplarında Şirk Çeşitleri

1. Putlara Tapmak

Putla tapıcılık, insanlık tarihinde en eski ve en yaygın kullanılan şirk çeşitlerindendir. Hz.Adem tevhid inancını getirdi. Ondan sonra oğulları tevhide sarıldılar.Hz.Nuh dönemine gelindiğinde putlar ortaya çıktı . Onlara tazim, ibadet edilir hale gelindi. Hz.Nuh'un kavmi putları şeytanın telkiniyle Allah'a eş koşmaya başladılar. Hz.Nuh onları tevhide çağırınca da, "sakın tanrılarınız Vedd'i, Suva'ı,Yağus'u, Yauk'u ve Nesr'i bırakmayın "(40) diyerek şirklerine devam ettiler.Tufan onları boğdu. Putlarını sular sürükleyip Cidde yakınlarında karaya attı. Cahiliyye döneminde Amr b.Luhay onları buldu ve insanları, onlara tapmaya çağırdı. Onlar da bu davete uydular (41).

Putlar saddece bunlardan ibaret değildi. Hz.İbrahim devrinde de putlar vardı. Hz.İbrahim'in babası Azer put yontucusu ve satıcısı idi (42). Hz.İbrahim'in putperestlerle mücadelesi ve onları tevhide çağırması bilinen bir husustur (43). Onun kavmi, şirk ve sapıklıklarını "babalarımızı onlara tapar bulduk, biz de onlara tapıyoruz"(44) diyerek ortaya koymuşlardı. Hz.İbrahim ve İsmail'in Arabistan, hususiyile Hicaz bölgesinde yaydıkları ve tesis ettikleri tevhid inancı zamanla unutuldu. İnsanlar çok değişik şeylere tapmaya başladılar. Kimi Hz.Nuh döneminden kalma putlara, kimi Suriye'den getirilenlere, kimi de kendi icadettiği ağaç, taş, helva, altın, gümüş gibi maddelerden yapılmış putlara, tağutlara tapıyorlardı (45).

Cahiliyye arapları Allah'ın varlığını kesin olarak biliyorlardı (46). Buna rağmen kendilerine Allah yanında şefaathçi olsun, dünyevi işlerde yardımcı olsun diye putlara tapışlarını, "biz onlara bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz" (47) şeklindeki bir açıklamayla meşru göstermek istiyorlardı. Allah Teala onların bu inançlarını reddederek, "kendileri yaratılmış iken bir şey yaratamayan putlarını Allah'a ortak koşuyorlar. Oysa o taptıkları putlar ne onlara yardım edebilir, ne de kendilerine bir yardımları olur" der (48).

39.Elmalılı, a.g.e., V, 476

40.Nuh, 71/23

41.İbnu'l-Kelbî, a.g.e., 48-49

42.İbn Hişam, a.g.e., I, 58; Taberî, Tarih, I,40

43.Bakara, 2, 258; Enam, 6/74,81; Meryem,18/40,48; Enbiya, 21/51, 70

44.Enbiya, 21/53

45.Cevad Ali, a.g.e., VI,63-65

46.Mü'min, 40/84-89; Alûsi,a.g.e., II, 197

47.Zümer, 39/3

48.Araf, 7/191-192,197; Nahl,16/20-21; Hacc, 22/73

Yine Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı ayetler şöyledir: "Yoksa Allah'tan başka şefaathçiler mi edindiler? De ki, onlar hiçbir şeye güçleri yetmeyen, düşünmeyen şeyler olsalar da mı onları şefaathçi edineceksiniz?"(49). "Şefaathçi isteyen de şefaath istenen de aciz"(50)." De ki bütün şefaath Allah'ındır. Allah kime şefaath yetkisi verirse, ancak o şefaath edebilir. O'nun izni olmadan hiç kimse şefaath edemez. Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Sonra hepimiz O'na döndürüleceksiniz" (51).

Bu ayetler müşrik Arapların durumunu açıkça ortaya koymaktadır. Onlar, cansız olduklarını bildikleri putlara, kendilerine şefaath edecekleri ümidiyle saygı gösterip ibadet ediyor ve kurban kesiyorlardı (52). Müşkillerinde yardımcı olacaklarına inandıkları için, onların önünde fal okları çekip sonuca göre hareket ediyorlardı (53). Aslında hayatın, onlarla güzel gitmediğini biliyorlardı. Fakat onlardan da uzak kalamıyorlardı.

2. Ruhanî Varlıklara Gökcisimlerine Tapmak

a. Cin ve Şeytana Tapmak

Cin, cins isim'dir. Bunun tekili cinnîdir. Bu kelime birşeyi duyu organlarından gizlemek anlamına gelmektedir. Cenne ve Ecenne kelimeleri "örttü, gizledi, bürüdü" demektir. İnsanı ifade eden ins kelimesinin karşıtı olarak kullanılan cin, duyu organlarından gizlenen bütün ruhani varlıkları ifade eder (54).

Cin'in ateşten yaratıldığını Kur'an-ı Kerim şöyle belirtir: "Cinni de halis ateşten yarattı"(55), "O'nu da insandan önce vücudun gözeneklerine nüfuz eden çok sıcak ateşten yarattı" (56). Bundan sonra cinlerin özellikleri hakkında da erkeklik ve dişilikleri yönünde bilgi verilir: "Doğrusu insanlardan bazı erkekler, cinlerden bazı erkeklere sığınırdu" (57).

Cinlerin Çok hızlı hareket edebilme, gözle görülmeme ve gayptan bilgi çalma özellikleri vardır. K.Kerim'de bu özellik, "doğrusu biz göklerin bazı mevkilerinde dinlemek için oturduk"(58) mealindeki ayetle belirtilmektedir. Fakat gerçek anlamda gaybı bilmezler. Bu da, "doğrusu biz bilmiyoruz, yeryüzünündekilere iyilik mi kötülük mü murad edildi"(59) şeklindeki ayetten anlaşılmalıdır.

49. Zümer, 39/43

50. Hacc, 22/73

51. Zümer, 39/44; Bakara, 2/255

52. Yusuf, 11/15

53. Ezrakî, a.g.e., 106, 130 ; Seydişehrî, a.g.e., 310, 316; Cevad Ali, a.g.e., VI, 61-69 ; Alûsi, a.g.e., II, 197-199; Uğur, a.g.e., 8-9; Sarıkçioğlu, a.g.md., 28-30

54. İsfahanî, a.g.e., 98-99

55. Rahman, 55/15

56. Hicr, 15/27

57. Cîn, 72/6

58. Cîn, 72/10

59. Cîn, 72/11

Cinler insanlar gibi inanmak ve ibadet etmekle görevlidirler (60) ve onlar gibi çalışırlar (61).

Şeytan cinlerdendi (62) İbadet ve taati ile melekler seviyesine yükseltilmişti. Allah Hz.Adem'i yarattı. Bütün melekler, dolayısıyla şeytana Adem'e secde etmelerini emretti. Bütün melekler secde ettiği halde Şeytan etmedi (63). O, böbürlendi, kendine göre ateşle çamuru kıyasladı (64). Sonunda Allah'ın huzurundan kovuldu; ancak, kıyamete kadar kendine mühlet verildi (65). İnsanları azdıracağı ve hak yoldan sapıtacağını, onları batıl yollara götüreceğini vaadetti (66). Allah'da onu, kendine uyanlarla birlikte cehenneme koyacağını bildirdi (67). Şeytan, bu özellikleri ve Allah ile mücadelesi sebebiyle aşağıların en aşağısına düştü. Cinlerden olduğu için duyu organları ile görülmesi veya hissedilmesi mümkün olmayan şeytanın, ancak özel hallerde ve Peygamberimiz gibi bazı şahıslar tarafından görülmesi mümkündür (68).

Bedevilere göre çöller cin ve şeytanlarla doluydu (69). Onlar, tabiatta insanların hükmü altına girmemiş, sahipsiz yerlerin cinler ve şeytanlarla dolu olduğunu düşünüyorlardı (70). Cinler hakkında çeşitli inançları vardı. Cahiliyye araplarına göre cinler, mutlak zararı dokunan korkunç yaratıklar, kötülüklerin ve hastalıkların kaynağı, şair ve kahinlerin bilgi kaynağı idiler (71). Bir kimsenin şair olabilmesi için cinlerden bilgi edinmesi gerekirdi (72). Araplar, cinlerin bu kötülüklerinden korunmak ve onların Allah'ın katındaki saygınlıklarına olan inançları sebebiyle,"Allah ile cinler arasında bir nesep birliği uydurdular"(73); "Allah'a cinlerden ortaklar koştular "(74). Ayrıca cinlerin kendilerine şefaathı olacaklarını ve gaybı bildiklerini zannettiler. Hem korktukları, hem de saygı duydukları için cinlere adaklar adadılar, kurbanlar kestiler. Onlardan yardım talep ettiler ve onlara tapıldılar (75).

b. Gökcisimlerine Tapmak

Sami kavimlerde güneş ve aya tapma inancı vardı. Fakat bunun nereden geldiği kesin olarak belli değildir (76). Bu inancın Sabiiler ve Keldanilerin etkisiyle

60.Zariyat, 51/56 ;Cm, 72/1-2-13

61.Sebe, 34/12

62.Kehf, 18/50

63.Bakara, 2,34 ; Araf, 7/11; Hicr,15,29-31;Sad,38/71-74

64.Araf, 7/12; Hicr, 15/33 ; Sad,38/76

65.Araf, 7/13-15; Hicr,15/34-38; Sad,38/77-81

66.Araf, 7/16-17; Hicr,15/39-42; Sad,38/82-84

67.Araf, 7/18; Hicr, 15/43; Sad, 38/85

68.Buharî, Bedü'l-Halk,40

69.Hitti,a.g.e.,I, 148

70.Çelik, Ali, "Cahiliyyede Cin ve Şeytan İnancı", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm (ed. Vecdi Akyüz), V,186

71.Hitti, a.g.e.I,247-148; Alûsi,a.g.e., III, 196-197

72.Alûsi, a.g.e.,III,269

73.Saffat, 37/158

74.En'am, 6/100

75.Reşit, Rıza,a.g.e.,VII, 645-646

76.Cevad Ali, a.g.e., VI, 52

Güney Arabistana yayıldığı sanılmaktadır (77). Güney Arabistanda ay, güneş ve zühre yıldızından oluşan üçlü tanrı sistemi vardı. Ay baba, güneş anne, zühre oğul olarak kabul ediliyordu. Ay tanrısı en büyük ilah sayılıyordu (78). Bunun Yunan tanrısı Eros ile ilişkisi olduğu ve Vedol ismi de verilen ay inancının Yunan kaynaklı olduğu öne sürülmüştür (79). Ancak bu iddia pek tutarlı görülmemektedir. Çünkü bu iddiayı doğrulayan İslami veya tarihi kaynak pek bulunmamaktadır (80). Ay inancı Kuzey Arabistan'da daha yaygındı. Ona "amm" diye isim verildiği olmuştur. Güneş inancı da milattan öncesine kadar uzanıyordu Güneş, Güney Arabistanda dişi, Kuzey Arabistan'da erkek kabul edilirdi.

Cahiliyye döneminde güneşle ilişkisi olduğuna inanılan put tanrıları vardı. Lat, Menat, Uzza ve Zühre güneşi temsil eden tanrıçalar sayılıyorlardı (81). Zühre yıldızı "aşter" veya "işter" adı verilen Suriye ve Asur mitolojisindeki Asterut'ten ayrılmıştır. Bu, Güney Arabistan'da dişi sayılırken Kuzey Arabistan'da erkek kabul edilmektedir (82). Bunlardan başka Lahm ve Cüzam kabileleri Müşteri'ye (Jupiter), Beni Esed Utarid'e (Merkür), Huzaa, Himyer ve Benu Kays Şira yıldızına tapmaktaydılar (83). Kureyş içinde putperestlik anlayışından ayrılıp, bu Şira yıldızına ilk tapan Ebu Kebşe olmuştu. Bu, Huzaadan birisi veya reisi idi. Kureyş, Hz. Peygamber onların ilahlarına ilk muhalefet ettiği zaman ona da Ebu Kebşe'nin oğlu anlamına ve onun yaptığını ima ederek İbn Ebu Kebşe diyorlardı (84). Kur'an-ı Kerim'de ise "Şira yıldızının Rabbi de odur" (85) buyurularak bunun bir yıldız ve mahluk olduğu belirtilmiştir.

Cahiliyye arapları arasında güneşe tapan, onu tazim eden ve ona ilahe diyen bir kısım insanlar da vardı. Bunlar, güneş'in bir melik olduğu, akli ve nefsinin bulunduğu inanıyorlardı. Dünyadaki varlıkların hepsi güneşten meydana gelmiştir. Güneş Felek meleğinin yanındadır; Öyleyse ibadet edilmeye layıktır. Doğarken, İstiva vakti ve grup vaktinde olmak üzere günde üç defa Güneş'e ibadet ediyorlardı. Bunu şiirle dile getirdikleri de oluyordu. Mesela şair A'sa Güneş'i kastederek;

Ona yakın bir şekilde ilahenin önünde eğildiğimde,

Duyduğum korku gibi korku duymadım (86).

Cahiliyye arapları güneşle ilgili olarak Abduşşems ismini kullanıyorlardı (87). Güneşe, aya ve yıldızlara yemin ediyorlardı (88). Yıldızları, Allah'ın en büyük yaratıkları zannediyorlardı.

77. Çağrı, a.g.md., 317

78. Cevad Ali, a.g.e., VI, 52-54; Çağrı, a.g.md., 317

79. Encyclopedia of Religion and Ethics, I, 661-662

80. Bu konuda bilgi bkz. Cevad Ali, a.g.e., VII, 53

91. Cevad Ali, a.g.e., VI, 53-59; Çağrı, a.g.md., 318

82. Çağrı, a.g.md., 318

83. Şiblî, a.g.e., I, 96 Cevad Ali, a.g.e., VI, 55-58; Çağrı, a.g.md., 318

84. Alûsi, a.g.e., II, 239; Elmalılı, a.g.e., VII, 324

85. Necm, 51/49

86. Alûsi, a.g.e., I, 214-216; Çelik, Ali, a.g.m., 333-334

87. Koçak, a.g.e., 56-57

88. Necm, 51/49; Şems, 91/1

Onlara göre yıldızlar dünya alemiyle ilgilidirler. Her konuda yıldızların etkisi olduğuna inanırlardı. Bir yıldızın kayması veya düşmesi o beldede bir büyüğün ölmesine veya doğmasına yahut büyük bir felaketin gelmesine işaret kabul edilirdi (89). Halbuki Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle "Güneş de bir ayettir, kendisine takdir edilen bir yörüngede akıp gidiyor"(90). "Güneşe, onu açıp ortaya çıkaran gündüze (91), güneşin ardından gelen aya yemin edilmektedir (92). "Ay'a gelince ona menziller tayin ettik" (93), "doğrusu Şira yıldızının Rabbi de O'dur" (94) denilmektedir. Ancak gökcisimlerinin Allah'ın yaratıkları olduğu, kendilerine verilen emirleri yerine getirdikleri ve gökyüzünün onlarla süslendiği (95); ayrıca onlara tapmanın doğru olmadığı, aksine onların da Rabbi olan Allah'a ibadet edilmesi gereği Kur'an'da anlatılmaktadır (96).

3.Allah'a Çocuk İsnad Etmek

Cahiliyye döneminde insanlar taptıkları tanrının niteliği üzerinde fazla düşünmüyorlardı. Nereden geldiği kesin olarak belli olmayan, fakat Mısır ve Yunan mitolojisinden etkilenme ihtimali olan bir düşünceyle Allah'a (c.c.) çocuk isnat ediyorlardı. Kur'an-ı Kerim onların bu düşüncelerini şöyle özetlemektedir: "Allah çocuk edindi dediler. Haşa O bundan uzaktır. O zengindir, Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Bu hususta hiç bir deliliniz yok, Allah hakkında bilmediğiniz şeyi söylüyorsunuz" (97).

Cahiliyye arapları, Allah'ı ilahların başı olarak biliyorlardı. Fakat Allah hakkında net bir bilgiye sahip olmadıkları, O'nun yaratmasını anlayamadıkları için yaratma ile doğurma arasındaki farkı bilemediler; yaratmayı doğurma zannettiler. Doğurma ve doğmanın her şeyden önce bir yaratmaya bağlı olduğunu, yoktan yaratma olmadan, doğumun olamayacağını hesap edemediler.Yüce Allah'a doğma ve doğurma fiilini isnat ettiler (98). Edindikleri putları Allah'ın çocukları sanarak onlara ibadet ettiler (99). Eğer doğum onların dediği gibi olsaydı mantiki olarak Allah'ın doğurduğu çocuk veya çocuklar Allah gibi her şeye gücü yeten ezeli ve ebedi birer varlık olacak, Kainatın düzenine karışacaklardı.

Böyle bir durumun tabii sonucunu Kur'an-ı Kerim şöyle ifade etmektedir: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı ikisi de (yer de, gök de) bozulup gitmişti."(100).

89.Çelik, Ali, a.g.m., 333-334

90.Yasin, 36/38

91.Şems, 91/3

92.Şems,91/2; Kamer,54/1

93.Yasin,36/39

94.Necm,53/22

95.Saffat, 37/6;Mülk,67/5

96.Elmalılı, a.g.e.,VII,316-418; VII, 324-325;VIII,204-205; İbn Kesîr, a.g.e.,III,162-163

97.Yunus, 10, 68

98.Elmalılı, a.g.e., IV, 500;Sarıkcıoğlu,a.g.m., 28-29

99.Reşit, Rıza, a.g.e.,XI,455

100.Enbiya, 21/22

Eğer Allah'ın doğurduğu çocuk veya çocuklar ezeli ve ebedi olmayacak, hiç bir şeye ve hatta kendilerine koruma ve beslemeye güçleri yetmeyecek kadar aciz olursa, böyle aciz ve kudretsiz bir varlığın ancak bir mahluktan doğacağı muhakkaktır. Kur'an'a göre Yüce Allah böyle bir şeyden uzaktır (101). " Çünkü geceyi-gündüzü, güneşi, ayı yaratan O'dur "(102)

Peygamberimiz bir hadisinde, "hiç kimse kendisi hakkında duyduğu eza verici isnat ve iftiraya Allah'tan daha sabırlı değildir. Bir takım kafirler ve müşrikler Allah'a oğul isnat ederler de, sonra Allah yine onları hastalık ve afetlerden koruyarak her türlü nimetlerle besler, yaşatır" (103), diyerek kafir ve müşriklerin nankörlüklerine haksız isnadlarına işaret etmekte; buna rağmen onlara mühlet ve imkan verildiğini belirtmektedir.

4. Melekleri Allah'ın Kızları Kabul Etmek

Pek çok şirk çeşidiyle içiçe olan Arapların şirk çeşitlerinden biri de melekleri Allah'ın kızları kabul edip onlara tapmalarındır. Meleklerin yumuşak tabiatlı olduğunu ve kendilerine sert davranmayacağını düşünerek onlara tapıyorlardı. Oysa sosyal hayatta kız çocuklarına karşı tavırları çok farklıydı. Hatta Kur'an-ı Kerim'de ifade edildiği gibi, "onlardan birine bir kızı olduğu müjdelendiği zaman içi öfkeyle dolarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden halktan gizlenir. (Şimdi ne yapsın) onu hakaretle tutsun mu?, Yoksa toprağa mı gömsün?"(104).

Müşrik Araplar, kız çocuğuna güçsüz olduğu ve kendilerine savaşta destek olamayacağı için diri diri toprağa gömmek de dahil her türlü alçaklığı reva görüyorlardı. Buna karşılık mecusilerin "şeytan Allah'ın kardeşi, Melekler de kızlarıdır" görüşüne benzer şekilde kendi cahili zanlarına dayanarak meleklerin dişiliği ve Allah'ın kızları olduğu iddiasını ileri sürüyorlardı. Allah ise, "yoksa, biz melekleri dişiler olarak yarattığımızda onlar şahit mi idiler?" (105), diyerek onların bu iddialarını iptal ediyordu. Melekler Allah'ın emriyle hareket eden şerefli kullardır. Allah onların yaptıklarını ve yapmakta olduklarını bilir. O'nun razı olduğundan başkasına şefaath edemezler ve Allah korkusundan titrerler. Onlardan her kim "ben tanrıyım derse", bu zülümden dolayı Allah onu cehennemle cezalandırır (106). Kur'an; meleklerin nasıl yaratıldıkları, Rablerine karşı olan bağlılıkları ve O'nu övgü ile yüceltip hamd ve tesbih etmeleri, hatta yerdekiler için bağışlanma dilemelerini çeşitli ayetlerde söz konusu etmektedir (107). Yine Kur'an-ı Kerim, müşriklerin neden kızları Allah'a, oğulları ise kendilerine isnad ettiklerini sorgulamaktadır (108).

101.Yunus, 10/68

102.Enbiya, 21/33

103.Buharî, Tevhid, 1, 2

104.Nahl,16/58-59

105.Saffat, 37/150; Zuhuruf,43/20

106.Enbiya, 21/26-28; Elmalılı, a.g.e.,VI,454-455; İzutsu, a.g.e., 18-21

107.Bkz.Şura,42/5; Ra'd, 13/13; Fatır, 35/1 vb.

108.Saffat, 37/149

Bu konuda bir delillerinin bulunamayacağını (109) ve söylediklerinin çok haksız ve tehlikeli bir söz olduğunu belirtmektedir (110). Cahiliyye arapları Lat, Manat, Uzza'dan oluşan üçlü ilahlar zümresini dışı kabul edip "benatullah" (Allah'ın kızları) sayıyorlardı (111). İlah olarak diktikleri putlara dışı isimler vermişlerdi. Müşriklere göre putlar ilahi kuvvetlerin ve meleklerin suretleridir. Melekler de Allah'ın kızlarıdır. Bu yüzden, "biz sûretlerini yapıp dışı isimler vererek, onlara taparız. Çünkü meleklerin Allah'a yakınlığı vardır. Biz, onların aracılığı olmadan Allah'a yaklaşamayız. Allah yanında şefaathçilerimiz olsunlar diye onlara ibadet ediyoruz" (112) diyorlardı.

Onların bu inançları karşısında Kur'an'daki ifadesiyle Allah, "o gün ahirette onların hepsini mahşere toplar, sonra meleklerle: Bunlar size mi tapıyorlardı? der " (113). Melekler de, "hayır, onlar cinlere tapıyorlardı"(114) diye cevap verirler, bu cevap üzerine şaşır kalırlar.

Cahiliyye araplarının melek inancı, melekleri ilah kabul edip onlara tapmaları ve ibadet etmeleri islam'ın zuhuru ve bu inançları yıkmasına kadar devam etmiştir (115).

5. Dehri Putlaştırmak

Cahiliyye döneminde Arapların bir kısmı ahirete inanmıyor veya inanmak istemiyordu. Bu insanlar ya her şeyi inkar anlayışı ile davranıyor, yaşıyor ya da dünyada refah içerisinde yaşamak arzusuyla ahirete ait pek birşey öğrenmek istemiyorlardı (116). Heva ve heveslelerini ilah edinip dünyanın zevklerini doya doya yaşamak için ölüm, ahiret ve tekrar dirilmeyi reddetmekle kalmayıp, alaylı bir şekilde "çürüyüp toz olduktan sonra bizi kim diriltecek?"(117), "hayat şu bizim içinde bulunduğumuz, dünya hayatından ibarettir."Biz öldükten sonra bir daha dirilecek, yeniden dirilip bir daha hayata gelecek değiliz "(118) diyorlardı. Dehri putlaştırma çerçevesinde, "biz ölürüz ve yaşarız, bizi ancak dehr helak eder"(119). şeklinde inançlarını dile getiriyorlardı.

Onlar, ahireti görüp geri dönseler inkar ve bilgisizlikleri sebebiyle yine böyle diyeceklerdir. Çünkü bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece böyle zannetmektedirler "(120). Bu zanları, bilgisizce Allah, kıyamet ve dirilişi inkara dayanıyordu. Onlar, bu konuda vehimleriyle konuşan felsefecilerin yorumlarını esas alıyorlardı (121).

109. Saffat, 37/156-157

110. İsrâ, 17/40

111. Danışmend, a.g.e., I, 298

112. İbn Kesîr, a.g.e., III, 400-401; Elmalılı, a.g.e., VI, 310-311

113. Sebe, 34, 40; Ali İmran, 3, 80; Bilgin, a.g.e., 67

114. Sebe, 34, 41

115. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İzutsu, a.g.e., 18-21; Danışmend, a.g.e., I, 296-299; Uğur, a.g.e., 8-9; Reşid Rıza, a.g.e., XI, 456-457 Elmalılı, a.g.e., VI, 454-455; VII, 310

116. İzutsu, a.g.e., 83-84

117. Yasin, 36/77

118. En'am, 6/29

119. Casiye, 45/24

120. Casiye, 45/24; Elmalılı, a.g.e., III, 410

121. İbn Kesîr, a.g.e., III, 313; Sabunî, a.g.e., III, 187

Araplar sadece dehirden korkuyorlardı. Korktukları bu dehr kainatın var oluşundan sonuna kadar olan müddet (122), "bir milletin hayatı, gece ve gündüzün birleşimi" (123), bir kişinin hayatı (124) şeklinde anlamlandırılmaktadır. Cahiliyye'de, bütün musibetlerin gece ve gündüzün tesiriyle vuku bulduğuna inanılır. her fenalık dehr'e yüklenirdi (125). Araplar'ın dehr'e sövme adetleri de vardı. Bir kudsi hadis de Allah'ın şöyle buyurduğu ifade edilir: Ademoğlu dehr'e söverek beni cezalandırır. Halbuki ben dehr'in yaratanyım. Her emir benim elimdedir. Geceyi, gündüzü ben idare ederim "(126).

Burada, dehr'e sövmenin, onu yaratan Allah'a sövmek anlamına geldiği belirtilmektedir. Bu fiili işleyenlerin, ölüm sonrası hayattaki trajik halleri de Kur'an'da açıkça anlatılmaktadır (127).

122. İsfehanî, a.g.e., 173

123. Miras, a.g.e., XII, 159

124. Elmalılı, a.g.e., VII, 9

125. Miras, a.g.e., XII, 159-160

126. Miras, a.g.e., XI, 180

127. En'am, 6/30; Ayrıca bkz. Elmalılı, a.g.e., III, 411

III. BÖLÜM

CAHİLİYYE ARAPLARINDA TANRI ANLAYIŞI

A. Araplarda Tanrı Anlayışı

1.Put Kavramı

Türkçe de kullanılan put kelimesi bir şeyi aşırı derecede sevme, İnsana ve insanlara zorla kabul ettirilmek istenen ideolojiler ve bunların zihinlerden silinmemesi, belli bir insanın düşüncelerinin imgesi olarak ifade edilebilir (1).

Put kavramının karşılığı olarak Arapça'da kullanılan bazı kelimeler vardır. "en Nasb" (çoğ. Ensab) kelimesidir. Genellikle belli bir şekli olmayan ve insan şeklinde de yontulmamış taş demektir (2).

Put veya tapınağa gitmeye gücü yetmeyenlerin Kâbe ve diğer tapınakların yanına dikip tapındığı taşa da "nasb" denir (3). Aynı zamanda bu, Allah (c.c.) dışında tapılan her şey, taştan yapılmış put, sanem olmayan taş (4) ve toz renkli taşlar şeklinde ifade edilmektedir (5).

İkinci kelime "sanem" dir (çoğ. Esnâm). Ağaç, gümüş, altın gibi maddelerden yapılan ve belli bir şekli olan (6), insan şeklinde yontulmuş putlara sanem denilmektedir (7).

Bir başka kelime "vesen" dir (çoğ. vüsün, evsan). Küçük put, resim, şekilsiz putlara vesen denir (8). Vesen ile sanem, sabit olan (9) ve taştan insan şeklinde yapılmış olan heykel demektir (10).

Bu kelimelerden nasb, çoğul olarak "ensab" şeklinde Kur'an-ı Kerimde geçmektedir. Elmalılı'ya göre burada put, tapmak için dikilmiş olan taş anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca Taşlara, putlara tapma işi şeytanın en çok teşvik ettiği pisliklerden olup müslümanların bundan kaçınmaları gerektiği üzerinde durulmaktadır (11).

Zikredilen kavramlar kesin olarak ifade ettikleri anlamlar belirlenmemiş olmakla birlikte, İbnü'l-Kelbi (ö.204/819) sanem ve vesen'i eş anlamlı kabul ederek,

-
1. Sırma "Cahiliyye Devri ve İnançları" a.g.e.I,105
 2. Büyük İslâm Tarihi I,176
 3. İbnü'l-Kelbi, a.g.e.,39; Elmalılı a.g.e., III, 334
 4. Cevad Ali, a.g.e.VI,419; Çağrıcı, a.g.md., 318
 5. İbnü'l-Kelbi, a.g.e.,43
 6. İsfahanî, a.g.e., 423; İbnü'l-Kelbi, a.g.e., 39,49
 7. Büyük İslâm Tarihi I,176
 8. İbn Manzur, a.g.e., XIII,443
 9. Cevheri, a.g.e., VI, 2213
 10. İbnü'l-Kelbi, a.g.e., 49; Büyük İslâm Tarihi, a.g.e.I,176
 11. Maide 5/90; Elmalılı, a.g.e. III, 334

Arapların taptıkları nesnelere belli bir şekli varsa bunlara "ensab" ya da "evsan" denildiğini belirtmektedir (12). Halbuki o, bir başka yerde put ahşap, altın veya gümüşten insan şeklinde oyularak yapılmışsa buna sanem, taştan yapılmışsa vesen denildiğini ifade etmiştir (13). Muhtemelen son tarif daha doğrudur. Neticede bu iki kavram birbirinin yerine de kullanılmıştır.

Bulardan başka, nasb kavramı da tartışmalıdır. Elmalılı'ya göre Kur'an'da çoğul olarak geçen ensab, dikili taşlar, yani putlardır (14). Cevad Ali'ye göre ise, nasb'in manası konusunda lügatçılar çeşitli sınıflara ayrılmaktadırlar (15). Bazı lügatçılara göre nasb, "Allah dışında cahiliyyede kendisine tapınılan, ibadet edilen her şeydir" (16). Bazılarına göre, "cahiliyyede kendisine tapınılan sanem ve bunun yanında kesilen kurbanın kanı ile ona hürmet edilmesi" demektir (17). Bazılarına göre de, "tapınılmak üzere Kabe'nin etrafında bulunan taşlardır" (18). Nihayet: "taştan yapılmış put" anlamını verenler de vardır (19). Bu son tarif, İbnul-Kelbi ile Elmalılı'nın tariflerine uygundur. Muhtemelen en doğru tarif bu olmalıdır.

2. Araplar Arasında Put ve Tapıcılığın Doğuşu

Putatapıcılık ne Araplarla başlamıştı, ne de onlarla bitmişti. Araplarda putatapıcılık başlamadan önce dünyanın değişik yerlerinde putlara tapma yaygın şekilde yaşanıyordu. İnsanlar saygı ve hatıra için yaptıkları ve diktikleri heykelleri, cisimleri zamanla putlaştırdılar. Hz.Nuh zamanındaki putların tanrılaştırılmasında da aynı sebep dikkat çekmektedir (20).

Araplarda putatapıcılığın ortaya çıkışını hazırlayan ortam ve gelişen olaylar zincirini başka yerlerde de görmek mümkündür. Siyasal otoritesizlik, başıbozukluk, daha disiplinli değişik kültürlerin etkileri sebeplerden bazıları olarak zikredilebilir. İbnü'l-Kelbi'ye göre ilk puta tapma olayı şöyle başlamıştır: Hz.Adem öldüğünde, Şit oğulları onu Hindistan'da bir mağaraya gömdüler. Zaman zaman gidip Adem'in cesedini ziyaret ediyorlar ve onun etrafında saygı dönüşü yapıyorlardı. Adem'in oğlu Kabil'in soyundan birisi, "ey Kabil oğulları! Şit oğullarının bir davası (21) var, onun etrafında dönüyor ve ona saygı gösteriyorlar. Sizin bir şeyiniz yok" dedi.

12. İbnü'l-Kelbi, a.g.e., 22; Çağrıçı, a.g.md., 318

13. İbnü'l-Kelbi, a.g.e., 33; Çağrıçı, a.g.md., 318

14. Elmalılı, a.g.e., III, 334

15. Cevad Ali, a.g.e., VI, 419

16. Cevad Ali, a.g.e., VI, 419

17. Cevad Ali, a.g.e., VI, 419

18. Cevad Ali, a.g.e., VI, 419

19. Cevad Ali, a.g.e., VI, 419

20. İbn Kesîr, a.g.e., III, 554; Elmalılı, a.g.e., VIII, 356; Sabuni, a.g.e., II, 454

21. İbnü'l-Kelbi, a.g.e., Burada davar, kutlu taş olarak ifade edilmiştir. S. dipnot: 371

Sonra onlara bir put yaptı. Böylece o, put yapanların ilki oldu (22). Taberî'ye (ö.322/934) göre ise, ilk puta tapan Cemşit'tir. Cemşit bir kraldı ve yaratılış bakımından güzel yüzlü biriydi (23). Bu rivayetlerden birincisi, yeryüzünde putatapıcılığın ilk defa ortaya çıkışını açıklamış olabilir.

Hız.Nuh dönemindeki putatapıcılık ve o dönemdeki meşhur putlar bilinmektedir. Rivayete göre bu meşhur putlar Nuh kavminden salih kimseler idiler. O kişilerin ölümüne yakınları çok üzüldüler. Şeytanın tahriki ile içlerinden biri, "ey hemşerilerim! Size onların putlarını yapayım mı? Yalnız ruhlarını veremem" dedi. Onlar da bunu kabul ettiler. O da onların putlarını yaptı. Artık herkes gelip yakınlarını ziyaret ediyordu. Zamanla onları tanıyan kalmayınca, sonraki nesiller atalarının bu putlara taptıklarını zannederek onlara tapmaya başladılar (24).

Buradan ilk puta tapıcılığı teşvik eden, insanları bu kötülüğün derinliklerine sürükleyen şeytan olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Şeytan, insanları sırat-ı mustakimden nasıl saptıracağını ilk isyanı sırasında, Allah ile aralarında geçen dialogda kıyamete kadar istediği mühlet kendisine verildiğinde, "beni azdırmama karşılık yolunun üzerine oturacağım. Sonra arkalarından, önlerinden, sağlarından, sollarından insanlara sokulacağım ve çoklarını şükredici bulmayacaksın" mealindeki karşı çıkışıyla belirtilmişti (25). Sanki O, hem Allah'a (c.c.) söz veriyor, hem de gelecekte vuku bulacak işlerde kendi payının olduğunu teyid ediyordu. Şeytan, bu sözyle Hz. Adem' den beri insanları tevhid ve hidayet güneşinden uzaklaştırmaya, onları şirke ve puta tapmaya sevk etmiştir. İnsanlık tarihi incelendiğinde bunun pek çok örneğini bulmak mümkündür.

Arapların putatapıcılığa geçişleri büyük ölçüde Hz. İsmail'in tevhid dinini unutmalarına bağlı idi. İnsan, fitratındaki inanma ve tapma ihtiyacını gidermek için mutlaka bir şeye inanmak ve tapmak durumdadır. Araplar da, Hanif dininden kalma zayıf ve ne belirsiz Allah inancı dışındaki bütün hususları unuttular (26). Allah'ı bildikleri halde (27) ona nasıl ibadet edeceklerini kestiremiyorlardı.

Bu kaos ortamını, şeytan ve şeytanın tahrikine kapılmış bazı insanlar değerlendirerek Arapları putatapıcılığa sevk ettiler. İşte bu insanların başında Amr b.Luhay'ın bulunmaktadır. Hicaz'a putları ilk getiren şahsın o olduğu hususunda Hz.Peygamber'in (s.a.s.) bir hadisi (28) ve tarihçilerin ittifakı vardır (29).

22. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 48

23. Taberî, Tarih, I, 80-81

24. Buhaî, Tefsîr, 33; Ebu Cafer, a.g.e., 138; İbn Kesîr, a.g.e., III, 554; Elmalılı, a.g.e., VIII, 356; Sabunî, a.g.e. II, 454

25. bkz. Araf, 7/12-18

26. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 27; Çağatay, a.g.e., 103; Putatapıcılığın doğuşu ile ilgili görüşlerin değerlendirilmesi için bkz., Atay, Hüseyin "İslâm'dan önce Arap Yarımadasında putperestlik ve Yayılışı" A.Ü.İ.F.D. sa. I-IV, s.87

27. Ankebut, 29/61-65

28. Buhaî, Menâkıb, 21

29. Taberî, Tarih, I, 152; İbn Hişam, a.g.e., I, 82; Cevad Ali, a.g.e., VI, 34

Amr b.Luhay, Belka'dan getirdiği Hübel'i Kabe'nin yanına dikti. İnsanlara onun faziletlerinden, onlara sağlayacağı faydalardan bahsederek, onları, bu faydaları sağlamak üzere ona tapmaya çağırdı. Böylece putatapıcılık yaygınlaşmaya başladı (30)

İbnü'l-Kelbi'nin aktardığı bir başka rivayete göre, Kâbe'den uzaklaşanların oradan alıp yanlarında götürdükleri taşlara perestiş etme adetleri, putatapıcılığın başlangıcı olmuştur (31). Bu rivayet, putatapıcılığın Hicaz'a başka yerden girmesine mani değildir. Aslında bu adet, Arapların putatapıcılığa geçmelerinin yeterli sebebi olarak da gözükmektedir. Çünkü sözkonusu taşların belli bir şekli yoktur. Halbuki Kâbe ve diğer yerlerdeki putlar çeşitli şekillerde; mesela Hübel insan, Vedd erkek, Uzza ağaç şeklinde idi. Nasıl oldu da tapınılan bu şekilsiz taşlar insan ve ağaç şeklinde aldılar? İşte bu geçici açıklamak kolay değildir.

Kanaatimize göre her iki rivayet, Arap Yarımadasında putatapıcılığın yayılması ve kuvetlenmesine katkı sağlanmış olabilir. Ancak tek başına bunlar putatapıcılığın kaynağını açıklamak için yeterli değildir.

3. Arapların Taptığı Putlar

a. Kâbe'deki Putlar: Hübel ve Diğerleri

Kâbe etrafında pek çok put vardı (32). Bu putların en büyüğü Hübel idi (33). Hübel'i ilk dikenin kim olduğu konusunda iki farklı görüş var.

İbn Hişam (ö.833/1430) ve diğer pek çok tarihçi, Hübel'i Belka'dan denilen yerden getirip Kâbe'nin yanına dikenin Amr b.Luhayy olduğu ve belirtmektedir (34). İbn Sa'd (ö.835/1431) ve İbnü'l-Kelbi (ö.204/819) ise, bu kişinin Huzeyme b.Mudrike olduğunu ifade etmektedirler (35). Bu sebeplerdir ki, ona Hüzeyme'nin Hübel'i denilmişti. Onun hizmetini Hüzeyme yapıyordu. Daha sonra oğulları bunu sürdürmüştür (36).

Hübel, Kâbe'nin yanındaki en meşhur put idi. Hübel'in insan şeklinde olduğu konusunda ihtilaf yoktur (37). Kırmızı akik taşından yontulmuş bu putun sağ eli kırılmıştı.

30.Hamidullah,a.g.e.,I,355; Miras,a.g.e.,IX,235

31.İbnü'l Kelbî,a.g.e.,50; Atay, a.g.m., 87

32.Cevad Ali,a.g.e.,VI,230

33.İbnü'l-Kelbî, a.g.e.,36; Cevad Ali,a.g.e.,VI,290

34.İbn Hişam, a.g.e., I, 62; Ezrakî,a.g.e.,105; Danişmend, a.g.e., I, 267; Hamidullah,a.g.e.,I,335;Şiblî,a.g.e.,I,96

35.Çağatay, a.g.e., 106

36.İbn Sa'd, a.g.e., I, 39

37.Cevad Ali, a.g.e., VI, 251

Ona altından bir el yapıp taktılar (38). Onun önünde bir torbanın içine konulmuş yedi fal oku vardı (39). Bir iş yapacak veya sefere çıkacak kimse gelir; onun önünde fal okunu çeker ve çıkan sonuca göre hareket ederdi. Abdumuttalib de oğlu Abdullah için bunun yanında ok çekmişti (40). Ebu Süfyan'ın Uhud günü "Yüce Hübel!" diye hitap ettiği put bu idi (41).

Hübel'in kendisine ait telbiyesi vardı. Buna sunulan kurbanın miktarı 100 deve idi. Kâbe'nin yanında Hübel'den başka İsaf ve Naile ile birlikte 360 put bulunuyordu. Bunlar, Hübel, İsaf ve Naile gibi herkesin saygı gösterdiği putlardan ayrı olarak kabileleri temsilen konulmuş putlar olup Hac zamanı o kabile hacca geldiğinde kabile putuna tapınır, onu tavaf ederdi (42). Rivayete göre İsaf, Cürhüm kabilesinden bir erkekti. Yemenli Naile'ye aşık olup Kâbe'nin içinde onunla zina edince Allah onu taşla çevirdi. Sonra Amr b.Luhay onu Safa tepesine dikti. Naile de Zeyd isimli Yemenli bir kişiyi kızdırdı. O da İsaf'a aşık olup aynı fiili işlediği için taşlaşmıştı. Amr b.Luhay onu Merve'ye dikti. İnsanlar bunlara tapınmaya başladılar (43)

2. Kâbe Dışındaki Putlar ve Tapınaklar (Tagutlar)

Arapların, Kâbe'den başka içerisinde putları korumak ve bir takım ibadetlerini icra etmek için oluşturdukları yapılara ve kurdukları çadırlara tağut denilmekteydi (44). Müfessirler "tağut" kelimesini put ve şeytan manasında tefsir etmişlerdir (45).

Bunların sayıları yüz kadardı. Bir kısmı sabit, bir kısmı seyyar çadır çeklindeydi. Her konak yerinde kurulur; giderken sökülüp, varılacak yeni yerde tekrar kurullardı (46). Tağutların sadin ve hacipleri onlara hediyeleri ve kurbanları sunarlardı. Her birinin kendine ait telbiyesi vardı. Bu telbiyeler tavaf esnasında okunurlardı (47). Bugün bu tağutlardan geriye bir eser kalmamıştır (48).

Şimdi sözkonusu put ve tapınaklardan önemli olanlarını kısaca ve tek tek ele alacağız.

38. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 36

39. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 36; Cevad Ali, a.g.e., VI, 251

40. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 36; Cevad Ali, a.g.e., VI, 251

41. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 36; İbn Hişam, a.g.e., I, 65

42. Ezrakî, a.g.e., 109

43. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 28; Ebu Cafer, a.g.e., 318-329

44. Cevad Ali, a.g.e., VI, 398

45. Cevad Ali, a.g.e., VI, 398

46. Seydişehîrî, a.g.e., I, 282; el-Mevdûdi Ebu'l A'la, Kur'an'a Göre Dört Terim. Tarc. Osman Cilacı (-) İsmail Kaya, 12

47. Cevad Ali, a.g.e., VI, 402

48. Miras, a.g.e., IX, 235; Cevad Ali, a.g.e., VI, 229-230

(1) Tağutlar

(a) Lat

Taif'te bulunan bir tağut idi. Bununla alakalı olarak Kamil Miras (1874-1957), Buhari şarihi Ayni'den naklen şöyle demektedir: Lat Hüzaa'nın eseridir. Beni Sakiften hayır sahibi bir zat hac mevsiminde bir taş üstünde Arapların Sevik dedikleri kavutu su ile karıştırıp helva yapar, hacılara dağıtırdı. Bu adam ölünce Amr b.Luhay, onun ölmeyip helva taşının içine girdiğini iddia ederek insanları bu taşta tapmaya çağırırdı (49).

Adı geçen ilahe, Taif'te bir çimenlikte bulunan dört köşeli bir taştı ve "er-Rabbe" diye anılıyordu. Kapıcısı ve bakıcısı vardı (50). Brockelmann'a göre Heredot'un Uranio ile aynı kabul ettiği Lat, kuzey Samilerinin büyük tanrılar annesi Astarte'ye tekabül etmekteydi (51). Buna Sakifliler ve bütün Araplar saygı gösteriyorlardı (52). Üzerine birde tapınak inşa etmişlerdi (53). Nebatlıların da ilahları arasında Lat isimli olanı vardı. Onlar onu dışı sayıyorlardı (54).

Bu tağuta tapınma Sakif kabilesinin müslüman olmasına kadar devam etmiştir. Peygamberimiz (s.a.s.) Muğire b.Şube'yi onu yıkmak için gönderdi ve yıktırdı. Bu putun yıkılışı sırasında Şeddat b.Arız el Cuşemi; Sakiflileri ona dönmekten alıkoymak ve ona düşman etmek için şöyle diyordu:

Lat'ı korumayınız, onu yok eden Allah'tır!

Kendini korumayanı siz nasıl korursunuz?

İşte ateşte yandı, alevlendi;

Taşları uğruna savaşmadı bile, değersiz!

Allah'ın elçisi ülkenize geldiğinde,

Döner, ve o puta hiç kimse yardım etmez (55).

(b) Uzza

Uzza, Nahletü'ş-Şamiye'de (Suriye Nahle'si) Huraz isimli bir vadide üç bölük dikenli ağaçtan ibaretti (56). Uzza'nın tarihi M.5. yüzyıla kadar çıkmaktadır. Ona tapmaya ilk davet eden Amr b. Rebi ile Haris b.Kab'dı. Amr halka, "Rabbimiz yazın Taif'e Lat'a, kışın Tihame'ye Uzza'ya gider" diyerek halkı ona tapmaya çağırırdı. İnanca göre bu iki put, içlerinde birer şeytan barındırmaktaydı (57).

49. İbn Hişam, a.g.e., V, 126; İbnü'l-Kelbi, a.g.e., 30

50. Brockelmann, a.g.e., 8

51. İbn Hişam, a.g.e., I, 126; Hitti, a.g.e., V, 149; Çağatay, a.g.e., 108

52. İbnü'l-Kelbi, a.g.e., 31; Cevad Ali, a.g.e. VI, 227-228

53. Cevad Ali, a.g.e., VI, 232

54. Cevad Ali, a.g.e., VI, 232

55. İbnü'l Kelbi, a.g.e., 31; Cevad Ali, a.g.e., 234

56. Ezrakî, a.g.e., 113; Cevad Ali, a.g.e., 235

57. Ezrakî, a.g.e., 113

İçlerinden sesler işitilirdi (58). Bu puta Kureyş, Kinane, Mudar gibi kabileler tapıyordu. Ancak bütün Araplar da buna saygı duyuyorlardı.

Uzza güneşi temsil eden bir tanrıça idi. Güney Arabistan'da Emetü Uzza şeklinde bir kadın adına rastlanması Uzza kültürünün burada yaşadığını göstermektedir (59).

Brockelmann'a göre: Uzza, Venüs yıldızına mukabil sayılarak kendisine ibadet edilen bir puttur (60). Uzza'ya, Hicaz'ın yanında Irak, Şam, Nabât ve Safa gibi yerlerde de tapılmaktaydı (61).

Uzza'nın önünde bir kuyu vardı. Getirilen hediyeler oraya konurdu. Ayrıca ağaçları çevreleyen bir yapıya ilaveten onun hizmetçisi ve kapıcısı vardı. Son bekçisi Dubbayya es-Sulemi idi. Kendine mahsus telbiyesi ve tapınma şekli vardı. Ziyarete gidenler kurban takdim ederlerdi. Bu kurbanın niteliği konusunda tatmin edici bir bilgiye rastlanmamıştır. Araplar Uzza'ya nisbetle çocuklarını isimlendiriyorlardı. Bu çerçevede ilk isimlendirilen kişi Abduluzza b.Ka'b idi. Bundan başka, 3 kişinin daha aynı ismi aldığı kaynaklarda zikredilmektedir (62).

Kureyş, Hübel'den sonra Uzza'ya çok saygı duyuyordu. Hz.Peygamber (s.a.s.) ona tapmayı yasaklayınca Kureş'ten bazıları çok üzüldüler. Bunlardan Ebu Uheyha adlı birisini ölüm döşeğinde iken Ebu Leheb ziyarete gitti ve onu ağlar vaziyette buldu. Ona "niçin ağlıyorsun, Ölümden mi korktun? Ondan kurtuluş yoktur" diye sordu. O da, "hayır, korkmuyorum. Korkum şudur: Artık benden sonra Uzza'ya tapılmayacaktır. Onun üzüntüsüyle ağlıyorum" diye cevap verdi. Bunun üzerine Ebu Leheb, sen yaşarken senden dolayı ona tapılmadığı ki, senden sonra tapılmaktan vazgeçilsin. Sen üzülme, senden sonra ona tapınma ve sahip çıkma işini ben yürüteceğim" dedi (63). Fakat Ebu Leheb kendine sahip çıkmadığı gibi ona (puta) da sahip çıkamadı. Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber (s.a.s.), Halid b. Velid'i bu tağutu yıkmak için gönderdi. "Artık Araplar için Uzza yok, bu günden sonra ona tapılmayacak" buyurdu (64).

(c) Menat

Menat, Arapların en eski tapınaklarından birisiydi. O, Mekke ile Medine arasında, sahilde Muşellel dağına yakın kudeyd denilen yerdeydi. Bu puta başta Evs ve Hazreç, olmak üzere diğer Araplar kabileleri de saygı duyuyorlardı. Menat'ı ilk dikenin Amr b. Luhay olduğu rivayet edilmektedir (65).

58. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 32; Cevad Ali, a.g.e., 235

59. Cevad Ali, a.g.e., VI, 238; Çağrırcı, a.g.md., 318

60. Çağrırcı, a.g.md., 318; Brockelmann, a.g.e., 8

61. Brockelmann, a.g.e., 8

62. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 33-34; Cevad Ali, a.g.e., VI, 236-237

63. İbn Hişam, es-Sire, I, 24; İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 34; Cevad Ali, a.g.e., VI, 137

64. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 35; İbn Hişam, a.g.e., I, 24; Cevad Ali, a.g.e., VI, 245

65. Ezrakî, a.g.e., 112

Bu, putların en eskisiydi (66). Kader ve kazayı bilhassa ölümü takdir eden (67); rüzgarı gönderen ve yağmuru yağdıran bir ilah olarak kabul edilmişti. Kur'an-ı Kerim," Lat ve Uzza'yı gördün mü ve üçüncüsü Menatı?" (68) diyerek, bir tanrılar üçlemesi (teslis) içinde bundan söz etmektedir.

Menat'ın Yunanlıların Tyches oferasın'a tekabül ettiği kabul edilmiştir (69). Buna bağlı olanı kabileler, Kâbe'yi tavaf edip Arafatta vakfe yaptıktan sonra gelip yanında kurbanlarını keser ve burada traş olurlardı. "İlah-ı Hazrec" denilen bu puta, Evs ve Hazrec'in aşırı sevgisi ve saygısını ifade için Abdüluzza b.Vedia el-Müzani (veya bir başkası) şöyle demiştir:

"Burada gerçekten doğru, samimi bir yemin ettim.

Hazrec kabilesinin kurban yerinde, Menat'ın yanında" (70).

Araplar, bu puta izafetle Abdu Menat ve Zeydü Menat gibi isimler koyarlardı. Menat'ın sadin ve hacibi vardı. Ona tapma ve onunla ilgili inançlar, vazifeler, H.8. yıla kadar devam etmiştir. Peygamberimiz (s.a.s.) Mekke'nin fethi için yola çıktıktan dört veya beş gece sonra Hz.Ali'yi bu putu yakmak için gönderdi. Hz.Ali onu yıktı ve orada bulunan önemli maddeleri Peygamberimize getirdi. Getirdikleri arasında Gassam kralı Haris b.Ebu Şamir el-Gassan'nin hediyesi olan iki kılıçta vardı.

Hz.Peygamber (s.a.s.) bu iki kılıcı Ali'ye verdi. Rivayete göre Hz.Ali'nin meşhur kılıcı Zülfikar bunlardan biriydi (71). Cahiliyye döneminde güneş ile ilişkisi olduğuna inanılan bir çok tanrı ve put vardı. Buraya kadar sözkonusu edilen ve üçlü bir tanrı anlayışını da yansıtan Lat-Menat-Uzza putları Arapların en eski mabudlarından olup, güneşi temsil ettiklerine inanılırdı. Nitekim Lat, Safa'lılara ait bir kalıntıda güneşin bir parçası olarak resmedilmiştir (72).

Daha önce de belirtildiği gibi, zikredilen üç putun herbiri bir tanrıçaydı. Kur'an-ı Kerim'de de müennes olarak geçen, (73) bu putlara "Benatullah" (Allah'ın kızları) da denilmekteydi (74). Araplar bunların şefaathlerini beklerlerdi.

Cahiliyye araplarının bu anlayışlarına karşılık, Ku'an'ın konuya bakışı şöyledir: "Siz de gördünüz değil mi Lat ve Uzza'yı; Üçüncü olarak diğer putunuz Menat'ı? Demek size erkek, Allah'a dişi öyle mi? Öyleyse bu çok insafsızca bir taksim. Onlar hiçbir şey değil, sırf sizin ve babalarınızın uydurduğu kuru isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiç bir delil indirmedir " (75). Burada Kur'an onların başıboş ve mesnedsiz düşüncelerini net bir şekilde ortaya koymakta ve onları bu düşüncelerinden dolayı kınayarak, öngördükleri taksimi zalimane bir tavır olarak tasvir etmektedir.

66 İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 29

67.Hasan İ.Hasan, a.g.e., I, 94

68.Necm, 53/19-20

69.Brockelmann, a.g.e.,8

70.İbnü'l-Kelbî, a.g.e.,30; Cevad Ali,a.g.e.,VI, 247, 250

71.İbnü'l-Kelbî, a.g.e.,30; Cevad Ali,a.g.e.,VI,247,250 Ezrakî, a.g.e.,112

72.Cağrırcı, a.g.md., 318

73.Necm, 53/19

74.Danışmend, a.g.e., I, 298; Hitti, a.g.e., I, 149

75.Necm, 53/19-22

(d) Zü'l-Halasa

Zü'l-Halasa'nın yeri, keyfiyeti konusunda değişik fikirler varsa da, genel kanaata göre Mekke ile Yemen arasında Mekke'ye yedi gecelik mesafede Tebala denilen yerde idi ve üzerine bir çeşit taç oyulmuş ak bir taşı (76). Ona bir ev yapılmıştı. Has'am, Becile, Ezd es-Sarat kabileleri ile Hevazin, araplarından bunlara komşu olanlar ona taparlar ve kurban keserlerdi. Zü'l-Halasa'ya Yemen'in kabesi de denilirdi (77). Önünde fal okları vardı. Bunlar emredici (amir), yasaklayıcı (nahi) ve mühled verici (müterabbis) şeklinde adlandırılmış oklardı. Araplardan birisinin babası öldürülmüştü. Onun intikamını almadan önce fal oku çekip çıkacak sonuca göre hareket etmek istiyordu. Üç defa ok çekti. Herseferinde de yasaklayıcı ok çıkınca,

"Ey Zü'l-Halasa,

Eğer sen kan davasıyla görevli olsaydın,

Benim gibi,

Ve senin baban gömülmüş olsaydı,

Düşmanın öldürülmesini yasak etmezdin!" (78).

diyerek fal oklarını putun suratına fırlattı.

Mekke'nin fethi sırasında Zü'l-Halasa'yı ortadan kaldırmak için Resulullah (s.a.s.) Cerir b.Abdullah el Beceli'yi gönderdi. Cerir, kabilesinden yanına adamlar aldı. Has'am ve Bahila putu korumak için savaştı. Cerir onları bozguna uğrattı. Tapınağı yıktı ve ateşe verdi. Böylece tapınak ortadan kalkmış oldu (79).

(e) Fels

Fels, Tay kabilesi ile ona yakın bazı kabilelerinin tapınağıydı (80). Bu tapınak, Ece dağlarında kırmızı bir burundu ve İnsan heykeli şeklindeydi. Ona bağlı kabileler ona taparlar, telbiye getirirler, kurban keserler, hediyeler sunarlardı. Hayatı tehlikede olan ona sığınır ve emniyette olurdu. Onun haremindedir olan bölgeye "kutlu bölge" denirdi (81).

Bavlan Fels'e ilk ibadet eden kişiydi. Tapınağın ilk ve son bekçisi de Bavlan oğullarıydı. İslam yayıldığı sırada Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi burayı yıkmak için gönderdi.

76. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 51; Ezrakî'ye göre Zül-Halasa'yı Amr b.Luhay Mekke'nin aşağısına dikti.

Erzakî, a.g.e., 112

77. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 52; Cevad Ali, a.g.e., VI, 278-279

78. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 40; İbn Hişam, a.g.e., I, 127

79. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 41; Cevad Ali, a.g.e., VI, 272; Fayda, a.g.e., 39

80. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 41

81. Cevad Ali, a.g.e., III, 274

O da gidip onu yıktı. İbnü'l-Kelbi, daha önce Menat putunun yanında bulunan ve Hz.Ali'nin aldığı iki kılıcı aynı isimlerle burada zikretmektedir (82). Cevad Ali'ye göre İbnü'l-Kelbi, ya daha önce zikrettiği olayı unutmuş, ya da bir kıssadan iki olay ortaya çıkarmıştır (83).

(2) Putlar

(a) Sa'd

Sa'd, Kinane oğullarından Malik ve Milkan boylarının Cudda (Cidde) kıyısında bulunan putlarıydı. Uzun bir kaya şeklindeydi (84). Sahilde idi. Araplar, onun ismiyle çocuklarını isimlendirerek onları mübarek kıldıklarını zannediyorlardı. Bu putun, yıldızların bir işareti ve yerdeki bir temsilcisi olduğuna inanılıyordu (85). Ona tapanlardan birisi, bir gün develerini ona vakfetmek, onun tarafından takdis olunmak için put'a vardı. Tam yaklaştığı sırada develer ürktüler. Çünkü putun üzerine kan dökme adeti vardı. Develerin herbiri bir tarafa dağıldı. Adam çok üzüldü. Bir taş alarak puta fırlattı ve "Allah senin ilahlığını kaldırsın. Develerimi kaçirttin" dedi. Sonra gitti, onları buldu ve şöyle diyerek uzaklaştı:

"Biz Sa'd'a bizi birleştirsin diye geldik,

Fakat Sa'd bizi darmadağın etti,

Öyleyse biz Sa'd'dan değiliz!

Sa'd artık çöldeki kayadan başka bir şey değil!

Ona ne eğri ne de doğru için dua edilir!" (86).

Sa'd putundan sonra Araplar arasında meşhur olan ve Hz. Nuh döneminden kaldığı bilinen beş putu inceleme konusu yapmamız gerekir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de bu putlar zikredilmektedir (87). Ancak Cahiliyye arapları arasında bunların zuhuru tam çözülememiş bir konu olarak görünmektedir.

İbnü'l-Kelbi'nin rivayetine göre bir cin Amr b.Luhay'ı tahrik ederek Cidde kıyısına gitmesini ve orada ki putları Tihame'ye getirmesini sonra da Arapları onlara tapmaya çağırmasını telkin etmiştir. Amr b.Luhay bu telkine uyararak gitmiş, onları çıkarıp Tihameye getirmiştir. Araplar da onlara sahip çıkarak tapmaya başlamışlardır (88).

82. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 52; Cevad Ali, a.g.e., VI, 278-279

83. Cevad Ali, a.g.e., VI, 279

84. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 41

85. Cevad Ali, a.g.e., III, 274

86. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 41

87. Nuh, 71/23

88. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 49

Ancak burada bir sorunun cevabını bulmak zordur. O da Amr'ın bu putlara eski isimlerini nasıl bilip verdiği. Biz, bu konuyu bir yana bırakıp tek tek putları ele almak istiyoruz.

(b) Vedd

Havlan boyundan Avf b.Uzra,Amr b.Luhay'dan bu putu alıp Vadi'l-Hura'ya götürdü ve Dümetü'l-Cendel'e dikti. Put erkek şeklindeydi. Avf, oğluna da ona izafeten "Abdu Vedd" ismini koydu ve onu bu puta bekçi yaptı.Bundan sonra Araplar aynı ismi kullanır oldular. Sözkonusu put, Lat'tan daha geç bir döneme aittir. Avf b.Uzra Zeydül-Lat'ın torunu sayılır. Ona denk olmak üzere Yunan'ın "Eros" ve başka tanrı isimleri sıralanmıştır.Tebük seferi sırasında Hz.Peygamber Vedd'i yıkması için Halid b.Velid'i gönderdi. O da için gidip Abdül Vedd ve Beni Amir'le savaştı. Onları yenerek putu yıkmaya muvaffak oldu (89).

(c) Suva

Bu put kadın şeklinde idi. Amr b.Luhay bunu putatapıcılıkta kendisine uyan Hüzeyl kabilesinden Müdrike b.Ya's b. Mudar'a verdi. O da onu getirip Batn-ı Nahle'de "Ruhaf"denileni yere dikti. Mudar kabilesinden ona yakın oturanlar gelip ona tapıyorlardı. Araplardan biri adı geçen putla ilgili olarak şöyle demiştir:

"Reisleri için didindikleri görülüyor,

Hüzeyl'in Suv'a için didindiği gibi" (90).

Hemedanlılardan da ona ibadet edenler vardı. İslam'ın yayılışı sırasında, H.8.yılda Hz.Peygamber (s.a.s.) onu yıkmak için Amr b. As'ı gönderdi. Amr, put bekçisi ile aralarında geçen bir konuşmadan sonra, bekçinin gözleri önünde onu yıktı. Bunun üzerine bekçi müslüman oldu. Çünkü o, putu bir tabu olarak düşünmüş ve ana zarar verilemeyeceğine inanmıştı (91).

(d) Yağus

Amr b.Luhay bu putu En'am b.Amr el-Muradi'ye verdi. O da onu Yemen'de Mezhic isimli bir tepeye dikti. Aslan şeklinde olan bu puta Mezhic kabilesi, Hemdanlılar ve Yemenlilerden onlara komşu olanlar tapıyorlardı. Onun bir bekçisi ve hizmetçisi vardı. Araplar ona ibadet ediyor ve işleri hususunda ona danışıyorlardı. Ayrıca ona nisbetle Abd Yağus ismini de kullanıyorlardı (92).

89 Cevad Ali, a.g.e., VI, 257

90 İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 50

91 İbn Hişam, a.g.e., I, 411, Cevad Ali, a.g.e., VI, 257, 259

92 İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 50; İbni Hişam, a.g.e., I, 120; Buharî, Tefsir, 33

Bedir harbi sırasında Benu Murad ile Benü En'am arasında, putlarının savaşa götürülüp götürülmemesi hususu kavga sebebi olmuştu. Benu Murad, savaşta putun yanlarında bulunması ve bakıcısının kendilerinden olmasını istiyorlardı. Benu En'am ise putun yerinde kalmasını savunuyordu. Çıkan savaşta Benu En'am, Benu Murad'ı yenmiş ve durum onlar lehine çözülmüştü (93).

(e) Ya'uk

Navf b.Hemedan'ın Amr b.Luhay'dan aldığı ve götürüp Yemen'de Hayvan isimli bir köye diktiği bir puttur. Bu yer Mekke'ye iki gecelik uzaklıktaydı. Ya'uk kısırak şeklindeydi. Hemedanlılar ile Yemenlilerden yakın olanlar ona tapıyorlardı. Ona Benu Kinane'nin putu da diyorlardı. Ya'uk cahiliyyede çok önemli putlardan değildi. Hatta İslam'ın zuhuru sırasın da ona olan bağlılık ve hürmet azalmıştı. Yine de ona nisbetle isim koyma adeti vardı. Hemdanlılardan Malik b.Nebt el-Hemedan Ya'uk için şöyle demişti:

"Allah dünyada zaman ve menfaat verir,

Ya'uk ise ne menfaat ne de zarar verir " (94).

(f) Nesr

Amr b.Luhay, Nesr'i Himyerlilerden Madikerip isimli birisine vermiş, o da götürüp Sebe ülkesinde Belha denilen yere dikmiştir. Himyerliler ve komşuları bu puta tapıyorlardı (95). Nesr kartal şeklindeydi.

Bir rivayete göre Nesr, Kuzey Araplarının putlarından. Sabirler, İbraniler ve Süryaniler gibi topluluklarda da bu isimde putlar vardı (96). Bir kısım Araplar, Zünüvas onları yahudileştirene kadar ona taptilar. Bir kısmı ise İslam gelişi ve putun yıkılışına kadar ona tapınmalarına devam ettiler. Nesr'in kendine özgü telbiyesi vardı. Yanında kurban kesilir ve dua edilirdi (97).

Yukarıdan beri zikredilen meşhur tapınak ve putların dışında başka tapınak ve putlar da vardı. Mesele Havlan'da bulunan Umyanis, her yıl ekin ve davarlardan bir kısmının sunulduğu bir puttu. Yemen San'a'da Riam tapınağı meşhurdu. Bekir ve Tağlib kabilelerinin Zül-Kaabat, Devslilerin Zül-Keffeyn, bazı kabilelerin Suriye taraflarında Ukayşır, Ezd kabilesinin Zü'ş-Şera ve Müzeyne kabilesinin de Nuhm adı verilen putları burada sıralanabilecek diğer putlardır (98).

93. Cevad Ali, a.g.e., VI, 261

94. İbn Hişam, a.g.e, I, 120; Elmalılı, a.g.e., VIII, 356,357

95. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 51; İbn Hişam, a.g.e., I,121

96. Cevad Ali, a.g.e., VI, 264

97. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 52; Şiblî, a.g.e., I, 96

98. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 33-45; İbn Hişam, a.g.e., I, 110-125; Cevad Ali, a.g.e., VI, 248-279

4. Putlarla ilgili İnanç ve Tutumlar

a. Putları Ziyaret ve Telbiye

Cahiliyye döneminde Kâbe dışındaki tapınaklar (tağutlar), Kâbe gibi dört köşe ve kutsal yapılarıydı. Bu ibadet evlerine hizmet eden perdedarlar da nesepeçe üstün sayılırdı. Tağutlara sadece putlara tapınma yeri değil, bunun yanında cahiliyye araplarının gaybı veya anlayamadıkları bazı şeyleri putlardan özel olarak öğrenmek istedikleri yerlerdi. Ziyaretçiler (ihtiyaç sahipleri), müşkillerini halletmek geleceğe ait haberleri sormak, iyi olmasını istedikleri bir iş yada bir hırsızlık olayını neticeye bağlanmak istediklerinde onlara perdedar yardımcı olurdu. Putlardan çıkan garip sesler soru ve isteklerin getirilen hediyelerin kabul edildiği anlamına gelirdi (99).

Bu tağut ve putları ziyarete gelenler için özel elbiseler bulunurdu. Oraya ibadet veya başka gayeler için gelenler bu temiz elbiseleri giyerler, sonra da çıkarıp yerine koyarlardı. Bu adet yahudilerde de vardı (100).

Cahiliyye arapları Kâbe'yi yedi defa tavaf ediyorlar ve tavaf esnasında telbiye getiriyorlardı (101). Bu tavaf ve telbiyeyi put ve tağutları için de uygular oldular. Kabe'yi tavafta, Kureyş başta olmak üzere diğer kabilelerin farklı telbiyeleri bulunduğu gibi, put ve tağutlar için de ayrı ayrı telbiyeler sözkonusu idi. Bunlardan bazılarını sıralamak yerinde olacaktır. Uzza için getirilen telbiye şöyledir: "Lebbeyk Allahümme Lebbeyk, Lebbeyke ve Sa'deyk bima nuhibbu ileyk (Emrine boyun eğerek geldik Allahım! Emrine boyun eğdik ve senden yardım istiyoruz. Sevdiğimiz ile sana geldik)". Zül'l-Halasa'nın telbiyesi ise, "Lebbeyk Allahümme Lebbeyk, Lebbeyk bima huve ehabbu ileyk (Emrine boyun eğerek geldik ey Allah'ım! Emrine boyun eğerek ve senin için sevgili olan ile sana geldik)" şeklindedir (102). Görüldüğü gibi, telbiyeler, bir açıdan Arapların şirk şeklini de ortaya koyan belgeler niteliğindedir.

Bir kısım Araplar Kâbe'yi ziyarete ve hacca gelecek olsalar, önce kendi putlarına gider, ibadetini ve telbiyesini yerine getirip, sonra Mekke'ye gelirlerdi (103). Bir kısmı da hac ve panayır mevsiminde Mekke'ye gelip, Arafat'ta vakfeyi yapar, Kâbe'yi tavaf eder, telbiyesini getirir ve şeytanı taşlar; sonra ihramdan çıkmadan kendi putunun yanına gidip onu ziyaret eder, telbiyesini getirir, ibadetini yapar, kurbanını orada keser ve ihramdan çıkardı (104).

99. Hasting, a.g.md, 660; Cevad Ali, a.g.e., VI, 403,416

100. Tekvin, 35/1-2

101. Ebu Cafer, a.g.e., 313

102. Cevad Ali, a.g.e., VI, 375-376

103. Yakubî, Tarih, I, 225

104. Cevad Ali, a.g.e., VI, 248; Ebu Cafer, a.g.e., 314

b. Putlar Adına Yemin

Cahiliyye döneminde Araplar Allah adına yemin ettikleri gibi, putlar adına da yemin ediyorlardı. Amr b.Cabir bir şiirinde,

"Gutayf'lılar yemin etti,
Sürülerini çekmeyecekler ben de Ansab'a (dikili taşlara) yemin ediyorumki,
Onları tehdit etmiyeceğim!" demiştir (105).

Benu Zamra'dan birisi, kabilesiyle başka bir kabile arasındaki savaşı anarak "kutlu taşlara ve örtüye yemin ettim!" ifadesini kullanmıştır. el-Mütelemmis ise, Amr b.Hind'e, kendisine ve Tarafa b.el-Abd'a yaptıkları hakkında şöyle demiştir:

"Sen beni,taşlama korkusundan sürdürdün, fakat hayır!
Lat'a ve kutlu taşlara andolsun ki kurtulamazsın! "(106).

Görüldüğü gibi, eski Arap şiirinin tanıklığı, cahiliyye araplarının putlara yemin ettiklerini ispat etmektedir.

c. Putlar İçin Ürünlerden Pay Ayırma

Cahiliyye Araplarının ekip biçtikleri ekinlerden ve yetiştirdikleri deve, sığır, koyun, keçi gibi hayvanlardan bazılarını şeyleri kendi inançlarıncaya Allah için, bazılarını da putlarına tahsis ederlerdi. Allah için ayırdıklarını misafire ve fakirlere ikram ederlerdi. Putları için ayırdıklarını da, onların masraflarına ve icra edilecek ayinlere, harcarlardı. Allah için ayırdıkları iyi çıkar, yetişip büyürse onu ilahlarına adayarak, putlarıinkiyle değiştirirlerdi. Eğer putlar için ayırdıkları iyi çıkarsa onu olduğu gibi bırakırlar; "Allah zengin, bunlar fakirdir" diyerek putlarını Allah'a tercih ederlerdi (107).

Kur'an-ı Kerim, onların bu cehalet ve saplantılarını şöyle ifade etmektedir: "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a bir hisse ayırmakta ve kendilerince, bu Allah'a ait şu da ortaklarımıza demektirler. Ortakları için olan hisse Allah'a ulaşmamakta, fakat Allah'a ayrılan hisse ortaklarına ulaşmaktadır. Verdikleri hüküm ne kötüdür!" (108).

d. Putlara Kurban Sunma

İnsanlığın tarihi kadar eski olan kurban sunma hadisesi, kurbanla tanrılara veya Tanrı'ya onlara veya o'na bağlılığı teyid etme gayesine uygun olarak her zaman görülmüştür. Cahiliyye arapları, Hz.İbrahim'in dininden ve atalarından kalma kurban sunma işini yapagelmişlerdi. Ancak Allah için kesilen kurbanı; putlara

105. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 43

106. İbnü'l-Kelbî, a.g.e.,44

107. Taberî, Tefsirü'l, 607; Elmatılı, a.g.e., III, 522; Seydişehrî, I, 314

108.En'am, 6/136

yaklaşmak, onlara hizmet ve onlardan beklediklerine vesile olması amacıyla putlara ve tağutlara sunma, şeklinde bir adet haline getirmişlerdi. Her bir puta, tağuta kurban sunulurdu. Uzza' ya sunulan kurbanlar, "gabgab" denilen kuyunun başında kesilirdi (109). Evs ve Hazrec'in Menat'a olan aşırı sevgisi ve saygısını ifade etmek için Abduluzza b.Vedia el Müzeni şöyle der:

"Burada gerçekten, doğru, samimi bir yemin ettim,

Hazrec kabilesinin kurban yerinde,

Menat'ın yanında"(110)

Nuhm'un bekçisi Huzai b.Abd, Hz. Peygamberin risaletini haber alınca, hemen puta koşmuş ve şu beyitleri söyleyerek onu kırmıştır:

"Yanında kurban kesmek için Nuhm'a gittim,

Her zaman yaptığım gibi ibadet için,

Aklımı kullanarak kendime dedim ki:

Bu da ilah mı, hiç düşünmez misiniz?

Vazgeçtim, bu günden sonra benim dinim Muhammed'in dinidir.

İlahım da Göğün övgüye layık, yüce ilahlı!" (111).

e. Putlar Önünde Fal Okları Çekme

Bu adeti ilk defa kimin icad ettiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak iş giderek öyle bir hal almıştır ki "ezlam" denilen fal oku çekme görevi ihdas edilmiştir. Pek çok puta ve tağutun önünde fal oku çekilir ve ona göre hareket edilirdi. Özel put ve tağutlar dışında, bütün araplarca kutsal sayılan Hübel'in önünde çekilen fal okları herkesçe kabul edilirdi. Oklar üzerinde "evet", "hayır", vb. farklı seçenekleri belirten yazılar vardı. Bir ihtiyacı veya arzusu olan gider, ok sandığından ya görevli aracılığıyla ya da kendisi ok çeker ve çıkan sonuca göre hareket ederdi. Bazen çekilen ok isteğe aykırı çıkabilir; o zaman puttan yüz çevirilerdi. Hübel ile ilgili olmasa da diğer putların yanında cereyan eden bu tür olaylarda fal oklarını putlara fırlatıldığı da olurdu.

Buna örnek olarak, babasının intikamını almadan önce Zü'l-Halasa putunun önünde defalarca fal oku çeken ve her seferinde olumsuz bir sonuçla karşılaşmış nihayet okları putun suratına fırlatan arabin durumu anılabilir. Daha önce de ifade

109. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 33; Cevad Ali, a.g.e., VI, 419

110. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 30

111. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 42

edildiği gibi, sözü edilen kişi putuna şöyle haykırmıştı:

"Ey Zü'l-Halasa,

Eğer sen kan davasıyla görevli olsaydın,

Benim gibi, ve senin baban gömülmüş olsaydı,

Düşmanın öldürülmesini yasak etme hatasına düşmezdin!" (112).

Öyle anlaşılıyor ki Araplar, put ve tapınaklarına saygı duymakla beraber bu saygıları tam ve kesin değildi. İşlerine geldiği ve duaları tesadüfen isteklerine uygun düştüğü zaman memnun oluyorlar, onlara saygı duyuyorlardı. Umdukları netice çıkmadığında ise öfkelenip hakaret, hatta küfürediyorlardı. Bu konuda yukarıdakine ilave olarak pek çok örnek verilebilir. Ancak biz, iki örnekle yetineceğiz. Mesala, Sa'd putunun üzerinde kan lekeleri olduğu için develeri ürküp dağılan bir adam, Yerden bir taş alıp puta doğru fırlatır ve şöyle seslenir:

"Allah senin ilahlığını kaldırsın;

Develerimi kaçtırtın!" (113).

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki, Cahiliye dönemi'nin putperest arapları, putlarını kendi dünyevi çıkar ve arzularının onaylandığı merciler şeklinde düşünmüşlerdir.

Cahiliye döneminde hakiki manasıyla bir ruhban sınıfı mevcut olmadığı gibi, böyle bir hayat tarzı da sözkonusu değildi. Özellikle mabetlerde bu isimle anılan kimseler yoktu. Ancak mabede gelenlerin işlerini kolaylaştırmakla görevli bazı insanlar vardı. Bunlar mabetlerin korunması ve temizlenmesi görevlerini yaparlardı. Nitekim "sadin" denilen ve tapınaktaki görevleri idare eden kişiler yanında, "hacip"ler de bulunuyordu. Haciplik, bekçilik göreviydi. Sidanet ve hicabet hizmetleri, daha önce belirtildiği gibi, Kabe için de sözkonusu olmuştur (114).

Ayrıca put ve tağutların yanında kahin ve kahineler de vardı. Bunlar putlardan çıkar garip sesleri tefsir eder, faloklarını çekerlerdi (115).

f. Şiirle Putları Övme-Yerme

Uçsuz bucaksız ve sessiz çöllerin tabii yapısı, Arapların şiire olan yatkınlığına zemin hazırlamıştır. Şairane düşünüş, onların doğuştan sahip oldukları bir kabiliyetti. Önceleri darb-ı mesel şeklinde ezberlenip günlük hayatta kullanılan şiir, daha sonra düzenli bir şekil aldı (116).

112. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 40; Ezrakî, a.g.e., 106-107, Çağatay, a.g.e., 128; Hitti, a.g.e., 145

113. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 41 Örnekler için ayrıca bkz- Atay, a.g.m., 88-89

114. İslam'ın zuhuru sıralarında Ka'be'nin sidanet görevi Abduddar oğullarının elindeydi.

bkz. Cevad Ali, a.g.e., VI, 425-426; Eyüp Sabri Para, Mîr'at-ı Mekke, 969;

115. Cevad Ali, a.g.e., VI, 426-428; Danışmend, a.g.e., 316; Uçok, Bahriye, Dönmeler ve Yalancı Peygamberler, 11

116. Ahmed, Emin, Fecrül-İslâm, I, 80-89

Göçebe Arap hayatının zaruret ve ihtiyaçlarını anlatan en önemli unsur olan şiir, cahiliye araplarının ahlak ve adetlerini yanında diyanet ve akidelerini de içine alan bir sicil olarak kabul edilirdi. Onlar, diğer konularda olduğu gibi, dini konularda da duygu ve düşüncelerini şiirle ifade ederlerdi. Bu çerçevede, putlara övgü ve yergi niteliğinde şiiri kullanmışlardır. Sözgelimi, Kureyş Kabe'yi tavaf ederken şu övgüleri dile getiriyordu:

"Lat hakkı için, Uzza hakkı için!

Onlar yüksek turnalardır.

Onların şefaatine ümit bağlanabilir!

Üçüncüleri Menat hakkı için! " (117).

g. Putlara Nisbetle Çocuklara Ad Koyma

Araplar, doğan erkek çocuklarına, gördükleri ya da duydukları hayvan veya eşya adlarını iyiye yorarak ve yorumlayarak isim koyarlardı. Mesela; kurt (zi'b), köpek (kelb), taş (hacer) gibi isimler bir takım yorumlarla bu çerçevede kullanılmaktaydı. Burada kurt anlayış ve kazanç, köpek yakınlık ve koruyuculuk, taş ise sertlik, sağlamlık, kuvvet ve sabır şeklinde yorumlanmıştı (118).

Bazen tanrılarına (putlarına) göre isimlendirmeler de yapılırdı. Mesala Abdu'l-Uzza, Abdü Menat, Abdu'ş-Şems, Abdu Vedd vb. isimler bu noktada en çok dikkat çeken örneklerdir. Dolayısıyla putlara nisbetle çocuklara ad koyma, bir cahiliye adeti ve putlara karşı bir tutum olarak değerlendirilmektedir (119).

h. Putlara Adanan Hayvanlar

Cahiliye arapları bazı hayvanları tanrılar için serbest bırakıyor ve günlük hayatta onlardan istifade etmekten kaçınıyorlardı. Bu işi ilk ihdas edenin Amr b. Luhay olduğunu Hz. Peygamber (s.a.s.), "Amr b.Luhay"ı cehennemde bağırsaklarını sürükler gördüm. Çünkü develeri salma yapanların ilki idi" (120) şeklindeki sözlerle belirtmektedir.

117. İbnü'l-Kelbî, a .g.e., 32

118. Koçak, a.g.e.,53

119. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., 49

120. Buharî, Menâkıb, 1

Bu hayvanlardan Bahire; kulağı delinip, eti yenmeyen, yünü alınmayan ve Tanrı için serbest bırakılan deveye denilir. Saibe; bir kimsenin herhangi bir hastalıktan kurtulması veya dilediği bir işi başarması halinde serbest burakacağını adadığı arka arkaya on dişi yavru doğuran devedir. Ham; dölünden arka arkaya on defa dişi yavru alınan erkek deveye verilen isimdir. Vasile ise; arka arkaya beş defa ikiz doğuran koyun ve devedir. Eğer ikizlerin biri erkek biri dişi olursa, dişisi hakkında, "kardeşine ulaştı" denilerek ikiside tanrılarına adanırdı. Onlardan hiçbir şekilde faydalanılmaz başı boş bırakılırlardı (121). Kur'an-ı Kerim bu adeti yasaklayarak, "Allah bahire, saibe, vāsile, ve ham diye birşey meşru kılmamıştır. Fakat inkar edenler Allah'a yalan uyduruyorlar ve çoğu da akıl erdiremiyor" (122). Mealindeki beyanıyla konuyu hükme bağlamakta; bu cahili hareketin boş ve anlamsızlığını vurgulamaktadır.

B-Araplar'da Tanrı İnancı ve Kaynağı

1. Samiler'de Yüce Tanrı : El

Samilerin inandıkları en yüce ilah "El" veya "İl" diye anılan Tanrı idi. Bu Akadlar'da "İlü" şeklinde görülür. Fenikeliler'de ve Güney Arabistan'da da görülen ve sami dilinde Allah'ı ifade eden bu kelime bütün sami kavimlerde vardır (123). "El", Allah kelimesinin kökü ve ilk zamanlardaki şeklidir (124). Hz İbrahim'in doğup büyüdüğü Ur şehri ve çevresinde de "İl" ve "An" isimli ilahların var olduğu arkeolojik araştırmalardan anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede belirtmek gerekir ki, Suriye ve Filistin bölgesinde yüce Allah'ın ismi "El" idi. O'nun herşeyin yaratıcısı, hakimi ve sahibi olduğuna inanılmakla birlikte O'na oğullar ve kızlar isnad ediyorlardı (125). Kuzey Arabistan ilahlarının başında "EL (İlah-Allah) denen tanrı vardır. En büyük tanrı O'dur; Fakat şerikleri pek çoktur. O, diğer tanrıların babasıdır (126).

İbranilerdeki tanrı ismi Eloah, El'in genişlemesinden ibaret ve Arapça'daki Allah kelimesinin karşılığı olan bir kelimedir (127). Yahudilik'te de El'e yüce bir tanrı olarak ibadet edilirdi. O, Kenan diyarının baş tanrısı, tanrıların babası ve göklerin efendisi olarak övülür (128) ve Yahve için eş anlamlı bir isim olarak da kullanılırdı (129).

121. İbn Hişam, a.g.e., I, 145; Elmalılı, a.g.e. III, 348; Çağatay, a.g.e., 138-139

122. Maide, 5/103

123. Cevad Ali, a.g.e., VI, 34-35; Özvural, Tuncay, "Eski Ahidde Tanrı Kavramı", 52

124. Danişmend, a.g.e., I, 307

125. Sarıkçioğlu, a.g.m., 29

126. Danişmend, a.g.e., I, 297-307

127. Yıldırım, a.g.e., 106

128. Mezmurlar, 16/1, 27; 85/8

129. Tevkin, 14/11, 18

Allah isminin, "El" ve "İlah"ın birleşmesiyle El-ilah şeklinde okunarak oluştuğunu kabul edenler vardır (130). Bu okuyuşta kolaylık sağlamak için ilah kelimesinin hemzesi kaldırılıp lam'lar idğam edilmiş ve Allah şeklinde telaffuz edilmiştir. El-lat isminde olduğu gibi, idğam sonucu Yüce Allah isminin "El" ve "Elehe" kelimesinin birleştirilmesi sonucu oluştuğu ve Allah şeklinde değiştiği belirtilmektedir (131). Bu konuda daha başka görüşler de vardır (132).

2. Araplarda Yüce Tanrı Kavramı : Allah

Cahiliye araplarının inandıkları mahallikabile putu (tanrıları) vardı. Herkes kendi kabile putuna (tanrıları) tapmanın yanında, bu ilah (put) ların üzerinde soyut olarak ifade edilen mutlak güç ve kudret sahibi yüce bir varlığa da inanıyordu (133). Bu yüce varlığa "Allah" diyorlardı. Ancak O'nu çok uzaklarda olan tanrı olarak gördükleri için günlük işlerinde çevrelerinde bulunan ve Allah ile aralarında şefaathçi olacaklarına inandıkları düşük derecedeki ilah (put) lara tapıyorlardı. Araplar bu ilahlardan korkarlardı. Şayet herhangi bir sebeple onların öfkesini çekerler de, kendilerine olan iyilikleri ve merhametleri yok olursa hastalık, kıtlık, mal ve can kaybı gibi musibetlere uğrayacaklarına inanırlardı (134).

Herşeye rağmen İslam'ın zuhuru sıralarında Araplar arasında bütün ilahların üzerindeki Tanrı olarak Allah inancı gelişmekteydi. Araplar arasında "tevhid"e dayanan bir tanrı fikri yayılıyor, bunun yayılmasından kaynaklanan sağlıklı düşünceler ortaya çıkıyordu (135).

3. Tanrı'nın Birliği

Cahiliye arapları, Samiler'den gelen en yüce tanrı "El" inancı ve Hz. İbrahim dininden gelen tevhid anlayışı vb. sebeplerle Allah'ın varlığı ve birliğine inanmaktaydılar. Onların bu noktadaki durumlarını Kur'an-ı Kerim, "Onlara, gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorsan muhakkak Allah'tır derler" (136); "Andolsun ki onlara kendilerini kimin yarattığını sorsun elbette 'Allah' derler. O halde nasıl Allah'a kulluk'tan çevriliyorlar" (137) şeklinde anlatmaktadır (138).

130. Danışmend, a.g.e., I, 307; Topaloğlu, Bekir, "Allah" D.İ.A. II, 471

131. Cevad Ali a.g.e., VI, 231

132. Cevad Ali, a.g.e., 24

133. Bkz. İbn Kesîr, a.g.e., I, 19; Cevad Ali, a.g.e., VI 24; Topaloğlu a.g.md., 471; Mevdûdi, a.g.e., 15

134. İzutsu, a.g.e., 90; Sarıkçıoğlu, a.g.m., 27

135. Mevdûdi, a.g.e., 20

136. Zümer, 39/38

137. Zuhur, 43/87

138. Zümer, 39/38

Cahiliyye Arapları arasındaki Allah kavramı, mahiyet itibariyle İslam'ın takdim ettiği Allah anlayışına şaşırtacak şekilde yakındır. Onlar; Allah'ı bir ve en büyük güç, yegane halik, müdebbir, haliku'l-alem, razık, nafi, kadir, alim bildikleri halde, İslam gelince bu bilgilerinin onları gerçeği kabule götürmediğine hayret edilir (139)

Belirtilmeli ki onlar, bu gerçeği ancak mecbur kaldıklarında ortaya koyuyorlar; büyük felaket anlarında, ölüm-kalım durumlarında Allah'ı hatırlıyorlardı (140). Yine de sadece O'na ibadet edileceğini O'ndan başkasına tapılmayacağını bilemediler. O'nu "uzak tanrı" olarak düşündükleri için aracı ve yardımcı olsun diye müşahhas varlıklara inanıp taptılar.

4. Tanrı için Kullanılan Diğer İsimler

a. Rab (Rabbu'l-Kâbe, Rabbu'l-Beyt)

Rab kelimesi Arapça'da fail için kullanılan bir masdardır ve "terbiye" eden anlamına gelmektedir. Cahiliyye devrinde "sahip" manasında da kullanılan bu kelime, "Rabbu'l-Beyt" ve "Rabbu's-Sema" gibi özel sıfatlarla Allah'ı ifade ediyordu. İslam öncesi Arap edebiyatı gösteriyor ki Mekke'nin sahibi şeklindeki Allah inancı Araplar arasında yaygındı. Bu inanç sadece Hicaz bölgesiyle sınırlı kalmayıp Arap Yarımadası'nın diğer yerlerine de yayılmıştı. Hire sarayının ünlü Hıristiyan şairi Adiy b.Zeyd bir beytinde;

"Düşmanlar bana kötülük yapmak için gayrete geldiler,

Mekke'nin tanrısına ve salib'e andolsunki,

Bana yapabilecekleri hiç bir kötülüğü geri koymuyorlardı" (141).

Cahiliyye arapları rab kelimesini sahip, efendi amir, kral anlamlarında da kullanıyorlardı. Unuttukları Allah'ın rab vasfını biliyorlardı. Ancak onların nezdinde Allah tek rab değildi. O'ndan başka rab'ları da vardı ve tapınmalarını yani başlarındaki bu rab'lere yöneltmişlerdi. Böylece Allah'a tapınmayı fiilen terketmişlerdi. O, darda kaldıklarında akıllarına getirdikleri fakat, şekil veremedikleri bir varlıktı. Uluhiyetin muhtevasını büyük ölçüde Allah'tan gasbederek rab'lerine dağıtmışlardır. Kur'an, onların dilinde kalmış rab kelimesine gerçek muhtevasını vererek onu düşürüldüğü zilletten kurtarıp asıl seviyesine yükseltmiştir (142). 'Rabbu'l-Kâbe' ve benzeri deyimler cahiliyye düşünce sisteminde Allah'ın merkezi konumunu belirtmektedir.

139.Bu konuda ayrıca bkz, Ankebut, 29/61; Lokman, 31/25; Sebe, 34/24

140. İzzutsu, a.g.e., 96

141. İzzutsu, a.g.e., 96-99

142. Yıldırım, a.g.e., 102

O Arabistan'ın en kutsal mabedinin tanrısı sayılmıştır. Bu ise herkesin kabul ettiği en yüce Tanrı'yı hatırlatmak ve O'nun merkezi konumunu belirtmek içindir. Kur'an müşriklerin bu inançlarını hatırlatarak "öyleyse beytin (Kabe'nin) rabbine ibadet etsinler" (143) demektedir. Kur'anda rab kelimesi insanlara ait zamirlere muzaf olarak da kullanılmıştır. Bu da Arapların temayülüne uygundur (144).

Kabe'nin en kutsal mabed olarak kabul edilmesinin bazı sebepleri vardır. Safa ve Merve tepelerinin Kabe'nin yanında bulunması, Arafat'ın buraya yakın olması, zemzem burada yer alması, hac merasiminin onun etrafında yapılması ve kurbanların kesilmesi, bu sebeplerin başlıcalarıdır. Arap kabileleri kendi putlarını yüceltmek için onları Kabe'nin yanına dikerler ve ibadetlerini hem Kabe'nin rabbine hem de putlarına birlikte yapmayı hedeflerlerdi. Bu da Kabe'nin rabbine merkezi bir konum vermekteydi. O en Yüce Tanrı olarak Arabistan tanrılar panteonunun başı kabul ediliyordu. Bunun yanında Mekke'nin diğer şehirlere olan ticari, dini üstünlüğünde de önemli bir rol oynamaktaydı.

Cahiliyye arapları Allah'ı, "Rabbü'l-Beyt", "Rabbü'l-Kabe" ve "Rabbü Mekke" diye isimlendirmekte ve hepsi bunu kabul etmekteydiler. Kabe'nin yanında Mekke'de bulduklarında Uluhiyet kasdıyla dua ve ibadetlerini O'na yapıyorlardı. Kendilerine bir zarar geldiğinde O'na sığınıyor ve O'ndan yardım istiyorlardı. Bu tavırlarının kaynağı, Hz İbrahim ile Hz İsmail'in dininden kalma Allah inancıydı. Fakat iktisadi, siyasi vb. sebeplerle bu inanç değişime uğramış, insanlar bu inancın niteliğini kavrayamaz olmuşlardır. Burada Allah'ı Ka'be'nin Rabbi diye vasıflandırarak, bu kutsal yerde O'na ibadeti haber vermek içindi (145). Cahiliyye devrinde hristiyanlar bilmeyerek kendi Tanrı kavramlarını müşrik Mekkelilerin Allah'ıyla özdeş kabul etme eğiliminde olmuşlardır (146).

b. Rahman

Rahman ismi faile mülhak olan mübalağa sığalarından "fa'lan" vezninde bir sıfattır. Rahmetin ileri derecesini ifade eden bu kelime Allah için kullanılan bir özel isimdir. Rahman, yüce Allah'ın bütün yaratıklara rızık, hayat vermesi ve rahmetini esirgememesidir.

Genellikle bu ismin milattan sonraki zamanlarda Güney Arabistan'da var olduğu kabul edilmekte, Yahudi kaynaklı olduğu ve yahudiler aracılığıyla Yemen'e girdiği belirtilmektedir. Burada Hicaz bölgesi ve Kuzey Arabistan'ın Yemen'le olan bağlantıları önemli rol oynamış olmalıdır (147). Bazı dilci ve müfessirlerle birlikte Suat Yıldırım, bu ismin Arapça olduğu ve Arapça olmasına engel herhangi bir sebebin bulunmadığı üzerinde durmaktadır (148).

143. Kureyş, 106/3

144. Bu konuda geniş bilgi için, Yıldırım, a.g.e., 92; Tur, 49/43; Mü'minun 40/28

145. Danışmend, a.g.e., I, 295; İzutsu, a.g.e., 95-99; Mevdûdi, a.g.e., 68; Cevad Ali, a.g.e., VI, 41-42

146. İzutsu, a.g.e., 99; Cevad Ali, a.g.e., VI, 37

147. Cevad Ali, a.g.e., VI, 39

148. İbn Kesîr, a.g.e., I, 20-21; Elmalılı, a.g.e., I, 29-30; Yıldırım a.g.e.; 108,115

Cahiliyye arapları Allah'ı ifade etmek için Rahman ismini kullanırlar, fakat anlamını pek bilmezlerdi. Kur'an'da belirtildiği gibi, "Onlara; Rahman'a secde edin denildiği zaman Rahman da nedir? derlerdi"(149). Esasen inkarları yüzünden O'nu bilmediklerini söylüyorlardı. Halbuki aynı Mekkeli müşrikler, Hudeybiye anlaşmasında anlaşma metninin başına "Bismillahirrahmanirrahim" ifadesinin yazılmasına karşı çıkmışlardı. Onların Rahman'a direnmeleri, İslam'ın bununla Allah'ı vasıflandırmasından dolayıdır. Ayrıca besmele İslamın sembolüdür. Araplar Rahman ismini sadece Allah'a tahsis ediyor başka tanrılar ve putlar için kullanmıyorlardı. Çocuklarına bununla irtibatlı olarak "Abdurrahman" adını veriyorlardı (150). Sonuç olarak Rahman, cahiliyye araplarınca yüce Tanrıyı ifade etmek üzere Allah yerine kullanılan bir sıfat-isimdir.

5. Haniflerin Tanrı İnancı

Hanif kelimesinin etimolojisi üzerinde daha önce durduğumuz için burada aynı konuya yeniden dönmeyeceğiz. Belirtmek gerekir ki Hanifilik, Hz İbrahim'in ismiyle özdeşleşmiştir. Kur'an-ı Kerim'de, "Hanif" kelimesini çoğunlukla Hz İbrahim'in ismiyle birlikte zikreder. Bu manaya göre Hanif, batıl ve sapık inaçlardan kurtulup Hz İbrahim'in tevhid dinine bağlı olarak yaşayan kimse demektir.

Cahiliyye devrinde de tevhid inancına sahip bu insanlar putperestliğin karşıtı, Yahudilik ve Hristiyanlıktan farklı bir inanca sahip kimselerdi. K. Kerim, Hz İbrahim'i anlatırken "İbrahim ne yahudi ne de hristiyandı. O, ancak hanif olan bir müslimdi. Müşriklerden de değildi" demektedir (151). Bu din Allah'ın insanlık için öngördüğü doğal din idi. Araplar zamanla bu dini unutup terkettiler. Ancak onlardan bazıları mantık ve basiretleriyle Allahın varlığını ve birliğini unutmadılar. Son dönem haniflerinin bu dini aramak için seyhate çıkmaları ondan haberdar olduklarını gösterir. Dolayısıyla haniflerin Allah inancı Yahudilik ve Hristiyanlıktan geçme değil Hz. İbrahim'in tevhid dininden kaynaklanıyordu. Tarihçilerin verdikleri bilgi bu yöndedir (152).

Hanifler Allah'a şirk koşmama prensibine sıkı sıkıya bağlıydılar. Sünnet, Ka'beyi ziyaret, oruç gibi gelenekleri sürdürüyor ve ölü hayvan eti yemiyorlardı. Neşet Çağatay, Hz. İbrahim'e Allah'ın (c.c.) gönderdiklerini de içeren bazı sayfaların Araplar arasında Harunu'r-Reşid zamanına kadar gizli olarak varlığını koruduğunu ve o devirde Abdullah b. Ahmed adındaki biri tarafından bunların Keldani dilinden Arapça'ya çevrildiğini belirtmektedir (153). Ancak bu bilginin kaynağını beyan etmediği gibi bu konuda başka bir görüşe de yer vermemektedir.

149. Furkan, 25/60

150. Kocak a.g.e., 65

151. Ali İmran, 3/67

152. İbn Hişam, a.g.e., I, 236,238; Alûsi, a.g.e., II, 196; Cevad Ali, a.g.e., VI, 455

153. Çağatay, a.g.e., 158

Hız Muhammed'in zuhuruna yakın dönemde yaşayan ve hanif oldukları kabul edilen şahıslar, insanların kendilerine fayda ve zararları dokunmayan putlara tapmalarına anlam verememişlerdir (154). Arapların Yahudilik ve Hıristiyanlıkla temas halinde bulunmaları, hatta bazılarının bu dinlere girip çıkmaları sebebiyle, diğer konularda olduğu gibi, Allah inancı konusunda da söz konusu dinlere ait bazı etkiler göze çarpıyordu. Mesela son haniflerden Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın Allah inancında Kitab-ı Mukaddes'in etkisi görülmektedir. Ona göre Allah göz kamaştırıcı bir nur perdesi içerisinde yalnız ve tek olarak oturmaktadır. İnsanın gözü bu nur perdesini aşıp Allah'ı göremez. Bu nur perdesi meleklerle kuşatılmıştır. Melekler ise Allah'ın yardımıyla, kuvvetlendirilmiş yaratıklardır (155).

Haniflerin hepsinin ittifak ettikleri Allah inancı hemen hemen aynı idi. Onlara göre Allah birdir; şirkten, tesliden ve şekilden uzaktır. O, Hz. İbrahim'in inandığı Allah'tır. Kendisine sığınılır ve O'ndan yardım istenir. Yeri ve göğü yaratan, rızıklandıran O'dur. Cennet ve Cehennemi O yaratmıştır. Ölümünden sonra insanları diriltecek ve onları yaptıklarından ötürü hesaba çekecek; sonra da mükafatlandırarak veya cezalandıracaktır. Bu inançları çerçevesinde "Bismikella-hümme" ve "Yevmüt-Teğabün" tabirlerini de bu insanlar ortaya koymuşlardır (156).

Haniflerin Allah inancını anlamak için Ümeyye b. Ebu's-Salt'ın şu mısralarına bakmak yeterlidir: "O Allah'tır, herşeyin yaratıcısıdır; bütün yaratıklar isteyerek O'nun kulu, kölesidir." "Bütün insanlar Allah'ın halkıdır; arz üzerinde tek hükümdar olan yalnız O'dur" (157). Bu sözlerin ifadesi olan Allah inancı İslam'a aykırı ve uzak değildi. Haniflere göre kendi toplumları bu gerçek inancı ya da dini terkettikleri için bir takım sıkıntılar çekmektedirler.

Şirk'in tatmin etmediği bu insanlar, bir olduğuna inandıkları Allah ile kendi aralarında bir elçi olmadığı için O'na nasıl ibadet edeceklerini bilmiyorlar; zaman zaman bunu dile de getiriyorlardı. Mesela Zeyd b. Amr bir gün Kabe'de Kureyşliler'e Haniflik'ten bahsettikten sonra, "ey Rabbim, sana ne şekilde ibadet edileceğini bilmiyorum. Sana ne şekilde ibadet edilmesini istediğini bilsem o şekilde ibadet ederim" (158) demiştir. Dolayısıyla hanifler; son zamanlarda bir peygamberin gelip bu dini inançlarını, ibadetlerini yeniden halka öğreteceğine inanıyorlardı. Hatta içlerinden biri (Ümeyye b. Ebu's-Salt) bu peygamberin kendisi olacağına inanıyordu.

Bu sebeple Muhammed peygamber olarak zuhur edince O'na inanmayı cephe almıştır. Kura'nı Kerim, "hanif" diye anılan grubun bağlı olduğu inanç esaslarını genel olarak açıklamış ve insanlığa sunmuştur. Kur'an'a göre İslam ile haniflerin dini arasında fazla bir fark yoktur. Kur'an bu noktada onların Allah inançlarına da dikkat çeker ve düşüncelerini netleştirir (159).

154. İzutsu, a.g.e., 108

155. İzutsu, a.g.e., 108

156. İbn Hişam, a.g.e., I, 240; Cevad Ali, a.g.e., VI, 457; İzutsu, a.g.e., 107, 109; Çağatay, a.g.e., 160-165; Kuzgun, a.g.e., 108-115

157. İzutsu, a.g.e., 110.

158. İbn Hişam, a.g.e., I, 242

159. Bkz. Bakara,2/35; Ali İmran, 3/67; Nisa, 4/125; En'am, 6/79; Yunus, 10/105; Nahl, 16/120-123

SONUÇ

Arapların islam öncesi yaşadıkları çağa cahiliyye çağı insanlarına da cahiliyye arapları denilmektedir. Burada "cahiliyye" kelimesi, sözlük anlamının dışında, din ve toplum hayatının hak din ölçülerine uymayan yanlış uygulamalarını ifade etmektedir. Esasen Kur'an terminolojisinde de cahil, küfür ve şirkin anlam sahası içinde bu manada kullanılmıştır.

İlahî kaynaklı üç dinin kendisine dayandığı Hz İbrahim ve oğlu Hz İsmail'in yaymaya çalıştıkları "tevhid dini" çeşitli sebeplerle unutulmaya başlanmıştı. Fakat yeni bir arayış içinde olan bazı insanların hafızalarında bu din canlılığını belli ölçüde sürdürüyordu. Bu insanlar hanif olarak adlandırılmışlardır.

Araplar arasından kimileri de, şeytanın tahriki ve yönlendirmesiyle putlar icad ettiler Amr b.Luhay'ın bunların başında geldiği ve Hicaz dışından Mekke'ye putlar getirdiği, bu konudaki rivayetlerin ortaya koyduğu genel bir sonuçtur. Bu ve benzeri sebeplerle Araplar arasında putatapıcılık yaygın bir hale almıştır.

Şirk; İslâm dininde Allah'a rububiyette, ibadette eş koşmak ve O'nun mülkünde başkasına pay ayırmaktır. İnsan, taş, ağaç, vb. şeyleri Allah'a eş veya yardımcı kabul ederek onlara tapmaktır. Anlaşıldığına göre cahiliyye araplarına asıl karakterini veren din, şirk ve müşrikliktir. Onların şirk başka toplumlarda rastlanmayacak bazı özellikler taşımaktadır. Araplar, yaratıcı Tek Tanrı olarak Allah'ı kabul etmekle birlikte; yakın hedefleri için ikinci derecedeki tanrılara, yani putlara tapınmışlardır. Bu tapınmalarını meşrulaştırmak için Kur'an-ı Kerim'in de ifade ettiği gibi, "biz bu putlara bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz" şeklinde bir temellendirme yapmışlardır. Onların bu temellendirmeleri, hiç şüphesiz açık ve büyük şirktir. Bu şirk; putlar yanında ruhanî varlıklara ve gök cisimlerine tapmak, Allah'a çocuk isnad etmek, melekleri Allah'ın kızları kabul etmek ve dehr'i putlaştırmak şeklinde de tecelli etmiştir.

Araplar arasında putatapıcılığın ortaya çıkışı, öncelikle tevhid dininin unutulmasına bağlı bir sonuçtur. Tevhid dininin unutulması ise; onların tarih içinde karşılaştıkları tabii ve sosyal felaketler sebebiyle dinlerinin safiyetinin bozulması ve batıl inançların ortalığı kaplamasıyla açıklanabilir. Ayrıca cahiliyye araplarının, bir ölçüde daha disiplinli din ve kültürlerin etkisinde kaldıkları da bir vakıdır.

Hür ve serbest bir hayat yaşayan, başkalarının emrini girmeye alışmamış, dolayısıyla siyasî otorite ile birlikte dinî rehberlerden de mahrum kalmış cahiliyye toplumunda putlarla ilgili bazı inanç ve tutumlar dikkat çekmektedir. Mesala putları ziyaret ve telbiye, onlar adına yemin, onlara ürünlerden pay ayırma ve kurban sunma, onların önlerinde fal okları çekme ve yine onlara nisbetle çocuklarını isimlendirme adetleri mevcuttur. Ancak, aracı tanrılar olarak düşündükleri putlarına karşı saygı ve saygısızlık sınırını kendi pratik hedefleri açısından değerlendirdikleri görülmüştür. Dolayısıyla kendi istek ve arzularına aykırı sonuçlarla karşılaştıklarında hiç çekinmeden tanrılarına saygısızlık etmiş ve en kötü muameleyi reva görmüşlerdir. Bu, arapların serkeş ve bağımsız tabiatlarının bir tezahürüdür.

Haniflerin inandığı manada bir Allah tasavvurunun put perest araplarda da mevcut olduğu Kur'an'ın ortaya koyduğu bir gerçektir. Fakat onlar daha alt derecede tanrılarla bu tasavvuru şirk'e dönüştürmüşlerdir.

Dinler Tarihi'nin de kullanılan kavramlarla ifade edildiği zaman bunun bir "henoteizm" olduğunu söylemek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülbâki, Muhammed Fuad,

el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l Kur'ani'l Kerim,

Beyrut ts.

Ahmed Cevdet Paşa, (ö.1313/1893)

Kısâs-ı Enbiya ve Tevarîh-i Hülefa/Haz. Mahir İz, I-IV, MEB.İst,1989

Alûsi, Mahmud Şükrî, (ö.1342/1924),

Bülûğu'l Ereb fi Ahvâl'il-Arab I-III Beyrut ts.

Atay, Hüseyin, "İslâmdan önce Arap Yarımadasında putperestlik ve Yayılışı"

A.Ü.İ.F.D. sa.I-VI 1957

Ateş, Süleyman, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Kılıç Kitabevi, Ank.1987

Aydın, Mehmet Âkif,

"Aile", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), II, İst. 1987

el-Belazurî, Ahmed b.Yahya b.Cabir (ö.892/1487),

Ensâbü'l-Eşrâf, Mısır 1959

Brandon, S.G.F.,

A. Dictionary of Comparative Religion, London 1971

Brockelmann, Carl,

İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi,Trc. Neşet Çağatay, Ank.1961

el-Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b.İsmail (ö.256/870)

el-Câmiü's-Sahih, I-VI, Beyrut 1987

Çağatay, Neşet,

İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ank.1981

Çağrı, Mustafa,

"Arap (İslâm Öncesi Araplarda Din)", D.İ.A., III, İst.1993

Cevad Ali,

el-Mufarısai fı Tarıhi'l Arab Kable'l-İslâm, I-X, Beyrut 1970

el-Cevheri, İsmail b.Hammad (ö.393/1002),

es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve Sihâhü'l-Arabiyye, thk. Ahmed Gafur Attar, I-VI, Beyrut 1979

Danışman, Nafiz,

"Cahiliyye kelimesinin Manâ ve Menşei", A.Ü.İ.F.D., c.V sa, I-IV, Ank.1961,s.143-195

Danışmend, İsmail Hami,

İzahlı İslâm Tarihi Kronolojisi, I-IV, Ank.1963

Ebu Cafer, Muhammed b.Cafer,

el-Muhabber, Kahire ts.

Elmalılı, Muhammed H. Yazır (1877-1942),

Hak Dini Kur'an Dili, I-X, İst.1993

Emin, Ahmed,

Fecrü'l İslâm, Beyrut 1969

Encyclopedia of Religion and Ethics (I-XV), (ed. Mircea Eliade)Newyork,1980

Encyclopedia of Religion and Ethics (ed. James Hastings),

Encyclopedia of İslâm, I-XXII, London 1968

Eyup Sabri Paşa,

Mirat-ı Mekke, Konstantaniyye 1301

- el-Ezrakî, Ebü'l-Velid Muhammed (ö.222/837),
Ahbârü Mekke, Trc.Y.Vehbi Yavuz, İst.1974
- Fayda, Mustafa,
İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı, Ank.1972
- "Cahiliyye", D.İ.A., VI, İst.1993
- Firûzabadi, Seyyid Mecdüddin Muhammed b.Yakub,
Kamûsu'l-Muhit, I-IV, Kahire ts.
- Günaltay, M.Şemseddin,
Kable'l-İslâm Araplar ve Tedeyyünleri, D.İ.F.D.,
sene I, sa, III, (İst. 1926) ,110-205
- Kable'l-İslâm Araplarda İctimai Âile, D.İ.F.D.,
sene I.sa., IV, (İst. 1926) s.65-90
- Hamidullah, Muhammed,
İslâm Peygamberi, Trc. Said Mutlu-Salih Tuğ, I-II, İst. 1978
- Hasan İ.Hasan,
Tarihü'l-İslâm,Trc. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş, I-VI, İst.1987
- Hitti, Philip, K,
Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi,Trc.Salih Tuğ, I-IV, İst.1980
- İbn Abdurrabbih, Şihâbüddin Ahmed (ö.940/1533),
el-İkdü'l-Ferîd, Kahire 1928
- İbn Haldun, Abdurrahman b.Muhammed (ö.808/1405)
Mukaddime, Trc. Zakir Kadîri Uğan, I-III, M.E.B, İst. 1990
- İbn Hişam, Abdulmelik (ö.833/1430)
es-Sîretü'n Nebeviyye, I-IV, Beyrut 1971

İbn Kesîr, Ebû'l Fida İsmail (ö.774/ 1343)

Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azîm, I-IV, İst.1984

İbnü'l-Kelbî (ö.204/819)

Kitabü'l Asnâm (Putlar Kitabı), Trc. Beyza Düşüngen, Ank.1968

İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed (ö.711/1311)

Lisânü'l Arab I-XV, Beyrut 1955

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd ez-Zühri (ö.835/1431)

et-Tabakâtü'l-Kübra, Beyrut 1968

İsfehanî, Rağîb b.Muhammed (ö.502/1108),

el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an, Beyrut 1985

İslâm Ansiklopedisi (İ.A), M.E.B., I-XXII, İst.1966

İzutsu, Toshihiko,

Kur'an'da Allah ve İnsan, Trc. Süleyman Ateş, Ank.1975

Kaya, Remzi,

Kur'an-ı Kerim'e Göre Ehli Kitap ve İslâm, Ank.1994

Kitab-ı Mukaddes, İst.1972

Koçak, İnci,

Araplarda ve Akkadlarda Kutsal Değerlerle Bağlantılı Şahıs adlarının ve Tanrı

Sıfatlarının karşılaştırması, Ank.1977

Kutup, Muhammed,

20. Asrın Cahiliyyeti, Trc.M.Hasan Başer, Ank.ts.

Kutup, Seyyid,

Fî Zilâli'l-Kur'an, Trc. Ahmet Ağırakça ✓

İst.1978

Kuzgun, Şaban,

İslâm Kaynaklarına Göre Hz.İbrahim ve Haniflik,

Kayseri 1985

Mevdûdi, Ebu Ala,

Kur'an'a Göre İbrahim, Trc. Osman Cılacı-İsmail Kaya, Ank.1980

Miras, Kamil,

Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, I-XII, Ank.1986

Özvural, Tuncay,

"Eski Ahitte Tanrı Kavramı" Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990

Rafsancanî, Haşimi,

İslâm Öncesi Cahiliyye Çağı ve Günümüzde Din Gerçeği, İst. 1992

Razî, Fahrüddîn Ebu Abdillâh (ö.606/1206),

et-Tefsîru'l-Kebir (Mefâtihu'l Gayb), Trc. Suat Yıldırım, I-XXII, İst. 1992

Reşid, Rıza, Muhammed,

Tefsîru'l-Menar, IXII. Kahire 1955

Sabunî, Muhammed Ali,

Safvetü't-Tefâsir, I-III, İst. 1987

Sarıkcıoğlu, Ekrem,

"Kur'an'da Müşrikler ve Putperestlik", İslâmî Araştırmalar Dergisi, sa.,I,
Ank. 1988

Seydişehrî, M. Es'ad,

Tarih-i Dini İslâm, Sad. Ahmet Lütfi

Kazancı-Osman Kazancı, I-II, İst.1975

Sırma, İhsan Süreyya,

"Cahiliyye Dönemi ve İnançları" Bütün yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,ed.
Vecdi Akyüz, I-V, İst. 1993

eş-Şehrîstânî, Abdülkerim b.Ahmed (ö.548/1153),

el-Milel ve'n-Nihâl I-II, Beyrut 1975

Şiblî, Mevlana,

Asr-ı Saadet Trc.Ö.Rıza Doğrul, I-VI, İst.1968

Taberî, Ebu Cafer Muhammed b.Cerir (ö.310/922)

Tarihü'l Ümem ve'l-Mülûk, Kahire 1326

Câmiü'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'an, I-XXX, Mısır 1903

Tülücü, Süleyman,

"Cahiliyye Kelimesinin Manâ ve Menşei", A.Ü.İ.İ.F.D.,

sa.IV, Erzurum 1982, 280-290

Tümer, Günay,

"Cahiliyye Çağı İnançları" (Basılmamış Ansiklopedi Maddesi)

Biruni'ye Göre Dinler ve İslâm Dini, Ank.1991

Uğur, Mücteba,

Hicri I.Asırda İslâm Toplumu, Ank.1985

Üçok, Bahriye,

Dönmeler ve Yalancı Peygamberler, Ank.1971

Yakubî, Ahmed b.İshak (ö.284/897),

Tarihü'l-Yakubî, I-II, Kahire 1959

Yıldırım, Suad,

Kur'an'da uluhiyet, İst.1987

ez-Zebîdi, Muhibbüddin Muhammed (ö.1205/1790),

Tacu'l-Arûs I-X Beyrut,1988

Zeydan, Corci,

el-Arab Kable'l-İslâm, Kahire 1939

Weir, T.H. "Cahiliyye", İ.A., II, Ank.1968

